

T.C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**OSMANLI DÖNEMİ'NDE ADANA BELEDİYESİ VE
SORUNLAR (1868-1910)**

Kadir TORAMAN

ŞANLIURFA-2019

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OSMANLI DÖNEMİ'NDE ADANA BELEDİYESİ VE
SORUNLAR (1868-1910)

Kadir TORAMAN

Danışman

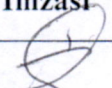

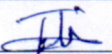
Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

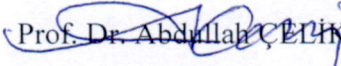
Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 175224015 numaralı Kadir TORAMAN'ın hazırladığı "Osmanlı Dönemi'nde Adana Belediyesi Ve Sorunlar (1868-1910)" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 12/06/2019 tarihinde, saat 11:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

12/06/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM	Kabul	

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

12/06/2019

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Kadir Toraman
Öğrenci Numarası : 175224015
Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) : Osmanlı Dönemi'nde Adana Belediyesi ve Sorunlar
(1868-1910)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Lisansüstü çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 103 sayfalık kısmına ilişkin, 21/05/2019 tarihinde şahsım/danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 9 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

21/05/2019

Kadir Toraman

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylıyorum. 21/05/2019

Prof. Dr. Nuri Çevikel

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİ'NDE ADANA BELEDİYESİ VE SORUNLAR (1868-1910)

TORAMAN, Kadir

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nuri Çevikel

Mayıs, 2019, 141 sayfa

Bu çalışmanın konusu “Osmanlı Dönemi’nde Adana Belediyesi ve Sorunlar (1868-1910)” dır. Öncelikle Tanzimat’tan önce Osmanlı’da belediyeçilik faaliyetleri ve belediye faaliyetleri yerine getiren devlet görevlileri ve sivil toplum örgütleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra Tanzimat süreci ile beraber Osmanlı genelinde, Adana özelinde belediyenin kurulma süreçleri değerlendirilecektir. Aynı zamanda Adana Belediyesi’nin yıllardır kuruluş süreci ve belediye reisleri hakkındaki bilgiler kronolojik bir sıraya göre arşiv belgeleri, salnameler ve gazeteler yardımı ile güncel hale getirilip bilim dünyasına sunulacaktır.

Belirtilen yıllar arasında Adana Belediyesi’nin çeşitli sorunlardan ötürü tam olarak hizmet veremediği görülmektedir. Bu sorunlar kısaca şöyledir: Yol sorunları, ulaşım sorunları, personel yetersizliği ve temizlik sorunları, sağlık sorunları, ruhsat tezkiresi ve haksız alınan vergiler, vergi tahsil etmede yaşanan sorunlar, sağlık sorunları, ekmek fiyatlarını belirlemede yaşanan sorunlar ve 1909’da yaşanan olayların belediyeye etkileri.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Muhtesip, Vakıf, Esnaf Teşkilatı, İhtisap Nezareti, Şehremaneti, Adana Belediyesi

ABSTRACT
MUNICIPALITY OF ADANA AND ITS PROBLEMS
IN THE OTTOMAN PERIOD (1868-1910)

TORAMAN, Kadir

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Nuri Çevikel

May, 2019, 141 pages

This study is about Municipality of Adana and its problems in the Ottoman period (1868-1910). Firstly, state officials and non-governmental organizations that carried out civic actions before Tanzimat (Reforms Era) are introduced. Then, processes of establishing a municipality in Ottoman lands – particularly in Adana – after the Tanzimat is examined. In addition, certain details regarding Municipality of Adana such as date of establishment and chronological order of mayors will be updated and presented to the scientific world by using archive documents, annuals and newspapers.

It is observed that the Municipality of Adana could not serve fully due to various problems in aforementioned years. These problems can be listed as road problems, transportation problems, lack of staff and sanitation problems, health problems, problems regarding certificate of registry and unduly collected taxes, problems that occurred while collecting taxes and pricing bread, and the effects of 1909 incident on the municipality.

Keywords: Kadi (Muslim Judge), Constable, Foundation, Artisan Community, Constabulary, City Corporation, Municipality of Adana

OSMANLI DÖNEMİ'NDE ADANA BELEDİYESİ VE SORUNLAR (1868-1910)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK BELGESİ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
OSMANLI DÖNEMİ'NDE ADANA BELEDİYESİ VE SORUNLAR (1868-1910).....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	X
TABLolar LİSTESİ	XI
EKLER LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**TANZİMAT'AN ÖNCE OSMANLI'DA BELEDİYECİLİK
FAALİYETLERİ**

1.1.TANZİMAT ÖNCESİ BELEDİYE	4
1.1.1. Kadı.....	4
1.1.2. Muhtesip	5
1.1.3. Esnaf Teşkilatı	7
1.1.4. Vakıflar	8
1.1.5. Mahalle İmamı-Papaz/ Kocabaş	10
1.2.TANZİMAT SONRASI BELEDİYECİLİK FAALİYETLERİ	11

1.2.1. Osmanlı'da Modern Belediyelerin Oluşum Süreci.....	14
1.2.2. İhtisab Nazırlığının İhdas Edilmesi	15
1.2.3. Şehremanetinin İhdas Edilmesi ve Yeni Düzenlemeler.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

ADANA BELEDİYESİ'NİN İHDAS EDİLMESİ

2.1. ADANA'NIN COĞRAFİ KONUMU	22
2.2. ÖZET: ADANA TARİHİ.....	23
2.3. TARİHTE ADANA BELEDİYESİ	36
2.3.1. Adana Belediyesi'nin İhdas Edilmesi.....	36
2.3.2. Adana Belediye Başkanları (1868-1910).....	40
2.3.2.1. Hacı Derviş Efendi (1868-1869)	40
2.3.2.2. Süleyman Efendi (1869-1870).....	40
2.3.2.3. Kuşçubaşı Hacı Efendi (1870-1872)	40
2.3.2.4. Ömer Sabri Efendi (1872-1873- ?).....	41
2.3.2.5. Hacı Yunus Ağa (1876-1877).....	41
2.3.2.6. Bezdikzade Kirkor Ağa (1877-1879)	42
2.3.2.7. Sinyor Artin (1879-1881)	43
2.3.2.8. Hacı Yunus Ağa (1881-1882).....	44
2.3.2.9. Bağdadi Abdulkadir Efendi (1883-1884).....	44
2.3.2.10. Ramazanoğlu Ahmet Tevfik Bey (1884-1886)	46
2.3.2.11. Hacı Ahmet Tevfik Bey (1887-1890).....	46
2.3.2.12. Ramazanoğlu Kasım Bey (1890-1891)	47
2.3.2.13. Debbağzade Hacı Ali Efendi (1891-1894).....	47

2.3.2.14. İbrahim Rasih Efendi (1895-1900).....	48
2.3.2.15. Hacı Yunus Zade Ali Efendi (1900-1902)	50
2.3.2.16. Kadri Bey (1902-1906).....	50
2.3.2.17. İbrahim Rasih Efendi (1906-1908).....	53
2.3.2.18. Ali Ulvi Bey (1908).....	54
2.3.2.19. Hamalızade Mehmet Efendi (1908)	55
2.3.2.20. Kadri Bey (1909-1910).....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADANA BELEDİYESİ'NDE YAŞANAN SORUNLAR (1868-1910)

3.1. YOL VE KALDIRIM SORUNLARI	57
3.2. ULAŞIM SORUNLARI.....	63
3.3. PERSONEL YETERSİZLİĞİ VE ÇEVRE TEMİZLİK SORUNLARI.....	67
3.4. YOLSUZLUK HADİSELERİ	71
3.5. SEÇİM HİLELERİ.....	72
3.6. SU SIKINTISI.....	73
3.7. SAĞLIK SORUNLARI	75
3.8. RUHSAT TEZKİRESİ VE KANUNA AYKIRI VERGİLER	80
3.9. VERGİLERİN TAHSİLİ İLE İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR	84
3.10. EKMEK FİYATI BELİRLEME SORUNLARI	86
3.11. BELEDİYENİN BORÇLANMASI	87
3.12. MAAŞ ÖDEMEDE YAŞANAN SIKINTILAR.....	89
3.13. İTFAİYE SORUNLARI	89

3.14. ERMENİ BELEDİYE MEMURLARININ 1909 OLAYLARINDAKİ ROLÜ	90
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	94
EKLER	1

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Bab-1 Evrak Odası
DH.İD	Dahiliye İdare
DH. MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH. MUI	Dahiliye Muhaberatı umumiye
DH. SAİD.d	Defterler
İ. DH	Dahiliye
İ. HUS	Hususi
İ. MVL	Meclisi Vala
MV	Meclisi Vükela Mazbataları
MVL	Meclisi Vala
Y. A. HUS	Yıldız Arşivi Hususi Ma'ruzat
ŞD	Şura-yı Devlet
Bkz	Bakınız
Vd	Ve devamı
Vb	Ve benzeri
V.dğr	Ve diğerleri
Vs	Ve saire
TTK	Türk Tarih Kurumu
İ.B.B	İstanbul Büyük Şehir Belediyesi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Muhtesiplerin İdari Kadrosu	6
Tablo 2: İntizam Şehir Komisyonu Üyeleri.....	17

EKLER LİSTESİ

Ek- 1: 1872 Yılında Belediye Hizmetleri İçin Hanelerden alınan Vergiler ve İstihdam edilen Personeller	ek s.1
Ek- 2: 1872 Yılına Ait Belediye Mesarifatı.....	ek s.1
Ek- 3: 1893 Yılına Ait Adana Belediyesi'nin Yıllık Gelir-Gider Cetveli .	ek s.2
Ek- 4: Vilayet Yolları Haritası.....	ek s.9
Ek- 5: İğtişaş Olayı'ndan Sonra Belediye'nin Borçlanması.....	ek s.11
Ek- 6: Misyoner Fransız Rahiplerinin Okul İnşa Etme Girişiminin Engellemesi	ek s.12
Ek- 7: Çeşitli Suistimallere Uğrayan Adana Belediyesi Hakkında Yapılan Tahkikat.....	ek s.14
Ek- 8: 1872 yılına Ait Adana Vilayet Haritası	ek s.15
Ek- 9: Adana Sancağı Haritası.....	ek s.16
Ek- 10: 1909 Yılına Ait Adana Şehir Planı	ek s.17
Ek- 11: Adana Vilayet Haritası.....	ek s.18
Ek- 12: 1909 Adana Şehir Haritası.....	ek s.19
Ek- 13: Vilayet Yolları Haritası.....	ek s.20
Ek- 14: 1872 Yol Haritası.....	ek s.21
Ek- 15: Adana Belediye Bahçesi	ek s.22
Ek- 16: Adana İğtişaş Olayı Sonrası Şehrin Görüntüsü	ek s.23
Ek- 17: 1909 İğtişaş Olayı'ndan Sonra Adana Sokakları	ek s.24
Ek- 18: Adana Sokakları.....	ek s.25
Ek- 19: Adana İstasyonu.....	ek s.26
Ek- 20: 1883 Yılı Adana Ulu Cami ve Çevresi	ek s.27

GİRİŞ

Kelime kökeni olarak *bilad* ve *beled* gibi sözcüklerle bağlantılı olan belediye Osmanlı aydınları tarafından Arapçadan türetilerek lügatlere kazandırılmıştır.¹ Günümüz modern belediyecilik faaliyetleri incelendiğinde Osmanlı Dönemi'nde de aynı işlevlerin yürütüldüğü görülmektedir. Günümüz belediye teşkilatının faaliyetleri kısaca aşağıdaki gibidir:²

- İmar, su ve kanalizasyon gibi alt yapı hizmetlerini geliştirmek ve yerine getirmek,
- Ulaşım hizmetlerini geliştirmek ve sunmak,
- Mahalli idarelerde çevre temizliği yapmak ve çöpleri toplamak,
- Zabıta, acil yardım ve kurtarma, ambulans gibi birimler oluşturmak,
- Trafik sorunlarını gidermek,
- Cenaze ve defin işlemleri ile ilgilenmek,
- Devlete ait okulların, inşası, tanzimi ve bakımını yapmakla birlikte, her türlü alet ve edevatın karşılanması,
- Toplumun zayıf ve yoksul kesimine sosyal hizmetler ve yardımlar sağlamak,
- Resmi nikah için gerekli olan prosedürü uygulamak ve nikah kıymak.

Belirtilen hizmetler belediye teşkilatı kurulmadan önce Osmanlı Dönemi'nde de hem devlet hem de sivil toplum örgütleri tarafından yerine getirilmekteydi. Sivil toplum örgütlerinin beledi faaliyetlerde daha çok gayreti olduğu aşikardır. İslam'ın ilk dönemlerinde bu görevi hisbe teşkilatı yerine getirirken daha sonraları kadı, muhtesip, subaşı, çöplükbaşı, böcekbaşı gibi devlet memurlarının yanı sıra vakıflar ve esnaf loncaları da beledi faaliyetlerde bulunmuştur.³

¹ İlber Ortaylı, "Belediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 398.

² Mehmet Nuri Güler, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Urfa Belediyesi'nin Hukuksal Teşekkülü", *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa* Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa", ed. Kasım Şulul vd. (Şanlıurfa: 29 Aralık 2017), 78.

³ Ortaylı, "Belediye", 5: 398-399.

Osmanlı Devleti'nde belediye teşkilatlarının kuruluşu ve gelişimi 19. yüzyılın ikinci yarısı ile beraber başlamıştır. Lakin öncesinde birtakım etkenlerin belediyeciliğin kurumsal hale gelmesine zemin hazırladığı görülmektedir. Belediyeciliğin oluşum evresinin ilk aşaması bazı bölgelerde kadınların uygunsuz hal ve hareketlerinden doğan rahatsızlık ile meydana gelmiştir: 18. yüzyıldan sonra bazı bölgelerde kadınlar devletin kendilerine yüklemiş olduğu görevlere aykırı hareket ettiği görülmektedir; yani bir nevi yolsuzluk ve halka zulüm manasına gelen faaliyetleri gözlemlenmiştir. Bilhassa III. Selim bu gibi olumsuz faaliyetlerin önüne geçebilmek için önleyici tedbirler almaya çalışmış lakin netice sonuçsuz kalmıştır. II. Mahmud'un da ikazları işe yaramayınca 1826 yılından⁴ sonra kadınların yetkileri yavaş yavaş ellerinden alınarak fonksiyonu azaltılmıştır. Böylece kadınlar eski kudretini yitirmiştir. Belediye dairelerinin teşkil edilmesinin başka bir nedeni ise; batı ile artan siyasi ve ticari ilişkiler neticesinde ülkenin idari yapısının, Avrupalı devletlerin baskısı ile yeniden yapılandırılmasıdır. Bu bağlamda eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş sağlanmış ve yerel meclisler oluşturulmuştur. 1864 yılında belediye dairelerinin İstanbul'da, 1868 yılından sonra da imparatorluk geneline yayılması kararlaştırılmıştır.⁵

Esas konumuz olan Osmanlı Dönemi'nde Adana Belediyesi ve Sorunlar (1868-1910) üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde Tanzimattan önce Osmanlı'da beledi faaliyetler, ilgili kurumlar, devletin beledi faaliyetleri yürütme adına görevlendirdiği memurlar ve Tanzimat'tan sonra belediyeciliğin gelişim aşamaları hakkında bilgiler verilecektir.

İkinci bölümde Adana'nın coğrafi konumu, stratejik yapısı, tarihi, Adana Belediyesi'nin ihdası ve 1868-1910 yılları arasındaki belediye başkanlarının salnamelere, arşiv belgelerine ve gazetelere göre mukayese edilerek kronolojik sıralaması yapılacaktır. Böylece günümüze kadar çeşitli kaynaklarda Osmanlı Dönemi'nde Adana Belediyesi ve belediye reisleri ile ilgili süregelen yanlış bilgiler düzeltilmiş olacaktır. Özellikle *1967, 1973 Adana il Yıllıkları, Yurt Ansiklopedisi,*

⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 1.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 80-85.

⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 1.bs. (İstanbul: Hil Yayınları, 1985), 46-61.

Adana Büyükşehir Belediyesi'nin; "Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları", adlı eseri gibi birtakım tez ve eserlerde hem belediyenin kuruluu hem de belediye reislerinin kronolojik sıralaması hakkında kısmen de olsa süregelen bilgi yanlışlıkları düzeltilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Adana Belediye Tarihi ve Belediye Başkanları belirtilen eserlerde geniş yelpazede ele alınmamıştır. Bu tezde belediye tarihi ve belediye başkanları arşiv belgeleri, gazeteler, eserler aracılığı ele alınıp belediye başkanlarının kronolojik sıralaması yapılacaktır.

nc bölüm ise; Adana Belediyesi'nin 1868-1910 yılları arasında yaamı olduğu sorunlar ve faaliyetleri hakkındadır. Adana Belediyesi'nin yaamı olduğu sorunlara değinilecektir.

Tez konumuzla ilgili devlet arivlerindeki 1868-1910 yılları arasındaki belgelerin büyük kısmı taranmıştır. Ayrıca yerel ve ulusal arama motorlarından elde edilen dijital vesikalar, fotoğraflar, makalelerin yanı sıra başta Ankara'da bulunan Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu ve Devlet Arşivleri dahil olmak üzere gerekli literatür taramalar yapılı ve konumuzla ilgili olan veriler alınmıştır. Bunun yanı sıra Adana'da bulunan kütüphanelerde gözden geçirilmiştir. Özellikle ulaşılması zor olan bazı hatıratlar Adana Alpaslan Trke Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Kütüphanesi'nden elde edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN ÖNCE OSMALI'DA BELEDİYECİLİK FAALİYETLERİ

1.1.TANZİMAT ÖNCESİ BELEDİYE

Tanzimat'tan önce Osmanlı'da beledi faaliyetler kurumsal bir teşkilat dahilinde değil de belli başlı devlet memurları ve sivil toplum örgütleri tarafından idame ettirilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce kadı, muhtesip, vakıflar, esnaf teşkilatı, imamlar ve papazlar tarafından beledi faaliyetleri yerine getirilerek şehirler bayındır hale getirilmiştir.⁶ Bu kurum, görevlileri ve görevleri tek elde tanımlamak mümkündür.

1.1.1. Kadı

Osmanlı Devleti “*Adalet*” kavramının icrasına çok önem vermiştir. Çünkü adil bir yönetim sistemi ile devletin bekasını pekiştirmek istemiştir. Osmanlı adalet sisteminin temelinde *İslam Dini* ve *Türk devlet geleneği* vardır. Bu bağlamda devlet, sınırları dahilinde olan tebaanın dinini ve milliyetini gözetmeden herkesin adalet karşısında eşit olmasını yeğlemiştir.⁷

Osmanlı Devleti sınırlar genişleyince eyaletlerin başına bey ile beraber bir de kadı tayin etmiştir. Bey kadıdan izinsiz ceza veremezdi. Kadı ise beyden izin almadan kendi vermiş olduğu hükmü icra edemezdi. Eyalet bünyesinde sağlanan kuvvetler ayrılığı uzun yıllar Osmanlı'nın adilane yönetilmesine zemin hazırlamıştır.⁸ Kadı; kazalarda devlet ile millet arasındaki karşılıklı işleyiş çarkını yürüten bir devlet görevlisidir. Görevini ifa etmekle görevlendirildiği kazanın en üst rütbeye sahip memuru olmakla beraber: adli, idari ve beledi olarak görevini ifa etmekteydi.⁹ Kadı; şer'i mahkemelerin reisi, şehrin “*kebîrû'l ümerâsı*” olan kişidir.¹⁰

⁶ Mustafa Ökmen vd., “*Türk Dünyasında Yerel Yönetimler*”, 1.bs. (İstanbul: Türk Belediyeler Birliği Yayınları, 2013), 18.

⁷ Şeniz Anbarlı Bozkurt vd., “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, 6/10 (2014): 72-73.

⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995), 108.

⁹ Feyzullah Ünal, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (2011): 243.

¹⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, der. Tülay Ercoşkun, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011), 19.

Ayrıca belediye reisliği, vakıf mütevellî heyetini ve faaliyetlerini kontrol etme, merkezden gelen emir ve fermanları ilgili taraflara ve ahaliye iletmektedir.¹¹ Avrupa’da ise bu görevi *Bürgermeister* ve *Lord Maire* gibi yöneticiler yerine getirmiştir.¹²

Kadı şehir yönetiminde en tepedeki görevlidir. Yani kadı, şehir yönetimi ile ilgili adli, idari ve beledi faaliyetleri yürütmektedir. Bu sorumlulukları idame ettirebilmek için kendine *bağlı subaşı, naip, imam, muhtesip, çöplük subaşı, mimarbaşı* gibi¹³ personelleri vardı.

1.1.2. Muhtesip

Muhtesibin kelime kökeni “*hisbe*”dir. *Hisbe* herhangi bir işi Allah rızası için ifa etme anlamına gelir. Muhtesip ise bu işleri yerine getiren şahsa verilen isimdir. Muhtesip İslamiyet’in doğuşu ile beraber izhar olmuş ve birçok İslam devleti tarafından kullanılan bir kurum haline gelmiştir. Örneğin; Abbasi Devleti’nde: “*Daru’l-Hisbe*”, Selçuklu Devletinde ise: “*Divan-ı Muhtesip*” adı ile müstakil bir kurum haline geldiği görülmektedir. Aynı zamanda bu kurum Eyyubi ve Fatimi gibi İslam Devletleri tarafından da kullanılmıştır.¹⁴

Osmanlı Devleti’nde ise, belediye faaliyetlerinin kuruluş dönemine kadar uzanmaktadır. Bizzat Osman Bey tarafından fethedilen topraklara önce kadı ve akabinde ise belediye faaliyetlerinin ifası için muhtesip tayin edilmiştir. Böylece fethedilen bölgelerin hem adalet ile yönetilmesi hem de beledi faaliyetlerin icrası planlanmıştır.¹⁵

Muhtesipler doğrudan devlet eli ile atandığı gibi daha sonraki dönemlerde ise ihtisab görevi iltizam usulü ile liyakati olan birine ihale edilmiştir.¹⁶ Kadıya belediyecilik faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için muhtesip yardım ederdi. Bu

¹¹ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 8.bs. (Kocaeli, Umut Yayınları, 2015), 229.

¹² Bozkurt v.dğr., “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, 76.

¹³ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 230.

¹⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*, 1.bs. (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2015), 35-36.

¹⁵ Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*, 55.

¹⁶ Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*, 56.

dönemde belediye işlerini kolaylaştırmak için bir idari birim oluşturulmuştur. Bu idari birim aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:¹⁷

Tablo 1: Muhtesiplerin İdari Kadrosu

Muhtesibe Belediye işlerinde yardımcı olan personeller	
a) Elli Altılar	Şehre girişi yapılan gıdaları, ihtiyaçları olan beldelere güvenli bir şekilde ulaştırır. Yeniçeri kökenlidir.
b) Kol oğlanları	Muhtesibe ait olan ihtisab rüsumunu ve belediyeye ait olan rüsumlarını toplar. Esnafları denetler. İçtimai hayatta huzuru bozanları yakalayıp muhtesibe teslim eder.
c) Muhtesip Kethüdası	Muhtesibin ayrıntılı işlerini yapar. Esnafı kontrol eder. Örneğin; ekmeğin gramajına uygun üretilip üretilmediğini kontrol eder.
ç) Terazici başı	Her meslek sahibini ayrı ayrı teftiş eder. Gıdaları, elbiseleri ve bunda benze içtimai hayatın devamlılığını sağlayan her şeyi kontrol eder. Ürünleri bizzat kendisi ölçer ve belirlenen gramaja uygun satılıp satılmadığını kontrol eder.
d) Muhtesip Katipleri	Muhtesip ile gezer ve yapılan faaliyetleri, yaşanan hadiseleri “ <i>Narh Defteri</i> ”ne kayıt ederdi. Fiyat kontrollerini, cezai işlemleri gibi durumlar kayıt altına alınmıştır.

İhtiyaca binaen muhtesibin görev, yetki ve faaliyetlerinin arttığı görülmüştür. Örneğin; önceleri çarşı ve pazarı denetlemekle ve yolları engelleyen şeyleri ortadan kaldırmakla yükümlüydü. Daha sonraları narh koyup tüketicinin alım gücünü dengede tutmuş, çarşı ve pazar yerlerini tedkik ederek gerekli tahkikatı yapmıştır. Zamanla yetkileri genişleyen muhtesiplik II. Mahmud’un girişimleri ile 1826 yılında İhtisap Nezareti’ne dönüştürülmüştür.¹⁸ Yeni ihdas edilen bu kurum belediye dairelerinin oluşum aşamalarından birisi olmuştur.

¹⁷ Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*, 58-61.

¹⁸ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 231.

1.1.3. Esnaf Teşkilatı

Belediye faaliyetlerinin yerine getirilebilmesi için devlet ekstra bir bütçe oluşturma ihtiyacı hissetmemiştir. Çünkü Müslümanlar şehrin tanzimi ve düzenlenmesi için beledi bir rol üstlenmişti. Şehirde beledi faaliyetler bölgesel bazı bazı sivil toplum örgütleri tarafından paylaştırılmıştır. Çarşı ve Pazar yerlerinin asayişi ve genel temizliğini esnaf teşkilatı olan loncalar yerine getirmiş, var olan aksaklıklar tespit edilerek tanzim çalışmaları yapılmıştır. Çarşı ve pazarların bütün giderleri bu teşkilat tarafından karşılanmıştır.¹⁹ Esnaf Kethüdası veya şeyh kadıdan berat alarak görevini icra etmekteydi.²⁰ *Esnaf Kethüdası*, *Yiğitbaşı*²¹ ve *Avarız Mütevellisi* tarafından kontrol edilen esnafın, alışveriş esnasında hile yapmasına müsaade edilmemiş, çarşı civarının kanalizasyon temizliği yapılmıştır. Adı geçen teşkilat ayrıca içme suyunun giderlerini karşılamış ve musluk tamiraty yapmışlardır. Kadı kendisi esnafı kontrol ederek belediyeçilik faaliyetlerinin sekteye uğramasını engellemiştir.²² Örneğin; Adana'da Esnaf Teşkilatı narh tespiti yapmış ve belirlenen fiyattan ürünler satışa sunulmuştur. Böylelikle fiyatların kontrolü sağlanmış ve haksız rekabetin önüne geçilmiştir.²³ Sanayi İnkılabı ile beraber yeni üretim modeli ile imzalanan ticari anlaşmalar nedeni ile iç piyasaya bol miktarda sunulan sanayi ürünleri neticesinde rekabet edecek güç hatırı sayılır biçimde yok olacaktı.²⁴ Yerli esnafın aleyhine olan ticari anlaşmalar neticesinde çöküş hızlanmış ve şehirlerde üstlenmiş oldukları beledi görevleri de ifa edemeyecek hale gelmişlerdi²⁵

¹⁹ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 231.

²⁰ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, 124.

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İktisat Tarihi 1500-1914*, 4.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 59.

²² Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 114-115.

²³ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, 1.bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 88.

²⁴ Nuri Çevikel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi*, 1.bs. (Ankara: Ledün Yayınları, 2007), 91-92.

²⁵ Tarkan Oktay, "Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuş ve Gelişimi", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar (İstanbul: Forfât Kitabevi, 2008), 381.

1.1.4. Vakıflar

İslam coğrafyasında toplumun bütün ihtiyaçlarını devletin karşılaması oldukça zordur. Bu sebepten ötürü Müslümanlar; genel toplumsal ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için varlıklarının bir bölümünü hayır amaçlı vakfetmişlerdir.²⁶ Oluşturulan hayır kurumları yüzyıllar boyunca İslam beldelerinde ahalinin sosyal ve ekonomik yaşantısı açısından önemli bir rol oynamıştır.²⁷ Aynı şekilde şehirlerin de bayındır hale gelmesi içinde birçok fedakarlıklar yapmıştır. Bazen harap olan bir şehri tekrar ayağa kaldırmıştır.²⁸

Osmanlı'da beledi hizmetleri idame eden bir diğer kurum ise; vakıflardır. Vakıflar, Müslümanlar arasında meydana gelen diğergamlığın en önemli misalini teşkil etmektedir. Vakıflar şehrin her daim aktif bir şekilde işlemlerini sağlamıştır. Vakıf geleneği incelendiği vakit bu gibi önemli girişimlere öncelikle devlet ricalinin ön ayak olduğu görülmektedir. Vakıf şehirlerin ab-ı hayatıdır. Çünkü devlete yük olmadan, *cami, medrese, kütüphane, han, hamam, köprü* gibi şehir hayatını idame ettirecek yapılar vakıflar sayesinde ortaya çıkmıştır.²⁹

Müslümanlar “*Allah rızası*” için mal varlıklarını yoksul insanlarla paylaşma ihtiyacı hissetmiştir.³⁰ Bu hissiyatın temeli çok eskilere yani Asr-ı Saadete kadar uzanmaktadır. Toplum yararına hayır ve hasenatla ilgili ayetlerin yanında birçok hadis de vardır. Örneğin İslam Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.m) bu hususta inananları şöyle teşvik etmiştir; “*İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey müstesnadır. Bunlar; sadaka-i cariye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat*”.³¹ Bu düsturu takip eden zengin Müslüman kimseler; *medrese, şifahane, sebil, cami, han, hamam* ve halkın ihtiyacına göre yardımlar gibi hayratlar ile yaşadıkları yeri bayındır hale getirmiştir. Osmanlı toplumunda da durum farklı olmamıştı. Devlet adamları ve zengin kimseler devlet

²⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, 1. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 155.

²⁷ Fuad Köprülü, “Vakıf Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi*, II, (2006): 1.

²⁸ İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, 156.

²⁹ Tahsin Özcan, “Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar”, *Selçuklu'dan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar (İstanbul: Forfat Kitabevi, 2008), 113-118.

³⁰ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 230.

³¹ Sorularla İslamiyet, “Öldükten Sonra Amel Defteri Kapanır mı?”, Erişim: 26 Mart 2018, <https://sorularlaislamiet.com/oldukten-sonra-amel-defterleri-kapanmayan-uc-kimse-kimlerdir>.

hazinesinden herhangi bir kuruluş çıkmadan ahalinin yararına hatırı sayılır derecede müesseseler inşa etmişlerdir.³² Kadılar, belediye hizmetleri ile ilgili olan birtakım işleri vakıflara da tevdi ederek yerine getirmeye çalışmıştır. Detaylı incelemek gerekirse vakıflar modern belediyeçilik hizmetini ziyadesi ile yerine getirdiği görülecektir. Vakıfların bazı beledi faaliyetleri şunlardır:

- Su kuyuları açıp halkın içme suyu ihtiyacını karşılamak,
- Sokakların umumi temizliğini yapmak,
- Günümüz park anlayışını yansıtan alanlar inşa etmek ve güvelliğin sağlanması için maaşı vakıflar tarafından karşılanmak üzere personel (*bekçi*) atamak,
- Aşevi inşa edip toplumun yoksul kesiminin yeme-içme ihtiyacını karşılamak,
- İnsanların ulaşım ihtiyacını karşılamak için yol yapmak,
- Kervansaray, fener, köprü, han, hamam inşa etmek,³³

Yukarıda zikredilen vakıfların beledi rollerini Adana havalisinde de görmek mümkündür. Adana'da vakıflar belediyeçilik faaliyetlerini güçleri nispetince yerine getirmeye çalışmıştır. Bizatihi Ramazanoğulları Vakfı, yolların onarımına ve bakımına *günlük 10 akçe* ayırmak sureti ile belediyeçilik görevini ifa etmeye çalışmıştır. Bunun yanında inşa etmiş oldukları yolların asayişini de bizatihi kendileri denetlemiştir.³⁴ Aynı zamanda Adana'da bulunan vakıflar aracılığı ile nehirler üzerinde bulunan köprülerin mütemadiyen onarımı gerçekleşmiştir. Bazen de köprü ihtiyacı olan bölgelerde kayıkçılık sistemi ile halkın ulaşım sorununu minimize etme gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.³⁵

Vakıfların bir başka beledi hizmeti ise halkın su ihtiyacını karşılamaktır. Adana'da bulunan vakıflar, su kuyuları açma ve bu açılan kuyuları temizleme, *su dolapları* oluşturma, çeşme yapma gibi görevleri ifa etmişlerdir. Ayrıca cami, han, mescitlere çeşme yaparak ibadet edenlerin ihtiyacını karşılamıştır.³⁶

³² Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 231.

³³ Mehmet Emin Üner, *Osmanlı İktisat Tarihi*, 1. bs. (Şanlıurfa: Sembol Yayınları, 2011), 157-160.

³⁴ Mustafa Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıfların Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma* (Doktora Tezi, TC. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 251-252.

³⁵ Mustafa Alkan, *Adana Vakıfları İnsan, Vakıf ve Şehir*, 1.bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 258.

³⁶ Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıfların Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*, 254.

Bugün belediyelerin görevi olan mezarlıkları onarma ve temizleme işlerini Osmanlı döneminde vakıflar yapmaktadır. Yine Adana’da mezarlıkların temizliği, bakımını vakıflar üstlenmiştir. Görüldüğü gibi vakıflar modern belediyeçilik anlayışını yansıtan çok yönlü bir fonksiyona sahiptir. Başka bir ifade ile vakıflar belediyeçilik faaliyetlerini tamamen yerine getirmiştir. Bilhassa batı tarzı belediye teşkilatı edilirken dahi vakıflar faaliyetlerine devam etmiştir.³⁷

1.1.5. Mahalle İmamı-Papaz/ Kocabaş

Osmanlı Devleti’nin idari birimlerinden olan mahallelerde kısmi olarak belediye faaliyetlerinde bulunmuştur. Mahalleler Müslim ve Gayrimüslim olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Müslüman mahallelerin başında kadiya bağlı olarak görevli olan kişi imamdır. Gayrimüslim mahallelerde ise *ruhani reis* veya *kocabaşlar* yine kadiya bağlı olarak görevlerini ifa etmeye çalışıyorlardı. Bu görevliler mahalleyi organize eder, temizlik, güvenlik ve diğergamlığı sağlayan kişilerdi. Sanayi İnkılabı ile şehirlere artan göçler nedeni ile mahalleler nüfussal olarak yoğunlaşmış ve adı geçen görevliler işlerini icra etmekte zorlanmıştır. Bu zorlanmalar neticesinde birçok yeniliklerin öncüsü olan II. Mahmud mahallelere iki tane muhtar atayarak idari olarak meydana gelen sıkıntılara çözüm aramıştır.³⁸

³⁷ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 232.

³⁸ Oktay, “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu”, 381.

1.2.TANZİMAT SONRASI BELEDİYECİLİK FAALİYETLERİ

18 ve 19. yüzyıllara gelindiğinde Osmanlı artık eski kudretini kaybetmiş gerek harici gerekse dahili birçok buhranlarla karşı karşıya kalmıştır. Batı dünyasında sanayi devrimi ile birlikte “sömürgecilik” fikri genel olarak kabul görmüş ve bu doğrultuda başka toplulukların zenginliklerini alabilme adına faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun en etkili yöntemi ise kendi “uygarlık modelini” başka topluluklara ve devletlere zorla kabul ve empoze ettirerek gerçekleştirmişlerdir.³⁹

Batılı devletler birçok alanda Osmanlı Devleti’ni geçmiştir. Geri kalındığını kabul eden Devlet-i Aliye halihazırda olan kurumlarının da eski faaliyetlerini yerine getiremediğinin farkına varmıştı. Birçok alanda geçmiş sorgulanarak yeni bir devlet düzenine geçilmek istenmişti.⁴⁰ Batılıların toplumsal reformlarını, yine onların telkinleriyle kendi ülkelerinde uygulamaya koyarak siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak batı ile aynı seviyede olabileceğini düşünen Tanzimat devlet ricali ne yazık ki kendi toplumsal değerlerine ve ihtiyaçlarına uygun normlar ortaya koyamamışlardır.⁴¹

Devletin kurum ve kuruluşlarında kısmi olarak deformasyonların yaşandığı da görülmektedir. Örneğin; kadılık makamında mezkûr tarihlerde birtakım sorunlar baş göstermişti. Kısmen de olsa bazı kazalarda, kadılık makamına sahip olan kişilerin ahaliden kanuna muğayyir vergi toplayıp kendi zimmetlerine geçirdiklerine bile şahit olunmuştur.⁴² Ayrıca kadılar zamanla gelişen adli, ticari, beledi işleri yürütmekte zorlandıkları için yeni adli ve beledi kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Tanzimat devlet ricalinin zıddiyet arz eden siyasi rekabeti, batılı devletlerin lehlerine uygun hareket etmeleri ve padişah tarafından başta sadaret makamı gibi kurumlarda sürekli

³⁹ Taner Timur, “Osmanlı ve Batılılaşma”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1: 139.

⁴⁰ Mustafa Gürbüz, *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, 1.bs. (Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2013), 60.

⁴¹ Timur, “Osmanlı ve Batılılaşma”, 5: 139.

⁴² Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, der. Tülay Ercoskun, (Ankara:İmge Kitabevi Yayınları, 2011), 19-31.

değişiklikler yapılması siyaset arenasında Osmanlı Devleti adına istikrarsız bir dönem geçirmesine neden olmuştur.⁴³

Tanzimat ile beraber Avrupalı devletlerin Osmanlı devlet ricaline baskı ve şantajları giderek artmıştı.⁴⁴ Bu konuda batılı devletler amaçlarına ulaşabilmek için kendilerine bağlı bazı devlet adamlarını kullanmıştır. Tanzimat'ın en önemli figüranlarından olan İngiliz mason locaları⁴⁵ üyesi Mustafa Reşit Paşa, başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin telkinleri ve istekleri doğrultusunda devletin yeniden yapılandırılmasına ön ayak olmuştur.⁴⁶ Dönemin devlet ricaline göz atıldığı zaman, yönetimde bir kargaşanın olduğu görülecektir. Çünkü devlet adamları birçok Avrupa devletlerinin güdümünde hareket etmiştir. Bilhassa İngiliz yanlısı olan Mustafa Reşit Paşa'nın rahle-i tedrisinden geçen ve daha sonra Fransız siyasetine öncülük eden ve yine Fransızlardan bir miktar para alarak devleti ilk defa borç batağına sokacak olan Ali ve Fuat Paşalar devlet siyasetine resmen gem vurmıştır. Bu konu ile ilgili dönemin devlet adamı Fethi Paşa alınan borç para için yaşanan hadiseye şiddetle muhalefet etmiş ve kendisi bu konu ile ilgili şu sözleri⁴⁷ ifade etmiştir: “*Lakin bilirim ki bu Devlet beş kuruş borç ederse batır. Zira bir kerre borca alışırsa sonra önü alınamaz. Dünyuna müstağrak olup gider*”.

Batılılar, gayrimüslimleri ülkede yönetiminde daha etkin ve güçlü kılarak Osmanlı'yı zayıflatmak isteyeceklerdi. Batılılar, *Viyana Protokolü* ile Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısını imha edebilmek için baskı ve şantajlar yaparak⁴⁸ azınlıkların idare meclislerine girebilmelerine imkân sağlanmıştır.⁴⁹ Batılı devletler, Devlet-i Âliyye içerisinde kendileriyle yakın temas halinde olan birtakım kripto Osmanlı bürokrat ve devlet adamlarını⁵⁰ kullanarak birçok hususta olduğu gibi belediye teşkilatlarının ihdasında da önemli bir rol oynamışlardır. Her ne kadar

⁴³ Cevdet Paşa, *Tezakir*, haz. Cavid Baysun, (Ankara: TTK, 1991), 11-27.

⁴⁴ Çevikel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi*, 87-88.

⁴⁵ Çevikel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi*, 85.

⁴⁶ Çevikel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi*, 90.

⁴⁷ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 16-22.

⁴⁸ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 48-49.

⁴⁹ İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, 216.

⁵⁰ Çevikel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi*, 95.

kadılık makamı bazı kazalarda kısmi deformasyonlara uğrasa da amaç devlete bağlı olan bu kurumun bölgelerdeki etkinliğini kırmaktı.

Tanzimat Fermanı'nın sağlamış olduğu imtiyazlarla Gayrimüslimler devlet memuru olabilmenin yanı sıra askeri kurumlara girme hakkını da kazanmış ve aynı zamanda devlet kademesinde yükselme imkanını da elde etmişlerdi. Paris Antlaşması'yla beraber batılılar Osmanlı Devleti'nin üniter yönetimini ortadan kaldırmak isteyecekti. Başka bir deyişle kendisine bağlı olan Gayrimüslimleri yönetime ortak etmek için Osmanlı devlet ricaline baskılar yapmaya başlamıştı. Zamanla batılıların Gayrimüslim ahaliyi Devlet-i Aliye'ye sızdırma politikası, yerel yönetimlerin kurulmasıyla ve buraya üye seçilebilme imkânı ile sağlanmış oluyordu.⁵¹ Özetle, Tanzimat Fermanı'yla beraber gayrimüslim ahalinin hakları devlet nezdinde genişlemiş, Kırım Savaşı'nın (1853-1856) öncesinde ilan edilen Islahat Fermanı ile pekişmiş, sonrasında imzalanan Paris Antlaşması ile tasdiklenmiştir.

Avrupa aşığı olarak yetişen devlet ricali var olan ülke sorunlarını görmezlikten gelip devletin rejimi ile uğraşmayı yeğlemişlerdir. Nitekim *Rus Çarı Deli Petro* Avrupa'nın ilim ve tekniğini alarak modernleşme yolunu tercih etmiş lakin Avrupa'nın gelenek görenek ve hukukunu almaya yanaşmayarak kendi toplumsal yapısını muhafaza etmiştir. Tanzimat devlet ricali ise ilim ve teknik konusunda ülke menfaatlerine dokunacak işlevlerden bihaber olarak ülke rejimi ve idari birimleri ile uğraşmış ve Avrupa'yı taklit etmiştir. Bizatihi, *Avusturya Başbakanı Metternich* tarafından Osmanlı yönetimi ilerleyen zamanlarda yaşanabilecek facialara karşı uyarılmıştır.⁵²

Tanzimat devlet ricali yine batılıların isteklerini yerine getirmek için ülkeyi yeniden idari birimlere ayırmaktaydı. Merkezi otoriteyi güçlendirmek için yapılan bir çalışma gibi görünse de durum hiçte öyle değildi. Mezkûr ıslahatlarda Padişah'ın taşradaki temsilcisi olan kadıların faaliyetleri azaltılırken 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Padişah'ın etkisi azaltılmak istenmişti. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Devlet

⁵¹ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 46-47.

⁵² Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsanı Esasları*, 18.bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 498.

otoritesi zayıflatmaktaydı. Çünkü adı geçen nizamname Fransa gibi milli benliğinden ödün vermeyen bir ülkenin idari birimi taklit edilerek oluşturulmaktaydı. Lakin devlet ricali Fransa'da idari yapısından almış olduğu yeni sitemdeki millîsel ayrıntıyı fark edememişti. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, ihdas edilecek olan vilayet ve liva meclislerine Gayrimüslim ahaliyi üye yaparak yerel meclislerde söz sahibi yapmıştır.⁵³ Böylelikle ihdas edilen meclislerle kadıların fonksiyonu giderek azalmıştır.

1.2.1. Osmanlı'da Modern Belediyelerin Oluşum Süreci

Belediyelerin ihdas edilene kadar birtakım süreçlerden geçmiş ve yine batılı devletlerin baskı ve şantajları ile teşkilat kurulumu gerçekleşmiştir.⁵⁴ Öncelikle belediye hizmetlerini kadıya bağlı olarak yerine getiren muhtesiplerin gerek yaşanan olumsuz hadiseler gerek ise daha iyi hizmet verebilmeleri için formatı genişletilmiştir. Muhtesiplik kadının emrinden çıkarılıp müstakil bir nezarete dönüştürülmüştür. Böylece belediyeciliğin ilk nüvelerinden olan *İhtisap Nezareti* ihdas edilmiştir. Eyaletlerde ise bu nezarete bağlı İhtisap Müdürlükleri ihdas edilmiştir. Daha sonra ise Şehremaneti ihdas edilerek İhtisap Nezareti'nin görevleri bu kuruma devredilmiştir.⁵⁵

Esasen meydana gelen bu aksaklıklar bir onarım sürecinin habercisiydi. Yani ihdas edilen kurumların başarısız olması nedeni ile lağv edilmesiyle birlikte müceddiden ihdas edilen kurumlarla tedavi edilmek istenecekti. Belediye teşkilatının meydana gelmesinde de birtakım etkenler ve aşamalar olduğu söylenebilir. Bunlar; Kadıların bazı kazalarda vergi toplamada yetersiz kalması, Osmanlı liman şehirlerinin iç bölgelerdeki şehirlerle olan ulaşım ağının yetersiz olması,⁵⁶ Kırım Savaşı ile beraber İstanbul'a yerleşen ecnebilerin, yaşadıkları semtin (Beyoğlu-Galata) belediyecilik hizmetlerinin yetersiz olduğunu şiddetle beyan etmeleri olarak sıralanabilir.⁵⁷

⁵³ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 54.

⁵⁴ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 120.

⁵⁵ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 231.

⁵⁶ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 111-116.

⁵⁷ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, 233.

1.2.2. İhtisab Nazırlığının ihdas edilmesi

İhtisap Nazırlığının kurulumunda bazı etkenler mevcuttur. Bu kurumun ihdas edilmesini gerektiren etkenleri açıklarken, İlber Ortaylı'da şöyle ifade etmiştir: “*Geleneksel şehir yönetimi birtakım hizmetleri yerine getirecek güçte değildi*”.⁵⁸ Başka bir etken ise; 1826 yılında imha edilen Yeniçeri Ordusu'nun yerine yeni ihdas edilen *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım vergi kalemlerinin toplanması amaçlanmıştır. Yeniçerilerden sonra bozulan emniyet ve asayiş sağlama amacı ile İhtisab Nezareti, II. Mahmud'un girişimleriyle 1826 yılında kurulmuştur.⁵⁹

İhtisab Nezareti'nin kurulmasıyla beraber Kadıların bölgedeki etkisi azalmıştır. İhale usulü ile bir seneliğine İhtisab Nezareti'ne devredilen bu görevin muhtevasında; narhın sisteminin uygulanması, asayişin sağlanması ve belirlenen vergilerin toplanması kararlaştırılmıştır. Bu nezarete bağlı olarak eyaletlerde İhtisab Müdürlükleri kurulmuştur.⁶⁰ İhtisab Ağası esnaf ve zanaat erbabı kimseleri kontrol eder ve devletin belirlediği kurallar çerçevesinde vergiler alırdı. Bu vergileri kısaca şu şekilde sıralanabilir: *Damga resmi, mizan resmi, yevmiye-i dükkakin, bac-ı bazar, ve pazar ve panayırlarda satılan ürünlerden alınan vergiler*.⁶¹

Osmanlı Devleti görevlerini icra edemeyen kurumların yerine yenilerini meydana getirerek devletin bekasını adına önemli bir adım atmıştır. Bilindiği gibi, kadılığın yetkileri dahilinde olan beledi hizmetleri İhtisab Nezareti'ne tevdi edilmiştir. Ergin'e göre, İhtisap Nezareti bir müddet sonra beledi hizmetleri yapmaktan ziyade Maliye Nezareti'nin görevlerini yapmıştır.⁶² Zamanla despotik bir hale bürünen bu kurum da istenen hizmetleri gerçekleştirmede yetersiz kaldığı görülmüştür. Çünkü vergilerin toplanması için İhtisap Nezaretine bağlı olan *Kol Ağaları* ahaliden usulsüz bir şekilde vergi toplayarak kendi zimmetlerine geçirdiği görülmüştür. Şikayetlerin artması üzerine Osmanlı Devleti birtakım önlemler almıştır. 1833 yılında vergiler azaltılmış, 1845 yılında Zaptiye teşkilatı (*Polis*

⁵⁸ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 115.

⁵⁹ Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*, 518-519.

⁶⁰ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 116.

⁶¹ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, 120.

⁶² Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin tarihi İnkişafı*, 1.bs. (İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 1939), 122.

Teşkilatı) ihdas edilmiş, 1846 yılında ise *Zaptiye Müşiriyeti* ihdas edilerek İhtisab Nezareti'nin etki alanı kısıtlanmış ve ahalinin daha fazla sıkıntı çekmesi engellenmiştir.⁶³

1.2.3. Şehremanetin İhdas Edilmesi ve Yeni Düzenlemeler

İhtisab Nezareti'nin ihdas edilmesiyle beraber birtakım beledi ihtiyaçların karşılanacağı düşünülüyordu. Ancak zamanla ihdas edilen İhtisab Nezareti'nde de kanunlara muhalif davranışlar meydana gelince, düşünülen ile gerçekleştirenin birbiri ile örtüşmeyeceği görülmüştü. Hem artan despotik davranışlardan hem de yolsuzluk olaylarından ve ahalinin şikayetlerinden ötürü arayışlar devam etmiştir. Bunun yanında ecnebileri ve ülkedeki Gayrimüslimleri tatmin edecek bir düzen bir türlü kurulamamıştır.

1854 yılında Kırım Savaşı ile beraber İstanbul'a yerleşen ecnebi unsurların sayısı hatırı sayılır derecede artmıştı. Yolların dar ve bakımsız olması, çevre temizliğinin yetersiz olması, limandan taşınacak malzemeler için güzergahların yetersiz olması ve salgın hastalıkların meydana gelmesi ve önlenememesi gibi sorunlar ecnebi vatandaşlar tarafından sürekli şikâyet edilmiştir. Şikayetler iyice artmış ve hükümet nezdinde hatırı sayılır etki yapmıştır. Dönem olarak zaten, değişim ve dönüşüm prensibini kendine şiar edinen Tanzimat ve "Batıcı" devlet ricali, Batılı devletleri hoşnut edebilmek için belediye hizmetlerini daha da kurumsal bir halete büründürerek, *Şehremaneti*'ni ihdas etmiştir. Bilhassa Fransız Belediyecilik Teşkilatı örnek alınarak, ecnebilerin yoğun olarak yaşadığı Beyoğlu-Galata bölgesi için *Altıncı Daire-i Belediye* teşkilatı ihdas edilmiştir. Sadaret'e bağlı bir organ olarak kurulan *Şehremaneti*'nin başında *şehremini* bulunmaktaydı. *Şehir meclisi*'nde kararların alınır ve uygulamaya konulurdu. Bu meclis haftada iki defa toplanmaktaydı. Meclisin üye sayısı, şehremini ve yardımcıları ile beraber on beş olacaktı.⁶⁴

Sadaret kontrolünde olan *Şehremaneti*'nin görevleri şunlardır: Narh tespiti yapmak ve uygulamak, esnafları teftiş etmek, yol-kaldırım yapımı,ve tamiratını gerçekleştirmek, temizlik ilkesine uygun kanunlar yapmak vb. *Şehremaneti* aynı

⁶³ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 117.

⁶⁴ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 119-130.

zamanda kurallara uymayan esnafları yargılayabilme ve cezalandırabilme hakkına sahipti. Yapılması planlanan görevler dikkate alındığında Şehremaneti'nin, İhtisab Nezareti'nin görevini devralmış olduğu söylenebilir. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir husus şudur ki, *Şehremanetin*in nev-i şahsına münhasır bir bütçesi vardı. Hükümet oluşturulan belediyenin ihtiyaçlarını giderebilmeleri için her ay 100.000 kuruş olmak üzere senelik 2000 keselik bir bütçe tahsis etmiştir.⁶⁵ Bununla birlikte şehremanetine ayrılan bütçe, devletin yaşamış olduğu sıkıntılardan dolayı pek kullanılamamıştır. Aynı zamanda belediyeçilik için yeteri kadar personel istihdam edilememiştir.⁶⁶

Şehremaneti'nin başarısızlığı üzerine İntizam Şehir Komisyonu kurularak belediyeçilikte yaşanan hadiseler ele alınacak ve öneriler ile belediye görevlerinin icrasına çalışılacaktı.⁶⁷ Bu komisyona üye olabilmenin şartları vardı. Bunlar; Osmanlı uyruğuna sahip olup yabancı lisan bilmek, Payitaht'ta adı sanı bilinen kişiler olmak, Avrupa'yı tanıyan bilen Müslümanlardan oluşan bir kurul meydana getirilmiştir. Bu kurulun üyeleri ve kim oldukları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶⁸

Tablo 2: İntizam Şehir Komisyonu Üyeleri

Antoine Alleine	Banker, 1789 Fransız ihtilalinden sonra İstanbul'a göç etmiş bir Fransız'dır.
Revelaki	İngiliz vatandaşı olan bir Rum. Ayrıca uluslararası siyasette elçiler ile münasebetleri vardır. Bakanlar üzerinde nüfuz sahibidir.
Ohannes Çomiç	Osmanlı uyruklu ve ilk gayrimüslim bakan.
Avram Comando	Mustafa Reşit Paşanın Yahudi bankeridir.
Cezayirlioğlu Mıgırdıç	Ermeni eşraftandır. İflas ettikten sonra Osmanlı vatandaşlığından çıkmıştır.

⁶⁵ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 119-126.

⁶⁶ Ünal, "Tanzimattan Cumhuriyete...", 244.

⁶⁷ Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*, 541.

⁶⁸ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 126-127. Selahattin Yıldırım, *Osman Nuri Ergin'den Türk Belediyeçilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler*, 1.bs. (İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2016), 148-149

Hüseyin Hüsam Efendi	-
Franco Ben Bericole	-
Mehmet Salih Efendi	Doktor
Harmanos	-

Kısa bir süre sonra bu komisyonda görevlerini Ticaret Nezaretine tevdi ederek ortadan kaldırılmıştır. Komisyon kaldırılmadan evvel belediyeçilikle ilgili olarak birtakım önerileri Ticaret Nezaretine sunmuştur. Belediyeçiliğin nasıl yapılacağını, belediyelerin gelir kaynaklarının nereden temin edileceğini ve belediyeçilik yükünü tek başına kaldıramayan Şehremaneti'nin 14 müstakil belediyeye dönüştürülmesi gerektiğini beyan eden öneri raporunu sunduktan sonra bu komisyon ortadan kaldırılmıştır. Bu 14 belediyeden en önemlisi ve adını duyurmuş olan ecnebilerin yoğun olarak yaşadığı yer olan *Galata-Beyoğlu*'nda kurulan *Altıncı Daire-i Belediye*'dir. Yoğun olarak ecnebilerin, elçilerin ve bankerlerin ikamet ettiği yer olan bölgede⁶⁹ *Fransız Belediye Teşkilatı* taklit edilerek *Altıncı Daire-i Belediye* İhdas edilmiştir.⁷⁰ Bu belediyenin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için devlet *Galata-Beyoğlu* bölgesinde meskûn olan ecnebi ve bankerlerden borç para almıştır.⁷¹ Bu dairenin özel bir durumu vardı. Osmanlı devlet adamları bu bölgeyi dış işlerinin bir şubesi olarak görüyor. Avrupa'ya açılan bir kapı olarak nitelendirilen bu dairenin belediyeçilik faaliyetleri için önemli bir meblağ ayrılmış ve istenen sonuç belediyeçilik anlamında elde edilmişti. Yalnız İstanbul'un diğer bölgeleri için aynı şey söz konusu olmayacaktı. Bu belediye teşkilatının özel durumu 1877 yılında Sultan Abdülhamit Han döneminde kaldırılmış, diğer belediyeler gibi *Şehremanetine* bağlı hale getirilmiştir.⁷²

⁶⁹ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 128-129.

⁷⁰ Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, 541.

⁷¹ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 132.

⁷² Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 140-141.

Tanzimat döneminde devletin daha uzun ömürlü olmasını topyekûn *batılılaşma* da gören devlet ricalinin mevcut kurumlarının istenilen düzeyde olmaması dolayısı ile değişim-dönüşüm şart olduğu fikriyle bir takım, düzenlemeler ve ihdas faaliyetlerini gerçekleştirmek istemiştir.⁷³ Özellikle, belediyeciliğin ilk nüvelerinden olan *Şehremaneti* ve onun alt birimleri gibi belediye daireleri imparatorluk dahilinde bulunan her yer için düşünülmüştür. Bu yüzden 1864 yılında bu teşkilat gibi belediye dairesi için ilk adım atılmıştır. Vilayet Nizamnamesi'ne göre her vilayet ve kazada bir belediye dairesinin ihdas edilmesi kararlaştırılmıştır. Ama düşünülen ile hayata geçilenler arasında bir denklik meydana gelmemiştir. Devlet-i 'Âliyye belediyelerin tesisi için bazı bölgelere öncelik tanımıştır. Bunlar; Dersaadet, ecnebi unsurların meskûn bulunduğu sahil kentleri vb. idi. Sonuçta birçok kazada ve köylerde beledi faaliyetler, maddi yetersizlikler, personel istihdamı olamayınca kurulamamıştır. 1871 Nizamnamesi'ne göre ise, her vilayet, liva ve kazada bir belediye dairesinin bulunması kararlaştırılmıştır. Meclis seçilen altı üye, başkan ve muavininden oluşacaktı. Müslim ve Gayrimüslimler aynı oran ile temsil edilecekti. Ortaya çıkacak olan belediye teşkilatının mümessillerini belirlemek için belirlenen koşullar şunlardı:

- Türkçe okur ve yazar olmak,
- Vilayet ve kazalarda meskûn olup 500 kuruş vergi vermek,
- Kazalarda ise vergi meblağı 150 kuruş olarak belirlenmişti.

Söz konusu 1871 Nizamnamesine göre ihdas edilen belediyelerin görevleri açık bir biçimde izhar edilmiştir. Başlıca şu görevleri ifa etmekle yükümlüdürler:

- Yol-kaldırım, inşa ve tanzimi,
- Su güzergahlarını onarmak,
- Şehir mıntıkasının temizliği,

⁷³ Ünal, "Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü", 244.

- Yangın çıkma ihtimaline karşı itfaiye ekibi oluşturmak.⁷⁴

1876 yılında işler giderek daha kanuni ve sistemli bir hale dönüşmekteydi. Daha önceleri başkan ve muavin dışında meclis üyeleri seçim ile işbaşına gelirken, 1876 yılından itibaren belediye meclisi üyeleri külliyen seçimle iş başı yapacaktı. Böylece bütün şehir ve kasabalarda bir belediye dairesi zuhur edecekti. Üyeleri seçimle başa gelecek, başkan ve yardımcıları seçilen üyeler arasından atanacaktı.⁷⁵

1877 yılında ise çıkarılan Belediye Kanunu ile yerel yönetimler için genel sorumluluklar, işlevleri ve görevleri beyan edilmiştir. Bu yetkiler kısaca şöyledi:

- İmar faaliyetlerini tanzim ve tedkik etme,
- Bulunulan mahalde bayındırlık faaliyetleri,
- Tanzifat,
- Belediyenin mülkünde olan eşyaların kontrolü,
- Hayvan kesimhaneleri inşa etmek,
- Mektep açmak,
- Belediyelere ait rüsumlar toplamak,
- Yangın söndürme teşkilatı ihdas etme,
- Çarşı ve pazarların tedkik edilmesi vs.⁷⁶

Musa Çadircı 'ya göre belediyelere ayrılan vergile şunlardır:⁷⁷

“Yapı ve ruhsatiye harcı, emlak vergisi, yol kaldırım inşa-tamir ücreti, eğlence resmi, belediye hizmetlerinden faydalanan dükkân sahiplerinden alınacak vergiler, tenvirat ve tanzifat vergileri, para cezaları, kontrato kaydiye ücreti, iane ve bağışlar”.

⁷⁴ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 273-278.

⁷⁵ Ünal, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü”, 244.

⁷⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3.bs. (Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları, 2010), 439-440.

⁷⁷ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 277.

Belediye teşkilatı son olarak 1912 yılında İttihat ve Terakki Partisi yönetiminde bir değişime daha uğramıştır. *Dersaadet Teşkilat-ı Belediye Hakkında Kanunu Muvakkat* ile belediye daireleri belediye şubelerine dönüştürülmüştür. Şehremaneti ise Belediye Encümeni olarak isim değişikliğine uğramıştır.⁷⁸

⁷⁸ Ünal, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü”, 244.

İKİNCİ BÖLÜM

ADANA BELEDİYESİ'NİN İHDAS EDİLMESİ

Adana Belediyesi'ne geçmeden önce Adana'nın coğrafi konumu ve tarihçesi hakkında özet bilgi verilecektir.

2.1. ADANA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Adana ili jeopolitik ve jeostratejik olarak ülkemizin en önemli yerleşim merkezlerinden biridir. 36°-59° kuzey enlemleri ile 35°-18° doğu boylamaları arasındadır. Ülkemizin güneyi ile Akdeniz havzasının doğusunda yer almaktadır. Doğusunda Kahramanmaraş ve Osmaniye, batısında Mersin ve Niğde, kuzeyinde Kayseri ve güneydoğusunda ise Hatay bulunmaktadır.⁷⁹ “*Adana Ovası*” isimli eserde ile Adana'nın coğrafi konumu hakkında şöyle bilgiler vermektedir:⁸⁰

Adana ovasının cenubu şarki (güney-doğu), cenubu garbi (güney-batı), cenubisi (güneyi) Akdeniz'le muhit olup şimal(kuzey) ile şarki (doğu) ve garbi (batı) ile, garbi şimaliyesi (kuzey-batı) dahi dağlarla kapalıdır. Bundan dolayı Adana ovasının iklimi mutedil mıntıkların en sıcak kısmı iklimine yaklaşıyor. Zaten Adana'da senenin derece-i hararetinin vasati 21 derece ve kışın 1 derecedir.

Çukurova'yı ifade eden coğrafya dahilinde başta Adana olmak üzere Mersin, Osmaniye ve Hatay'ın Payas ilçesi bulunmaktadır.⁸¹ Adana coğrafyasında *Çukurova* ve *Yukarı Anavarza* olmak üzere iki tane ova bulunmaktadır. Ayrıca *Seyhan* ve *Ceyhan* gibi önemli nehirleri vardır. Kuzeyi, batısı ve doğusu dağlarla çevrili olması ve güneyde denizin etkisiyle yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı geçmektedir. Bunun yanında *Gülek*, *Sertavul* ve *Horoz geçitleri* doğu ile batı arasında bir kapı görevini görmektedir.⁸² İklimsel koşulların olumlu yönde etkilemiş olduğu Adana ve çevresi Anadolu'nun en önemli bölgelerinden biridir.⁸³

⁷⁹ Adana Güçler Birliği Vakfı, *Adana Sosyal -Ekonomik Rapor*, (Adana: Çukurova Üniversitesi Basım Evi, 1999), 37.

⁸⁰ Adana Ovası, (Ankara: Yeni Gün Matbaası, 1340), 3.

⁸¹ Mehmet Akif Terzi vd., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 1.bs. (İstanbul: Altınkoza Yayınları, 2015), 21.

⁸² Adana Güçler Birliği Vakfı, *Adana Sosyal -Ekonomik Rapor*, 38.

⁸³ Terzi v,dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 21.

2.2. ÖZET: ADANA TARİHİ

Adana şehirleşmenin ortaya çıktığı Mezopotamya'ya yakın olması ve Akdeniz havzasında bulunması⁸⁴ hasebiyle birçok medeniyetin izlerini taşımakla beraber birçok devletin de egemenliği altına girmiştir.⁸⁵ Adana zengin ve bereketli topraklara sahip olması ve birçok bölge ile de doğrudan irtibatlı olmasıyla beraber tarihte birçok medeniyetin kurulduğu ve birçok devletin de istila edip tahakküm altına aldığı bir bölgedir.

Adana'da ilk siyasi oluşumu Hititler göstermiştir. Hititler Adana'ya *Kizzuwatna* adı altında kendilerine bağlı bir krallık kurmuştur. Hititler'in Adana gibi birçok yerde de etkili olduğu görülmektedir. Mısır'da bulunan bir tablette *Amanoslar* civarında Hititlere bağlı bir devletten söz edilmektedir.⁸⁶ M.Ö.: 858-824 yıllarında Asur Kralı *III. Salmanassar* tarafından *Que* diye adlandırmış olan Çukurova'ya akınlar yaparak burayı ele geçirmiş ve kendilerine bağlı "*Que ve Hilakku*" krallıklarını ihdas etmişlerdir. Kral Salmanassar Çukurova bölgesine sık sık yapmış olduğu seferler neticesinde bölgeye büyük zarar vermiş ve birçok kişiyi de katletmiştir.⁸⁷ Asurlardan sonra bölge M.Ö.: 592'de Babillerin egemenliği altına girmiştir ve burada *Hume ve Pirundu* adında iki krallık kurulmuştur. Babillerden sonra Çukurova Pers İmparatorluğu'nun denetimi altında yerli bir kral tarafından yönetilmiştir. Persler bu krallığı yılda *365 tane beyaz at ve 500 talent gümüş* vergi vermekle yükümlü tutmuştur.⁸⁸ Perslerin *Atina seferindeki* başarısızlıkları üzerine⁸⁹ (M.Ö.: 334) Büyük İskender *Çanakkale Boğazı*'nı geçerek Pers İmparatorluğu'nun hakimiyetinde bulunan batı ve orta Anadolu'nun fethini gerçekleştirmiştir. Daha sonra Ankara istikametinden *Gülek Boğazı*'nı geçerek yine Pers hakimiyetinde bulunan Kilikya'yı fethetmiştir. (M.Ö.: 333) İskender'in ölümü ile beraber komutanları arasında hakimiyet mücadelesi başlamış ve ülke üçe bölünmüştür.

⁸⁴ Osman Karlangıç, *I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)* (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 8.

⁸⁵ İbrahim Bozkurt vd., *Salname-i Vilayet-i Adana 1287(1870)*, (Adana: Pitural Yayınları, 2015), 7.

⁸⁶ Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 22.

⁸⁷ Ahmet Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemine Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2006): 69-70.

⁸⁸ Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemine Kadar Adana ve Çukurova tarihi", 77-79.

⁸⁹ Erdem Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri* (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 14.

Kilikya bölgesi Seleukos'a kalmıştır (M.Ö.: 281). Seleukos yönetimi yaklaşık olarak iki asır bölgenin hâkimi iken daha sonra birçok devlet gibi zayıflamış ve zamanla Roma İmparatorluğu'nun topraklarına dahil olmuştur (M.Ö.: 88-85).⁹⁰

Kavimler göçünden sonra yaşanan yıkıcı olaylar neticesinde Roma Devleti, 395 yılında ikiye bölünmüştür. Bu tarihten itibaren Kilikya bölgesine Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu hâkim olmuştur. Kilikya'nın çehresi bu tarihten sonra değişmeye başlamıştır. Şehrin alt yapısına, güvenliğine ve tarımsal faaliyetlerine önem verilmiştir.⁹¹ Bizans'ın elinde bulunan Kilikya ile İslam Devleti'nin ilk temasları Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir (634-644). Bu tarihten itibaren İslam Devleti'nin taarruzları giderek artmış ve 704 yılında Emevi Hükümdarı Abdülmelik bölgenin fethi için nihai sonuca ulaşmıştır. Harun Reşit'in halifeliği döneminde Kilikya'ya Türkler iskân ettirilmiştir.⁹² Abbasi Devleti'nin hakimiyeti 965 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde Abbasi Devleti siyasi istikrarsızlığı nedeniyle Kilikya Bizans tarafından tekrar ele geçirilmiştir.⁹³

X. yüzyıl ile XIV. yüzyıllar arasında bölgede birçok devlet ve grubun etkili olduğu görülmektedir.⁹⁴ 1071 Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla beraber yoğun Türk grupları Anadolu'ya akın etmeye başladı. Kilikya bölgesine yerleşen Türkler bölgeye *Çukurabad* veya *Çukurova* demeye başladılar. 1078 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah *Marmara'dan Çukurova'ya* kadar olan bölümü fethetmişti. 1082 yılında ise Çukurova'nın fethi Türkiye Selçuklu Devleti tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Çukurova'daki hakimiyeti uzun soluklu olmamıştır. Çünkü Çukurova'nın fethinden 14 yıl sonra gerçekleşecek Haçlı seferinden sonra bölgedeki Türk hakimiyeti sekteye uğramıştır. Bu sefer sonucunda Çukurova öncelikle Haçlıların daha sonra Ermenilerin kontrolüne geçmiştir. Daha önceden Doğu Anadolu ve Kafkasya havalisinden

⁹⁰ Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemine Kadar Adana ve Çukurova tarihi", 80-81.

⁹¹ Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*, 15.

⁹² Mustafa Alkan, "Adana İdari Yapısı (1516-1923)", *Ekev Akademi Dergisi*, 24 (2005): 254.

⁹³ Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemine Kadar Adana ve Çukurova tarihi", 86.

⁹⁴ Bozkurt v.dğr., *Salname-i Vilayet-i Adana 1287(1870)*, 8.

ayrılarak Toros dağlarına ve çevresine yerleşen Ermeniler⁹⁵ yaşanan gerilimlerle beraber siyasi konjonktürün mütemediyen değişmesinden faydalanarak kendi krallıklarını ihdas etmişlerdir.⁹⁶ Yaşanan siyasi değişim neticesinde Çukurova'daki Türk, kültür ve medeniyet mirası Ermeniler tarafından yok edilmiştir⁹⁷.

12. yüzyılın ortalarında Ermeniler Türklere kendi topraklarında kışı geçirmeleri için ücret karşılığında anlaşma sağlamışlardı. Lakin daha sonra bu bölgede kışı geçiren Türklerin bir kısmını katletmiştir. Bu katliama dönemin büyük İslam Devletleri ortak hareket ederek karşılık vermiştir. Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyubi Devleti, Ermeni Krallığına karşı askeri müdahalede bulunmuştur.⁹⁸ Bu baskıdan kurtulamayacağını anlayan Ermeni Krallığı yüksek meblağda vergi vereceğini taahhüt ederek saldırıları durdurmalarını istemiştir. İzzettin Keykavus 1216 yılında Ermenileri tahakküm altına almıştır. Bu tarihten itibaren Ermeniler her sene vergi verecek ve savaş zamanında ise asker gönderecekti. Alâeddin Keykubat ise Ermenileri tamamen Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı bir krallık haline getirmiştir.⁹⁹

İlk Haçlı Seferleri Anadolu üzerinden yapıldığı için Ermeniler siyasi varlıklarını bu gruba dayanarak devam ettirmişlerdi. Haçlı Seferlerinin rotası değişince savunmasız kalan Ermeni Krallığı Moğollara bağlılıklarını bildirerek siyasi varlıklarını bir süreliğine bu devletin gölgesi altında devam ettirmişlerdi.¹⁰⁰ Ermeniler Moğolların kanatları altına sığınarak bölge Müslümanlarına ve Suriye üzerinden Mısır istikametindeki ticari faaliyetleri yok etmek için saldırılar düzenlemişlerdi. Aynı zamanda Müslümanların güvenliği de tehdit altındaydı. Memluk Sultanı Baybars Mısır ekonomisini yıpratmak için yapılan taarruzları¹⁰¹ ve oluşabilecek *Moğol-Haçlı-Ermeni ittifakını* bertaraf etmek için Kilikya üzerine 1266 yılında iki yıl sürecek bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Memlukler Kilikya topraklarının içlerine kadar gelince Ermeni Krallığı barış istemek zorunda

⁹⁵ Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 24-25.

⁹⁶ Karlangıç, *I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)*, 25.

⁹⁷ Alkan, "Adana İdari Yapısı (1516-1923)", 254.

⁹⁸ Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (1963): 4.

⁹⁹ Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 25.

¹⁰⁰ Karlangıç, *I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)*, 25.

¹⁰¹ Karlangıç, *I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)*, 25-26.

kalmış ve bir antlaşma imzalanmıştır (1268). Lakin Ermeni Krallığı Moğollar ile tekrar iş birliği yapmaya başlayınca 1275 yılında bir sefer daha yapılmış lakin sonuç alınamamıştır. Bu seferlerle beraber birçok Türkmen kabileleri bölgeye yerleştirildi. 1337 yılında Ermeni Krallığı'ndan Çukurova'daki bir kısım topraklar alınarak Türk Beylikleri yerleştirilmiştir.¹⁰² 1360 ve 1375 yılları itibariyle yapılan seferler sonucunda Çukurova'da Ermenilerin siyasi varlığı tamamen ortadan kaldırılmıştır. *Adana, Misis, Tarsus, Sis, Ayas ve Payas'ta* Memluklere bağlı olmak kaydıyla 1378 yılında Ramazanoğulları Beyliği ihdas edilmiştir.¹⁰³

Memluklerin Halep Valisinin gözetimi altında kurulan Ramazanoğulları Beyliği¹⁰⁴ zamanla Adana ve çevresine hâkim olmuştur. Ramazanoğulları Beyliği sahip olduğu coğrafya itibarıyla birçok devlet ve beylik ile komşu olmuştur. *Osmanlı-Memluk, Osmanlı-Karamanoğulları, Karamanoğulları-Dulkadiroğulları*, gibi beylik ve devletlerin mücadelesi ile yıpranmaktaydı. Bu yüzden Ramazanoğulları Beyliği bölgede cereyan eden savaşlar ve gerilimlerden kendilerini denge siyaseti ile korumuştur. 16. yüzyılda Osmanlı-Memluk ilişkileri giderek daha da gerilmeye başlamıştır.¹⁰⁵ Bu yüzyılda Osmanlı-Ramazanoğulları münasebetleri müspet ölçüde ilerlemiştir. Çünkü Ramazanoğulları Beyliği'nin Memluklerin baskılarından iyice bunalmasa Osmanlı-Ramazanoğulları ilişkisini daha da ilerletmişti. Ramazanoğulları Beyliği Mahmud Bey döneminde kendi istekleriyle Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmayı kabul etmiştir. Osmanlı Devleti ise Adana'nın yönetimini ve gelirlerini bu beyliğe "*Yurtluk-Ocaklık*" olarak vermiştir. 1608 yılında ise Adana doğrudan Devlet-i Aliye'ye bağlı bir sancak haline getirilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰² Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*, 18.

¹⁰³ Alkan, "Adana İdari Yapısı (1516-1923)", 255.

¹⁰⁴ Yılmaz Kurt, "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterlerine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Bellekten*, LIV/209 (1990): 181.

¹⁰⁵ Karlangıç, *I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)*, 29-30.

¹⁰⁶ Alkan, "Adana İdari Yapısı (1516-1923)", 255.

Ramazanoğlularının bölgeye hâkim olduğu dönemde yüzyıllardan beri devam eden karışıklıklar sona ermiş şehir baştan başa imar edilmiştir. Cami, han, hamamlar inşa ederek Adana bayındır hale getirilmiştir.¹⁰⁷ Pir Mehmet Bey Adana'nın tarımsal sahasını daha verimli hale getirebilmek için Seyhan nehrinin imkanlarından yararlanmıştı. Tarlaların su ihtiyacını karşılamak suretiyle başta *çeltik* olmak üzere tarım ürünlerinin çeşitliliğini arttırmıştır. Bunun yanında şeker kamışlarından şeker üretilmiştir.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti topraklarına dahil olduktan sonra idari taksimatı mütemadiyen değişikliğe uğramıştır. İlk olarak "*Arap Vilayeti*" içerisinde özerk olarak varlığını devam ettirmiştir. 17. yüzyıl ile 19. yüzyıllar arasında Adana'nın idari sınırları sürekli değişmiştir. Bazen Halep Eyaleti'nin bir sancağı konumuna dönüşürken çoğunlukla müstakil bir eyalet olarak idare edilmiştir.¹⁰⁹

17. yüzyılda Çukurova'da Türkmen boyları göçebe yaşam tarzlarını devam ettirmektedirler. Devlet hem asayişin berkemal olması hem de üretim sürekliliğinin sağlanması açısından bu Türkmen boylarını cebren yerleşik hayata geçirmiştir. Türkmenler bataklıkların çok olduğu bölgede daha fazla kalmayarak kaçıp eşkıyalık yapmaya başlamıştır. Ayrıca bu yüzyıldan itibaren devlet otoritesi sarsılmaya başlamıştır. Devlet nakit para ihtiyacını karşılayabilmek için toplanacak vergileri iltizam usulü ile mültezimlere satarak karşılamaktaydı. Bu hadise iltizam bölgelerinde güçlü, zengin ve söz sahibi *ayanların* ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin; Adana'da önemli bir güç haline dönüşen Toroğlu Ali Bey'in 1793 senesinde kısa bir süreliğine de olsa yönetimi ele geçirdiği görülmüştür.¹¹⁰

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı dönemlerindedir. Çünkü devlet dahili ve harici etkenler karşısında zayıflamıştır. Bu aksaklığın giderilmesi için Avrupa topyekûn taklit edilmiş lakin netice başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹¹¹

¹⁰⁷ Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*, 23.

¹⁰⁸ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 1.bs. (Adana: Yeniden Grup Matbaacılık, 2008), 17.

¹⁰⁹ Alkan, "Adana İdari Yapısı (1516-1923)", 256-258.

¹¹⁰ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 18.

¹¹¹ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Türk Dünyası Nizamının Milli, İslami ve İnsanı Esasları*, 490-500.

19. yüzyılda yaşanan elim hadiselerden biri de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın devlete karşı isyan etmesidir. Mehmet Ali Paşa 1805 yılında III. Selim döneminde Mısır Valisi tayin edilmiştir.¹¹² Yunan isyanının bastırılması için Osmanlı Devleti'ne yardım eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, karşılığında ise Suriye'nin idaresini istemiştir. Talebi reddedilince Mısır ordusu bir kısım ayan ve aşiretlerin desteğini de alarak Filistin-Suriye hattını ele geçirip Kütahya'ya kadar ilerlemeyi başarmıştır. Devletin istikbali tehdit altında girince Kütahya Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya Mısır valiliğinin yanı sıra Şam ve Girit valilikleri de verilmiştir. Oğlu İbrahim Paşa'ya ise Cidde ve Adana valilikleri verilmiştir.¹¹³ Adana 1832 yılında Mısır kuvvetlerinin saldırılarıyla karşı karşıya kalmış¹¹⁴ ve 1833 yılında ise Mısır Valisi'nin oğlu İbrahim Paşa'nın tahakkümü altına girmiştir.¹¹⁵

1832-1840 yılları arasında Adana'da Kavalalı hanedanının izleri görülmektedir. İşgalin ilk senesi Adana'da Mısır ordugahı olan *Adana Kalesi*'nde cephanelik infilak etmiş ve ordunun büyük bir kısmı adı geçen kale ile beraber yok olmuştur. Aynı zamanda şehrin büyük bir kısmının yakılıp-yıkılmasına ve sivillerin ölmesine sebebiyet vermiştir.¹¹⁶ Osmanlı Devleti bu dönemde dünyanın süper gücü olan İngiltere'nin desteğini alabilmek için dönemin Dışişleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa adı geçen devlet ile *1838 Balta Limanı Ticaret Muahedesi*ni imzalamış ve bazı ticari ayrıcalıklar vermiştir. Böylece yerli esnafın çöküşü hızlanmış¹¹⁷ ve Osmanlı Devleti emperyalist güçlerin sömürge haline getireceği ülke konumuna gelmiştir. Yerli esnafın *30-40 yıl zaman zarfı* içerisinde hızla eridiği sanayinin durma noktasına geldiği kaydedilmektedir.¹¹⁸

Yine Mısır Yönetimi'nin işgal ettiği topraklarda yeni vergi sistemi uygulaması ve askerliği zorunlu görev haline getirmesi sonucunda isyanlar çıkmıştır. Bu durum Mısır yönetimini iyice zorlamıştı. Bilhassa "*Dürzi İsyanı*" İbrahim Paşa'yı

¹¹² Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 17.

¹¹³ Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 77.

¹¹⁴ Alkan, "Adana İdari Yapısı (1516-1923)", 258.

¹¹⁵ Hürriyet, "Adana", *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, (İstanbul: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik, 1993), 1: 82.

¹¹⁶ Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 78-79.

¹¹⁷ Çevikel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi*, 90.

¹¹⁸ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 443.

iyice sarsmıştı. Yaşanan hadiselerden istifade etmek isteyen Osmanlı Devleti Mısır yönetimine 1839 yılında savaş açarak eski toprakları tekrar almak istemiştir. Lakin Mısır ordusu Osmanlı ordusunu bir kez daha mağlup etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını politikalarına aykırı bulan İngiltere duruma müdahale etmiş ve Mısır yönetimini 1840 Londra Antlaşması'nı imzalamaya zorlamıştır. Bu antlaşmaya göre Mısır ordusu işgal ettiği bölgelerden çekilecekti ve yalnız Mısır Valiliği'nin Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelenler tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştı. Kavalalı Ailesi 1852 yılına kadar Mısır'da etkili olmuştur.¹¹⁹

İbrahim Paşa döneminde Adana'da idari ve iktisadi olarak birtakım değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Örneğin; memurların rüşvet alması engellenmiş, şehrin sorunlarının çözülmesi için danışma meclisleri kurulmuş, yer altı kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi hızlandırılmıştı.¹²⁰ Ayrıca tarım şehri olan Adana'da tarımın daha elverişli olmasına ve üretimin arttırılmasına dikkat edilmişti. Bunun yanında tarlada çalışan amele için de haftalık çalışma programı hazırlanarak işçilerin mağdur edilmesi engellenmişti.¹²¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Çukurova bölgesinde bulunan Türkmen aşiretleri ve bölgenin mültezimleri giderek güçlenmişlerdi ve devletin kanunlarına muhalif birtakım davranışlar sergilemekteydiler. Bölgede bu denli güçlü aşiretlerin ve ailelerin oluşmasında birtakım zoraki etkenler vardı. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir: Tımar sisteminin bozulmasıyla beraber tımarlı sipahilerin görevlerini icra edememeleri ile beraber celali isyanı çıkmıştı. Osmanlı devleti ise yaşanan mali kriz ve uzun savaşlar neticesinde bölgenin idaresini mültezimler aracılığı ile sağlamaya çalışmıştı. Bu sistem sayesinde mültezimler bölgede önemli bir güç haline dönüşmüştü.¹²² 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla beraber devlet *iltizam usulünü* lağv ederek bundan sonra vergileri kendisi toplayacaktı. Bu durum bir nevi taşrada hakimiyetini güçlendiren *ayanların* etkilerini kırmaya yönelik bir projeydi. Vergiler *Muhassılılar* tarafından toplatılmak istenmiş lakin başarılı olunamamıştır.¹²³

¹¹⁹ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 19.

¹²⁰ Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, (Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 30.

¹²¹ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 19-20.

¹²² Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 21.

¹²³ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 444.

Bölge İbrahim Paşa'nın işgalinden kurulduktan sonra *Mutasarrıflar* tarafından yönetilmiştir. Osmanlı Devleti hem bölgedeki sükûneti sağlayabilmek hem de İbrahim Paşa döneminden itibaren tarım sahasında önemli bir coğrafyada olan Çukurova'nın verimliliğini arttırabilmek için birtakım önlemler almıştı. Fransa ve İngiltere ile yapılan ticari anlaşmalar ve 1858 *Arazi Kanunnamesi* ile tarımdan elde edilecek gelirin arttırılması amaçlanıyordu. Lakin bölgede nüfuzlu kimselerin ve göçebe olarak hayatlarını idame ettiren Türkmen aşiretlerinin başkaldırısı bu düşünceyi sekteye uğratmıştı.¹²⁴

Çukurova ve çevresinde onlarca aşiretin yukarıda ifade edilen sebeplerden ötürü devletin kanunlarına muhalif davranışlar sergilediği görülmüştür. Devlet ise bu aşiretleri tahakküm altına almak, vergi toplamak ve askere almak istemiştir. Bu istekleri şiddetle reddeden Türkmen aşiretleri isyan ederek bölgede bozgunculuk çıkarmıştır.¹²⁵ Ahmet Cevdet Paşa üst düzey memur¹²⁶ olarak, Derviş Paşa 1865 yılında¹²⁷ kurulan Fırka-i Islahiye ordusunun komutanı tayin edilerek isyan eden aşiretler ve ayanlar itaat altına alınmak istenmiştir.¹²⁸

Ahmet Cevdet Paşa'nın Çukurova için yapmış olduğu betimlemelere göre; bölgenin ileri gelenleri kendilerini meskûn buldukları yerin hâkimi zannederek toprakları gelişi güzel ona-buna taksim ederdi. Yine aşiretler tarımsal faaliyetler ile uğraşmayarak toprağı terk eder ve yaylalara çıkarak hayvancılık yaparlardı. Alışverişleri ise değış-tokuş usulüne göre yapmaktaydılar ve para ile ticaret yapmazlardı. Ahmet Cevdet Paşa yüzyıllardır devam eden "göçebelik hayatı" hem siyasi dehasını kullanarak hem de zor kullanarak imha etmeye çalışacaktı. Bunun başarılabilmesi için, aşiret reisleri ve aşirette etkili olan kişiler Çukurova'dan uzaklaştırılmış, yaylalara çıkma yasağı getirmiş ve kasabalar kurarak bu aşiretler

¹²⁴ Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*, 30.

¹²⁵ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 22.

¹²⁶ Karlangıç, *I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)*, 48.

¹²⁷ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 368.

¹²⁸ Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*, 31.

toprağa bağı bir toplum haline getirmiştir. Kısa süre içerisinde sükûnet sağlanmış ve tarım alanları etkin kullanılarak Çukurova önemli bir merkez haline gelmiştir.¹²⁹

Tanzimat döneminde Osmanlı devlet ricali Tanzimat ve Islahat Fermanlarında geniş haklar vermiş olduğu Gayrimüslimlere oluşturulacak olan yerel meclislerde söz sahibi olmaları amaçlanmıştır.¹³⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın birçok bölgesinde ayaklanmalar çıkmış ve duruma her zamanki gibi sömürgeci güçler müdahale etmiştir. Özellikle 1860 yılında *Cebel-i Lübnan'da Müslim-Gayrimüslim* çatışmasından doğan iç karışıklık sömürgeci güçler için kaçırılmaz bir fırsat olmuştur. 1861 *Lübnan Nizamnamesi* ile bölge özerk bir statüye kavuşturacaktı ve yöneticisi de Hristiyan olacaktı. Sömürgeci güçlerin de tam istediği durum buydu: azınlıkları yerel birimlerde etkin kılmak ve Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandırmak.¹³¹

Osmanlı Devleti 7 Kasım 1864 yılında taşrada idari taksimatta önemli bir değişikliğe gidecektir. Yeni idari taksimat şöyleydi: *Eyaletler vilayetlere* dönüşecek ve başında devlet tarafından atanan *Vali* bulunacaktır. Yine *sancaklar livalara* dönüşecek ve idari amir olarakta *Mutasarrıflar* bulunacaktır. *Kaza* mevcut olan konumunu koruyacak lakin yöneticisi *Kaymakam* olacaktı.¹³² Osmanlı'da bazı köyler nüfussal olarak yoğun idi. 1871 yılında çıkarılan nizamnameye göre ise nüfusu 500'ü geçen köyler nahiye statüsüne kavuşturulmuştu. İdari amirliğine ise nahiye müdürü getirilmişti.¹³³

1864 senesi Adana Vilayeti; *Nefs-i Adana, Tarsus, Mersin ve Karaisalı* sancaklarından müteşekkil olarak oluşturulmuştur.¹³⁴ 1866 yılında Ahmet Cevdet Paşa'ya Halep Vilayeti'ni kurma görevi verilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa Halep vilayet merkezi olmak kaydıyla; Halep, Urfa Maraş, Kozan, Adana, Tarsus ve Zor sancaklarından müteşekkil bir idari birimin kurulmasında etkili olmuştur. 1869

¹²⁹ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 22-23.

¹³⁰ Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, 288.

¹³¹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 250.

¹³² Kemal Kapaklı, *Urfa Yerel Basın Tarihi (1867-2013)*, 1.bs. (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2014), 104.

¹³³ Songül Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, 1.bs. (Mersin: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015), 96.

¹³⁴ Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, 62-63.

yılında ise Adana tekrar Vilayet konumuna getirilmiştir.¹³⁵ 1870 Adana Vilayet salnamesine göre, Adana; Adana merkez, Payas, Kozan, İçel sancaklarından müteşekkil geniş bir coğrafyaya ikmal edilen bir vilayettir.¹³⁶

İbrahim Paşa'nın ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Adana'da tarım ile ilgili olarak yaptıkları yukarıda anlatılmıştı. 19. yüzyıla beraber Adana'nın tarım sahası İngiltere, Fransa ve Almanya'nın ilgisini çekmiştir. 1860 yıllarına gelindiğinde Amerika'da köle ticareti ülkede kaos yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu yüzden *Güneyliler* ve *Kuzeyliler* arasında çıkan çatışma neticesinde zirai üretim durma noktasına gelmiştir. Tekstil fabrikalarının ham maddesi olan pamuk üretiminin azalmasından endişe eden İngiltere tüm dünyada pamuk üretimi için saha araştırması yapmıştır. Tespit edilen yerlerden biri Hindistan diğeri ise Osmanlı Devleti olmuştur. Tespitlerden sonra İngiliz gazetesi *Ceride-i Havadis* pamuk ekiminin ekonomik bağlamda yararlarını anlatan birçok makale yayınlamıştır. Osmanlı Devleti ise pamuk üretimine pek ehemmiyet vermiştir. Bu konuda çiftçileri pamuk üretimine teşvik edebilmek için, boş olan tarlaları halka üretim amaçlı için dağıtmış, alet-edevat tahsis etmiş, pamuk tohumu dağıtmış ve bir müddet vergiden muaf tutarak üretimin artmasına zemin hazırlamıştır.¹³⁷

Sanayi devi olan İngiltere Osmanlı Devleti'nin teşvikleri sayesinde Çukurova'da pamuk üretimi yapmaya başlamış ve akabinde Almanya ve Fransa'da bu üretim faaliyetlerine ortak olmuştur.¹³⁸ Üretim gereği Fransa ve İngiltere tarafından pamuğun işletilmesi için fabrikalar inşa edilmişti. Yine 1879-1877 yılları arasında Adana havalisinde dışarıya satılan ürünler 562 bin sterlin iken dışarıdan alınan ürünler ise 517 bin sterlindi. Bu istatistiklere göre Adana havalisinde gerçekleştirilen ihracat oranları, ithalata oranla artmıştı.¹³⁹

Osmanlı Devleti Çukurova'nın tarımsal potansiyelini arttırabilmek için bataklıkları kurutmuş ve tarım havzalarını genişletmiştir. Bölgede pamuk üretiminin başlamasıyla beraber kent nüfusu giderek artmıştır. Giderek sanayi şehri olma

¹³⁵ Kemal Kapaklı, *Urfa Yerel Basın Tarihi (1867-2013)*, 105.

¹³⁶ Ahmet Ergün vd., *Adana Vilayet Salnameleri*, 1.bs. (İstanbul: Altın Koza Yayınları, 2015), 27-43.

¹³⁷ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 26-31.

¹³⁸ Hürriyet, "Adana", 1. 82.

¹³⁹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 368.

yolunda ilerleyen Adana iş gücünü karşılamada yetersizdi. Bu yüzden komşu vilayetlerden sürekli işçiler buraya çalışmaya geliyordu.¹⁴⁰ Adana'da tarımsal alanlarda makine kullanımı giderek artmıştır. Bir araştırmaya göre Adana'da bulunan tarım makineleri şunlardır: 180 buharlı harman makinesi, 1800 orak, 50 buharla çalışan pulluk, 200 tane toprağı derinden işleyen pulluk.¹⁴¹ Ekonomik kalkınma ile beraber modern birçok kurum ve kuruluş inşa edilmiştir.¹⁴²

1883 yılında İngiltere Adana'da ulaşım yetersizliğinden dolayı pamuğun Mersin limanına ulaştırılabilmesi için kendi güdümündeki “*The Tarsus-Taurus & Adana Railway Company*” Adana-Mersin demiryolu yapımı için imtiyaz elde etmiştir. 1883 yılında başlayan demiryolu yapımı 1886 yılında nihayete ermiş ve İngiltere Adana'da üretilen hammaddelerin artık daha kolay ve hızlı bir şekilde şehirden çıkarılmasını sağlamıştır.¹⁴³

Bilindiği gibi Adana çok fonksiyonlu bir kenttir. Adana tarımsal faaliyetler neticesinde zenginleşmiştir. Lakin bu durumun bir de olumsuz hali olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu olumsuzluklardan birisi de *trahom sima ve kolera* gibi salgın hastalıkların baş göstermesidir. Ürünlerin toplanacağı zaman çevre vilayetlerden birçok kimse Adana'ya *mevsimlik işçi* olarak çalışmaya gelmekteydiler. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin taşması sonucunda oluşan bataklıklar neticesinde birçok hastalık türemiştir. Bunun yanında hacdan dönen hacıların da Adana üzerinden Anadolu'nun içlerine geçmeleri sırasında da kolera gibi salgın hastalıkların kente geldiği görülmektedir. Bu gibi hastalıklar karantina yöntemi ile önlenmeye çalışılmıştır.¹⁴⁴

Sömürgeci devletlerin genel politikası İmparatorluk dahilinde bulunan azınlıkları kışkırtarak ayaklandırmak ve sonrasında gelişecek olaylar neticesinde müdahale edip imtiyaz kazanmaktı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin ezelden beri

¹⁴⁰ Taylan Koç, *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana Yerel Demokrasi ve Katılım Söylemiyle İktidarın Kullanımı*, 1.bs. (Ankara: Yargı Yayınevi, 2010), 148.

¹⁴¹ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 35.

¹⁴² Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*, 33.

¹⁴³ Koç, *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana Yerel Demokrasi ve Katılım Söylemiyle İktidarın Kullanımı*, 158.

¹⁴⁴ Kurtuluş Demirkol, “Adana ve Kolera (1890-1895)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 56 (2018): 143.

uğraşa geldiği temel sorunlardan biride olmuştur. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya son zamanlarda popüler olan Ermenileri ayartarak imparatorluk genelinde isyanlar çıkmasına neden olmuştur. Bu yerlerden biri de Adana ve havalisidir.¹⁴⁵ Adana'ya bağlı bir kaza olan Haçin'de Ermeniler isyan etmiştir. İsyana bastırılmış ve bol miktarda ateşli silahın tedarik edildiği görülmüştür. Hatta mağaralarda silah yapım malzemeleri bulunmuştur.¹⁴⁶

Yine kendilerine *Jön Türk* diyen bir grup Fransa'nın Paris kentinde Ermenilerin de katılımıyla bir *kongre* tertip etmişlerdir. Kongrenin zahiri toplanış amacı Sultan Abdülhamit Han'ın hâl edilmesi ve Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesiydi. Bu amaca ulaşabilmek için her türlü yolun mubah olduğu belirtilerek, vergi verilmeyecek, basın yayın organlarıyla propaganda yapılacak ve gerekirse bütün imparatorluk dahilinde isyanlar çıkartılacaktı.¹⁴⁷

Ermeniler Sultan Abdülhamit Han'a ayrı bir kin ve adavet hissi beslemektedirler. Çünkü Sultan Ermenilerin bağımsızlık hayallerine engel olmaktaydı. II. Meşrutiyetin ilanı ile beraber Ermeniler *Meclis-i Mebusan*'da temsil edilme hakkını kazandılar. Bunun yanında *Sultan Abdülhamit Han 31 Mart Vakasında* tahtan indirilmişti. Bu gelişmelerin akabinde yönetimdeki yerini tam olarak sağlayamayan İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde özellikle *Piskopos Muşeng'in* kışkırtmalarıyla 1909 yılında Ermeniler Adana'da büyük bir isyana teşebbüs etmişlerdi. Bilançosu ağır olan isyan batırılmıştı.¹⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı başladığında Adana ve havalisinde bulunan Ermeniler düşman kuvvetlerine bilgi sızdırmıştır. Suçüstü yakalanan ve suçunu itiraf eden *Adana Dârüleytam Mektebi Müdürü Mihran Vahakyan*¹⁴⁹ ve *Dörtöl'da Köşker Toros oğlu Agop'un* ifadeleri sonucunda planlanan hadiselerin önüne geçilebilmek

¹⁴⁵ Abdurrahman Kütük, *Kurtuluş Savaşı Sonrasında Yukarı Çukurova* (Yüksek Lisans Tezi, TC. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2013), 29.

¹⁴⁶ Kütük, *Kurtuluş Savaşı Sonrasında Yukarı Çukurova*, 30.

¹⁴⁷ Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 122.

¹⁴⁸ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk -Ermeni İlişkileri*, 2.bs. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005), 51.

¹⁴⁹ Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*, 58.

için 6 Eylül 1915 yılında Ermeniler Adana'dan bugünkü Osmaniye'ye sevk edilmiştir.¹⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı neticesinde yenik duruma düşmesiyle beraber Adana 24 Aralık 1918 Fransa tarafından Ermeniler ile birlikte işgal edilmiştir.¹⁵¹ Bu tarihten itibaren Anadolu halkı topyekûn düşman kuvvetlerine karşı *Kurtuluş Savaşı*'nı başlatmış ve galip gelmiştir. Adana Fransız işgalinden 5 Ocak 1921 tarihinde kurtulmuştur.¹⁵²

¹⁵⁰ Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 129-130.

¹⁵¹ Milliyet, "Adana", *Büyük Ansiklopedi*, (Paris: Doğan Kitap), 1: 47.

¹⁵² Terzi v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde Adana*, 110.

2.3. TARİHTE ADANA BELEDİYESİ

2.3.1. Adana Belediyesi'nin İhdas Edilmesi

Osmanlı Devleti'nde beledi faaliyetler yukarıda da belirtildiği gibi devlet kontrolünde siyasi ve sosyal kurumlar tarafından idame ettirilmekteydi. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti siyasi, ekonomik, kültürel ve idari açıdan birtakım değişikliğe uğramıştı. Bu değişikliklerin ana sebebi Osmanlı'nın Müslüman tebaası tarafından değil bizatihi Avrupalı idareciler ve Gayrimüslimlerin istekleri ve baskıları neticesinde yerel yönetimlerin temeli atılmış olmalıdır.¹⁵³ Avrupalılar özellikle bu dönemde liman şehirleri üzerindeki ticari faaliyetlerini daha uygun şartlarda idame ettirebilmek için belediye örgütünün kurulması yönünde Osmanlı devlet ricaline baskı yapmaktaydılar.¹⁵⁴ Adana havalisinde belediye dairesi zuhur edene kadar beledi hizmetler başta hükümet yetkilileri tarafından ve vakıf teşkilatlarıyla da yerine getirilmeye çalışılmıştır. Adana'da kurulan vakıflar her ne kadar beledi faaliyetlerde bulunmuşlarsa da bu hizmetler yeterli düzeyde değildi.¹⁵⁵ Özellikle bu dönemde hem beledi hem de diğer alanlarda halkın ihtiyacını karşılayacak toplamda 350 tane vakıf vardı. Lakin iktisadi açıdan gelişmeye açık olan Adana için bu hizmetler yetersiz kalacaktı.¹⁵⁶ Siyasi irade de ulaşım sıkıntısının giderilmesi için geçiş güzergâhlarını tamir etmişti. Örneğin; Adana'da, Surre-i Hümayunun geçiş güzergahı üzerinde bulunan *Terenk Köprüsü* bizzat Padişah Abdülmecid'in buyuruldusu ile tamir edilerek¹⁵⁷ ahalinin ulaşım sorununa çare olunmaya çalışılmıştır.

Bu yüzyılda Adana'nın jeopolitik ve jeostratejik önemi giderek artmış ve modern bir belediye teşkilatının kurulmasını daha da elzem hale getirmiştir. Adana'nın genel ahvali hiçte iyi değildi. İnsanların ortak kullanım alanı olan *çarşı, pazar ve duvar dipleri* dışında yollar topraktandı. Kış mevsiminde ise Adana'nın içinden geçilmez bir çamur deryası haline dönüşmesi en çok şikâyet edilen

¹⁵³ Karlangıç, *I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)*, 185.

¹⁵⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare tarihi*, 435.

¹⁵⁵ Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıfların Analizi-Tüsoktar Veri Tabanının Dayalı Bir Araştırma*, 253.

¹⁵⁶ Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve ekonomik yönüyle Seyhan (Adana) Şehri (1923-1956)*, 141.

¹⁵⁷ BOA, İ. MVL: 330.

konulardandı.¹⁵⁸ Şehrin sokakları dar olduğu için kağnılar buralardan geçemezdi.¹⁵⁹ Caddeler yetersiz ve çoğu yollar kaldırımsızdı.¹⁶⁰ Remiz Oğuz Arık Adana ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:¹⁶¹

Adana-Yenice-Tarsus-Mersin şosesi ile Adana-Pozantı şosesi, keza Adana-Ceyhan-Osmaniye şoseleri vardır. Bu şoseler epeyce takayyüde (çalışmaya) mazhar olduğundan kara münakalerini (ulaşımını) temin ederler. Sancak kaza merkezleri beyninde (arasında) gerçi, çok eski zamanlarda yapılmış, şimdi bozulmuş, yolların izleri varsa da yazın toz topraktan, hele kışın çamur, bataklıktan işleme imkânı yoktur diyebiliriz. Yüreğir ovasında öyle köyler bütün kış sanki üstlerinden kuş uçmaz, kervan geçmez. Ne hayvan ne araba işlemez. Onlarda inlerine çekilir, zaruri bir igtireab (gurbet) devresi yaşarlar.

Yine *Dr. Şerafettin Mağmumi* Adana'da bulunan binaların ve temizlik işleri ile ilgili tasvirini şöyle yapmaktadır:¹⁶²

Ham kireçten mamul, sıva ve badanadan mahrum olup üzerleri düzdür. Uzaktan azim ve kümeli toprak yığını halinde gözüktür. Sokaklar umumiyetle dar ve ekseriyetle kaldırımsız olup hele mesakinin (meskenlerin) lağimsızlığı çirk-âb suların esvaka (çarşıya) akması derunu mahallatta mürür ve uburu (geliş ve gidiş) işkal (güçleştirme) ve müteaffin (çürümüş) çamurlular peyda ediyor. Caddelerin müzahrefatını (pislikler) tanzifat arabaları arsa ve meydanlara döküp yığıldığından memleket temizlikçe acınacak bir halde idi.

1864 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi'nin 4. Maddesi gereğince; *her köy bir belediye dairesi sayılır.*¹⁶³ Kısaca bu Vilayetname ile; şehirlerin imar ile mamur edilmesi, temizlik işlerinin yapılması, kanalizasyon şebekelerinin inşa edilmesi, güzergâhların aydınlatılması, su yolları yapma, fiyat kontrolü yapma, alışveriş merkezleri olan çarşı ve pazarın denetiminin yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Alkan, *Adana Vakıfları İnsan, Vakıf ve Şehir*, 261.

¹⁵⁹ Kasım Ener, "Adana Çiftliğinin 80 Yıllık Yakın Tarihi Üzerinde Etütler", *Görüşler*, 17, (1939): 5.

¹⁶⁰ Çanak, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve ekonomik yönüyle Seyhan (Adana) Şehri (1923-1956)*, 142.

¹⁶¹ Adana Sanayi odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 40-41.

¹⁶² Adana Sanayi odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 56.

¹⁶³ Necdet Hayta vd., *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl başından Yıkılışa kadar)*, 1.bs. (Ankara: Gazi Kitapevi, 2008), 149.

¹⁶⁴ Türk Hukuk Sitesi, "Tarih Perspektifinde Şanlıurfa'da Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi", erişim: 25 Ekim 2018, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_1960.htm.

Adana Belediyesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili olarak ihtilafli bilgiler sunulsa da Özlem Karsandık'ın araştırmaları neticesinde belediye teşkilatının 16 Temmuz 1868 yılında kurulduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁵ Vali Halil Paşa döneminde teşkil edilen belediyenin başına, 'liva-i meclis' azasından Hacı Derviş Efendi tayin edilmişti. Görev süresi yaklaşık olarak 9 ay sürmüştür.¹⁶⁶ Adana'nın belediye başkanlarının genellikle bölgede varlıklı ve nüfuzu çok olan yani eşraftan kimselerdi.¹⁶⁷ Belediye meclisi üyeleri ve belediye bünyesinde çalışan memurlar Müslim ve Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.¹⁶⁸ Örneğin; 1870 yılında Yunus Bey, Said Efendi, Murad Ağa, Avadik Ağa, Hoca Gökyay gibi üyeler meclisi oluşturulmuş ve yazışmalardan sorumlu olan katip Halil Efendi, muhasebe işlerini yürüten sandık emini Serkis Efendi, memleket tabibi olarak Mösyö Praşkovapoli, kontrato memuru olarakta Hasan Efendi istihdam edilen memurlar arasındadır. Aynı zamanda günümüz itfaiye görevini ifa eden tulumbacıbaşı, üç tulumba ve otuz kişilik tulumbacı da mevcuttur.¹⁶⁹ Belediye bünyesinde daha sonra mühendis ve aşı memuru da tayin edilmiştir.¹⁷⁰ Bu dönemde ayrıca 16.100 metre yol ve kaldırım inşası yapılmıştır.¹⁷¹

Adana Belediye binası günümüzde Seyhan Kaymakamlığı olan ve Osmanlı Dönemi'nde hükümet konağı olarak kullanılan binanın yanındaydı¹⁷² ve belediye işleri küçük bina içerisinde idame ettirilmekteydi.¹⁷³ Osmanlı Dönemi'nde Adana nüfusu genellikle günümüzde Seyhan İlçesi olan bölgede yaşamaktaydı. Şehrin kuzeyinde istasyon, Müslüman ve Ermeni mezarlıkları bulunmaktaydı. Ermeni mezarlığı günümüzde İnönü Parkı olarak kullanılan bölgedeydi. Kuzey yönden şehre giriş yapmak isteyen kişiler iki farklı toprak yolu kullanmaktaydı. Doğu kısmı ise, Seyhan Nehri ile başlar ve dönemin elit kesiminin daha çok yaşadığı mahalle olan Tepebağ Mahallesi ile devam ederdi. Yine şehrin doğusunda idadi mektebi ve

¹⁶⁵ Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, 88.

¹⁶⁶ BOA, ŞD: 02115.

¹⁶⁷ Koç, *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana*, 173.

¹⁶⁸ Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, 89.

¹⁶⁹ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri*, 29.

¹⁷⁰ Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam*, 133.

¹⁷¹ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri*, 74.

¹⁷² Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 1.bs. (İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası 1961), 42.

¹⁷³ Ahmet Uçar vd., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I*, 1.bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 347.

belediye bahçesi vardı. Güneyinde hükümet konağı ve Büyük Saat civarı bulunmaktaydı. Batı sınırı ise istasyondan başlar Hacı Bayram Cami, Hanedan Mahallesi ve günümüzde Kocavezir Mahallesi olarak bilinen bölge ile sona ererdi.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Bkz., Ek 12.

2.3.2. Adana Belediye Başkanları (1868-1910)

Adana Belediyesi'nin kurulduğu 1868 yılından 1910 yılına kadar 20 tane belediye reisi görev yapmıştır. Bunların çoğu Müslüman, bir kısmı da Gayrimüslim idi. Aşağıda ilgili dönemlerde Adana'da görev yapan belediye reisleri hakkında bilgi verilecektir.

2.3.2.1. Hacı Derviş Efendi (1868-1869)

Bizatihi Adana Valisi Halil Paşa döneminde meclis-i idare-i liva azası olan Hacı Derviş Efendi ilk belediye reisi olarak 16 Temmuz 1868 yılında atanmıştır. 9 aylık bir süre içerisinde görevini ifa etmeye çalışmıştır. Hem belediye dairesinden hem de azası bulunduğu meclis-i livadan çifte maaş almıştır. Bu durum Halep Vilayeti 'ne sorulması üzerine maaşının kesilmesini ve belediye başkanlık görevinin de başka bir memura verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁵

2.3.2.2. Süleyman Efendi (1869-1870)

Halep Vilayet Salnamesine göre Süleyman Efendi başkanlığa getirilmiştir. Belediye azaları ise; Ömer Efendi, Artin Efendi, Artin Ağa, Artin Ağa, Simyon Ağa, Agop Ağa'dır. Yazışmalarından sorumlu Kâtip Ahmed Efendi, Sandık Emini Ohannes Efendi personel olarak belediye teşkilatının içerisinde bulunmaktadır.¹⁷⁶

2.3.2.3. Kuşçubaşı Hacı Efendi (1870-1872)

1870 yılında neşredilen Adana Vilayet Salnamesi 'ne göre belediye başkanı olarak tayin edilen kişi Efendi, Murad Ağa, Avadik Ağa, Hoca Gökyay gibi toplumun önde gelen Kuşçubaşı Hacı Efendi'dir. Belediye başkan yardımcısı Tahir Bey'dir. Belediye meclisi Yunus Bey, Said kimselerinden oluştuğu görülmektedir. Aynı zamanda belediye meclisinin yazışmalarından sorumlu Kâtip Halil Efendi, belediyenin gelir ve giderlerini hesaplayan Sandık Emini olarak Serkis Efendi,

¹⁷⁵ BOA, ŞD: 2115.

¹⁷⁶ H. 1286, Halep Vilayet Salnamesi, 73.1967 Adana İl Yıllığı'na göre bu dönemde Said Efendi belediye başkanlığı yapmıştır. Bkz. Kasım Ener vd., *Adana 1967 İl Yıllığı*, (Adana: İpekyol Matbaası, 1967), 16.

Memleket Tabibi olarak Mösyö Praşkovapoli, kontrato¹⁷⁷ memuru olarak da Hasan Efendi personel olarak tayin edilmiştir. Ayrıca belediye bünyesinde bir itfaiye teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat dahilinde tulumbacıbaşı, 30 tulumba ve 30'da tulumbacı vardır.¹⁷⁸

2.3.2.4. Ömer Sabri Efendi (1872-1873- ?)

1289 Adana Vilayet Salnamesi'ne göre Adana Belediye Başkanı olarak Ömer Sabri Efendi atanmıştır. Belediye muavini olarak Yunus Ağa, ile beraber Mehmet Ağa, Hamid Ağa, Hacı Mahmud Efendi, Avedik Efendi, Artin Ağa, Musa Hoca aza olarak bulunmaktaydı.¹⁷⁹ Yine belediyenin yazışmalarından sorumlu Kâtip Behram Efendi, belediyenin gelir giderlerini hesaplayan sandık emini Serkis Efendi, belediye bünyesinde bulunan doktor Mösyö Praşkova, kontrato kâtabi Hasan Efendi, mimar kalfası Kirkor, tulumbacıbaşı olarak da İsmail Ağa istihdam edilmişti. 30 kişilik bir tulumbacı ekibi ve 3 tane de tulumba mevcuttu.¹⁸⁰

2.3.2.5. Hacı Yunus Ağa (1876-1877)

Hacı Yunus Ağa'nın Belediye Reisi olduğu dönem 1876 yılına denk gelmektedir. Belediye meclisi kendisiyle beraber bir muavin ve 7 azadan müteşekkildi. *Başkatip, şehir içi ve şehir dışı kontrato katipleri, sandık emini, çarşı memuru, mimar kalfası, tulumbacıbaşı ve tulumbacılar* ile beraber bir doktor da personel olarak istihdam edilen memurlardı.¹⁸¹ 1877 yılında Hacı Yunus Ağa'nın görevine devam etmiş ve yalnız meclis üyelerinde değişiklik olmuştur. Sinyor Artin Ağa tekrar belediye başkanının yardımcısı ve onunla beraber 7 üyeden belediye meclisi oluşmaktaydı.¹⁸² Çeşitli kaynaklarda 1877 yılında belediye başkanı olarak Gözlüklü Süleyman Efendi'nin ismi zikredilmektedir.¹⁸³ Gözlüklü Süleyman Efendi

¹⁷⁷ Ahalinin, hane, dükkân, arazi gibi vesair Emlaklarının kira sözleşmelerini tutan belediye memurudur. *Düstur Tertip I, C. 4, 1879: 263.*

¹⁷⁸ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri, 29.*

¹⁷⁹ H. 1289, *Adana Vilayet Salnamesi, 45.*

¹⁸⁰ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri, 83.*

¹⁸¹ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri, 206-207.*

¹⁸² H. 1294, *Adana Vilayet Salnamesi, 41.*

¹⁸³ Candan Yaygın vd., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları, 1.bs. (Adana: Altınkoza Yayınları, 2009), 52.*

de Said Efendi gibi çarşı ve pazarları kontrol ederdi.¹⁸⁴ Hatta evlerde pişirilen *yufka*, *bezdirme*, *setitli*, *şebit gibi ekmek* çeşitlerini kontrol ettirmiştir. Tartı işlemlerinin daha düzenli ve dikkatli olabilmesi için çarşı ağalarının personel miktarı artmıştır.¹⁸⁵

2.3.2.6. Bezdikzade Kirkor Ağa (1877-1879)

Adana ve havalisinde Ermenilerin nüfusu hatırı sayılır derecede çoktu. Özellikle bu dönemde son derece müreffeh bir hayat yaşamaktaydılar. Adana'da ticari hayatı ellerinde bulunduran Ermeniler çarşı esnafının çoğunluğunu oluşturmaktaydılar.¹⁸⁶ Özellikle Bezdikyan ailesi bölgenin önemli Ermeni eşrafındandı.¹⁸⁷ Ermeni ahali bölgedeki zenginliklerinin yanı sıra önemli siyasi kişiliklere sahipti. 1861 yılında Adana'nın belediye müdürlüğünü yapmışlardır.¹⁸⁸ Kanun-i Esasi'nin ilanı ile beraber mecliste Adana'daki Ermenileri yine Bezdikyan ailesine mensup olan Bezdikyan Kirkor Ağa'nın temsil ettiği görülmüştür.¹⁸⁹ Daha sonra 1877 yılında Adana'nın belediye başkanlığına Bezdikyan ailesinden Kirkor Ağa seçilmiştir. Bu dönemde belediye meclisi, Hacı Arif Efendi, İmamzade Hacı Ahmed Efendi, Kayserili Hacı Bekir Efendi, Kuyumcuzade Hacı Toros Ağa, Lütfi Efendi, Haydarzade Haydar Ağa, Fethullah Tanbe Efendi, Çolakzade Artin Ağa, Urfaliyan Agop Efendi gibi azalardan müteşekkildi.¹⁹⁰

Belediye bünyesinde istihdam edilen memurlar diğer adı geçen başkanlar ile aynı olmakla beraber çarşayı denetlemesi için *çarşı memuru* personel olarak yerini almıştır.¹⁹¹ Ziya Paşa döneminde göreve gelen Kirkor Ağa'nın önemli atılımlarından birisi gece konduları ortadan kaldırarak dar sokakları genişletmesidir. Aynı zamanda Tepebağ ve çevresine parke taşları döşeyerek diğer belediye başkanlarından farklı bir çalışma yapmıştır.¹⁹² Bu dönemde vali ile belediye reisi şehrin beledi faaliyetleri noktasında ortak hareket ettikleri görülmektedir. Ortak hareket sonucunda şehirde

¹⁸⁴ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 167.

¹⁸⁵ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 52.

¹⁸⁶ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 42.

¹⁸⁷ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 53.

¹⁸⁸ BOA, DH.SAİDd : 61.

¹⁸⁹ Vahakn Keshishian, *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Adana*, 1.bs. (İstanbul: HDV Yayınları, 2018), 19.

¹⁹⁰ H. 1296, *Adana Vilayet Salnamesi*, 123.

¹⁹¹ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri*, 349.

¹⁹² Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 16.

birtakım değişimler yaşanmıştır. Örneğin, çarşı daha düzenli bir hale getirilmiş, *mekteb-i rüşdi* açılmıştır.¹⁹³ Seyhan köprüsü ve Misis köprüsü onarılmıştır.¹⁹⁴

2.3.2.7. Sinyor Artin (1879-1881)

Ermeni asıllı başka bir yönetici ise Sinyor Artin'dir. 1297 Adana Vilayet Salnamesine göre bu dönemde görev yapmıştır. Yine aynı salnameye göre belediye teşkilatı dahilinde, Artin Ağa ile beraber İmamzade Hacı Ahmet Efendi, Haydarzade Haydar Ağa, Hattatzade İsmail Efendi, Tahir Efendizade Lütfi Efendi, Mustafa Efendi, Artin Ağa, Tatrosyan Bağdasar Ağa, Dıblanoğlu Yusuf Ağa mecliste bulunan azalardı. Belediyeye ait personeller ise şu kişilerden oluşmaktaydı. Beşinci mecdi nişanı ile ödüllendirilmiş olan memleket tabibi Covani Efendi, kâtip Serkis Efendi, belediyenin gelir ve giderlerini hesaplayan Serkis Efendi, Kalfa Aristodadil, kontrato kâtabi Hasan Efendi, belediye Çavuşu İbrahim Efendi, Mustafa Efendi, Kiragoz Efendi, Tulumbacıbaşı İsmail Ağa idi ve tulumbacı neferi ise 24 taneydi.¹⁹⁵ Sinyor Artin de selefi Bezdikyan Kirkor Efendi gibi Vali Ziya Paşa döneminde görev yapmıştır. Yine Siyor Artin Efendi de Ziya Paşa ile uyumlu çalışarak Adana'nın fiziksel değişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Levantenler ile iş birliği yaparak yolları ıslah etmiş ve şehrin aynı zamanda bu yollara parke taşları döşenmesini sağlamıştır. Drenaj kanal ve hendekler kazıldı. Temizlik işlerine ağırlık verilmiş ve şehrin aydınlatılması için çalışmalar yapılmıştır.¹⁹⁶

¹⁹³ Ünsal Özmen, *Adana*, 1.bs. (Ankara: Tökyö Matbaası, 1968), 27.

¹⁹⁴ İsmail Güneş, *Adana Kent Yazıları*, 1.bs. (Adana: Karahan Kitabevi, 2017), 10.

¹⁹⁵ H. 1297, *Adana Vilayet Salnamesi*, 66.

¹⁹⁶ Yaygın vd., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 53.

2.3.2.8. Hacı Yunus Ağa (1881-1882)

Vali Abidin Paşa döneminde belediye reisi olan Hacı Yunus Ağa¹⁹⁷ kız lisesinin yapımında ve tarımda geleneksel yöntemleri yerine makine kullanımının yaygınlaştırılmasında vali ile ortak hareket etmiştir. Bu bağlamda turuncgiller ve pamuk ekimi için daha çok çaba sarf ettiği görülmüştür.¹⁹⁸ Ayrıca günümüzde Adana'nın simge yapıtlarından olan saat kulesinin yapımı bu devirde başlamış ve masraflarının da belediye bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. *Hacı Bekir Sırrı Bey* ise Saat Kulesi'nin memuru olarak göreve başlamıştır. Saat Kulesi'nin motor kısmı Fransa'dan ithal edilmiştir. Kulenin derinliği 50 metre, yüksekliği ise 35 metredir.¹⁹⁹ Bu devirde Osmanlı topraklarında birçok saat kulesi vardı. Bunların en uzununu Adana'ya yapılmıştı.²⁰⁰ 1876 Nizamnamesi'ne göre belediye dairelerine okul açabilme yetkisi verilmiştir. ²⁰¹Aynı zamanda Mekteb-i İdadi'nin açılmasında belediye ön ayak olmuştur. İnsanların dinlenme alanları olan parklar da inşa edilmeye başlanmıştır.²⁰² *Andreas David Mordtmann* ilk sekiz belediye reisinin yolsuzluklar nedeniyle görevden uzaklaştırıldığını belirtmektedir.²⁰³

2.3.2.9. Bağdadi Abdulkadir Efendi (1883-1884)

Bağdadi Abdulkadir Efendi Mısır kökenli bir aileye mensuptur. 1780 yılında Şeyh Muhammed, aşiretler arasında yaşanan kavgalardan ötürü Mısır'dan Adana'ya göç etmiştir. Şeyh Muhammed aynı zamanda Halep Valisi'nin ordusunda askerdi. Tam da bu dönemde Bağdat Valisi Osmanlı Devleti'ne karşı isyan girişiminde bulunmuştur. Bu başkaldırının son bulması için Halep Valisi'ne görev tevdi edilmişti. Şeyh Muhammed de bu ordu ile beraber Bağdat'a gitmiştir. Bu sebepten ötürü orada tekrar evlenerek oraya yerleşmiştir. Lakin ilk eşi Adana'dan Bağdat'a

¹⁹⁷ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 16.

¹⁹⁸ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 56.

¹⁹⁹ Ahmet Karataş, *Evvel Zaman İçinde Adana*, 1.bs. (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2016), 11-12.

²⁰⁰ Türkiye Kültür Portalı, "Büyük Saat Kulesi-Adana", erişim: 29 Kasım 2018, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/adana/gezilecekyer/buyuk-saat-kulesi>.

²⁰¹ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 171.

²⁰² Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 55.

²⁰³ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 56.

giderek Şeyh Muhammed'i tekrar alıp Adana'ya getirmiştir. Yaşanan bu hadise neticesinde aile artık “Bağdadi” adı ile anılmıştır.²⁰⁴

Bu dönemde Taş Köprü üzerinden yapılan geçişler ücretliydi. Adana'nın bir yakasından diğer yakasına her ne geçerse geçsin ücreti mukabilinde sağlanmaktaydı. Örneğin, *deveden 3 akçe, koyu-keçiden 2 akçe insanlardan kişi başına bir miktar para alınırdı*. Aynı zamanda köprüden yağ, tuz, pamuk gibi ürünler de geçmekte ve ücreti alınmaktaydı.²⁰⁵ Bağdadi Abdulkadir Efendi ise bir dönem köprüden alınan vergilerin tahsildarlığını yapmıştır. Bu sebepten ötürü Abdulkadir Efendi ticaretin önemini anlamış ve görevinden istifa ederek bölgenin ticaretini elinde bulunduran Ermeniler ve Yahudiler ile yakın ilişkiler kurarak bölgenin ticari unsurlarını öğrenmiştir. Avrupaî malları ucuz yolla alarak bölgenin manifatura ihtiyacını karşılamış ve kısa zamanda zengin olmuştur.²⁰⁶ Mal varlığı günden güne artmakta olan Abdulkadir Efendi zor durumda olan yakın arkadaşının *Kuraşa* beldesindeki *1500 dönümlük çiftlik arazisini* satın almıştır.²⁰⁷ Adana'da giderek etki alanı artan Abdulkadir Bağdadi Efendi 1883 yılında belediye başkanı olur.²⁰⁸ Bu dönemde *Mamuklu, Kuraşa, Karahmetli, Kumrulu, Yeniköy ve Narkulak* gibi yerlerde arazi olarak toplamda 35.000 dönümlük bir yere sahip olmuştur.²⁰⁹ Abdulkadir Efendi belirtildiği gibi birçok arazi almış ve çok zengin olmuştur. Belediye Reisi olduğu dönemde menafi' sandığının teşvikleriyle dört bin liraya aldığı ziraat makinelerini kendi çiftliklerinde kullandığı gibi temizlik işlerine de bakmadığı, şehrin sanayisine zarar verdiği ve onun döneminde belediye hazinesinin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir.²¹⁰

²⁰⁴ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 57.

²⁰⁵ Cezmi Yurtsever-Seyhan Tarihi, “Paksoyların Adana'da İmparatorluk Kurmaları”, erişim: 03 Aralık 2018, <http://cezmyurtsever-seyhantarihi.blogspot.com/2010/10/paksoylarin-adanada-impatorluk.html> .

²⁰⁶ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 57.

²⁰⁷ Cezmi Yurtsever-Seyhan Tarihi, “Paksoyların Adana'da İmparatorluk Kurmaları”.

²⁰⁸ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 57.

²⁰⁹ Cezmi Yurtsever-Seyhan Tarihi, “Paksoyların Adana'da İmparatorluk Kurmaları”.

²¹⁰ BOA, DH. MKT: 1339.

Abdulkadir Bağdadi daha çok ticari kişiliği ve zenginliği ile ön plana çıkmıştır Günümüzde Adana'nın önemli simalarından olan Paksoylar Bağdadi Abdulkadir Efendi'nin soyundan gelmektedir.²¹¹

2.3.2.10. Ramazanoğlu Ahmet Tevfik Bey (1884-1886)

Bağdadi Abdulkadir Efendi'den sonra belediye başkanlığına tekrar bölgenin eşrafından olan Ramazanoğullarından Ahmet Tevfik Bey geçmiştir. Bu dönemde Ahmet Tevfik Bey'in modern belediyeçilik ²¹²sistemi dahilinde işler yaptığı söylene de yollar dar ve bakımsızdı. Adana'ya ilk manda ve öküz arabaları 1884 yılında Hacı Bey tarafından getirilmiştir. Yolların dar ve bakımsız olması hasebiyle arabalara yüklenen mallar çoğu zaman bu arabalar ile taşınmamış ve hayvanların sırtlarında yükleme işlemi gerçekleştirilmiştir.²¹³ Ahmet Tevfik Bey beledi görevlerini daha çok ekmek kontrol işlemleri ile idame ettirmiştir.²¹⁴

2.3.2.11. Hacı Ahmet Tevfik Bey (1887-1890)

1890 Adana Vilayet Salnamesi'nden anlaşılacağı üzere Hacı Ahmet Tevfik Efendi'nin belediye reisi olarak görev yaptığı tespit edilmiştir. Hacı Ahmet Tevfik Bey asker kökenli olup “mütemayiz” rütbesine sahiptir. Yardımcısı Gergerlizade Ali Efendi'dir. Belediye meclisi azaları ise; Kasım Bey, Lütfi Efendi, Muhammet Ağa, Urfaliyan Agop Ağa, Bekir Efendi, Şahbazyan Gabriyel Ağa, Vanlızade Ahmed Efendi, Artin Ağa, Ali Efendi, Yusuf Ağa, Hamid Ağa'dan oluşmaktadır. Belediyenin yazışma işerinden sorumlu olarak Başkatip Serkis Efendi, belediyenin gelir ve gider hesaplamalarını yapan sandık emini olarak Naim Efendi, Tabip Derviş Efendi, Baytar İbrahim Efendi (başarılarından dolayı selase rütbesi ile ödüllendirilmiştir), Müfettiş Ali Efendi, çavuşlar İbrahim Efendi ile Serkis Efendi, kontrato katibi Mehmet Efendi, (?) Ahmet Efendi, Muvakkat Bekir Efendi, belediye mühendisi Feşbah Efendi, kalfa Haçadur Ağa, tenzifat memuru Hasan Ağa gibi

²¹¹ Koç, *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana*, 176.

²¹² Koç, *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana*, 176.

²¹³ Ener, “Adana Çiftliğinin 80 Yıllık Yakın Tarihi Üzerinde Etütler”, 5.

²¹⁴ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 17.

personeller belediyeye istihdam edilmiştir.²¹⁵ Hacı Ahmet Tevfik Efendi'nin görevi kısa sürmüştür.

2.3.2.12. Ramazanoğlu Kasım Bey (1890-1891)

Kasım Bey eşraf kökenli olup Ramazanoğulları ailesine mensuptur.²¹⁶ 1891 Adana Vilayet Salnamesi 'ne göre bu tarihte belediye başkanı Kasım Bey olmuştur. Belediye meclisi incelendiği vakit azaların pek değişmediği görülecektir. Meclis azaları şunlardır: Şeyh Gürbüz Cemil Efendi, Lütfi Efendi, Muhammed Ağa, Artin Ağa Bukayan, Urfaliyan Agop Ağa, Ali Efendi, Bekir Efendi, Yusuf Ağa, Şahbazyan Gabriyel Ağa, Hamid Ağa, Artin Ağa Çolakyan'dır. Belediye meclis idaresi emrinde bulunan memurlar ise şunlardır; Baş Kâtip Serkis Efendi, Sandık Emni Naim Efendi, Tabip Derviş Efendi, Baytar İbrahim Efendi, Müfettiş İbrahim Efendi, Çavuş Şakir Efendi ve Serkis Efendi, Kontrato Katibi *Mahmud Efendi, Muvakkit Bekir Efendi, Belediye Mühendisi Feşbah Efendi, Kalfa-i evvel Fuzur Ağa, Kalfa-i sani Haçadur Ağa, Tenzifat memuru hasan Ağa, Tenzifat Muavini Hacı Ali Ağa.*²¹⁷

Bu dönemde de Adana yıllardır süregelen salgın hatalıklar ile boğuşmaktaydı. Bu yüzden devlet ricali 1890 yılında Adana'ya bir hastane yapılmasını öngörmüştü. Lakin vilayetin bütçesi kısıtlı olduğu için yapılması planlanan hastane Gülek Boğazı üzerinden sağlanan geçiş ücretleri ile karşılanması kararlaştırılmıştır. Hastane 1891 yılında Seyhan nehri kıyısına yakın bir mesafede 162.500 kuruş ile inşa edilmiştir. Hastane faaliyete geçtikten sonraki giderleri belediye ve hazine bütçesinden karşılanmıştı²¹⁸

2.3.2.13. Debbâğzade Hacı Ali Efendi (1891-1894)

Debbâğzade Hacı Ali Efendi muhafazakâr bir aileden gelmekle beraber yine yörenin eşraf tabakasına mensuptur.²¹⁹ Hacı Ali Efendi döneminde belediye teşkilatının görev ve yetkileri genişlemiştir. Bu dönemin belediye meclis azaları:

²¹⁵ H. 1308, Adana Vilayet Salnamesi, 52.

²¹⁶ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 62.

²¹⁷ H. 1309, Adana Vilayet Salnamesi, 53.

²¹⁸ Çukurovalılar Derneği, "Gülek Geçidinden Alınan Paralar İle Hastane Açılıyor", erişim: 13 Aralık 2018, <https://www.cukurovader.org.tr/wp-content/cache/all/memleket-hastanesinden-kimler-geldi-kimler-gecti/index.html>.

Alemdarzade Bekir Efendi, Ganizade Hacı, Tahir Efendizade Lütfi Efendi, Hamalizade Ahmed Efendi, Çolakyan Artin Ağa, Süleyman Efendi, Zalamizade Ali efendi, Urfaliyan Agop Ağa, Kocazade Muhammed Ağa, Kozluzade Yusuf Ağa, Avidsiyan Kiragos Ağa gibi kişilerden oluşmaktaydı.²²⁰

Salnamelerden anlaşılacağı üzere bu dönemde belediyenin görev ve yetkileri genişlemiştir. Devlet bu dönemde ahalinin ihtiyacına göre belediyenin bünyesine yeni personeller atamıştır. Atanan personellere bakıldığında bunların arasında Tabib Derviş Efendi (Selase), yardımcısı Lü'niyan Efendi, Başktip Serkis Efendi, Kitab-ı Sani Mustafa Efendi, Sandık Emimi Kiragos Efendi, Sandık Mukayyidi Bahri, Müfettiş İbrahim Efendi diğeri Rıza Efendi, Serçavuş Şakir Efendi, Serçavuş Mahmud Efendi, Serçavuş Ömer Efendi, Serçavuş Abdullah Efendi, Serçavuş Yasin Efendi, Çavuş Mustafa Efendi diğeri Serkis Efendi, diğeri Ahmed Ağa, diğeri Pahlivan Mustafa Ağa, diğeri Zeki Efendi Muvakkit Bekir Efendi, Tahsildar Ahmed Efendi, Belediye Kalfası Mesrub Efendi, Belediye Kalfa Yardımcısı Muhammed Ağa, Tenzifat Me'muru Hasan Ağa, bulunmaktaydı.²²¹

2.3.2.14. İbrahim Rasih Efendi (1895-1900)

1895 yılında belediye başkılığına seçilen İbrahim Rasih Efendi'nin²²² meclis idaresi , Tekeli Zade Hacı Osman Bey, Gergerli Zade Ali Efendi, Halil İbrahim Efendi, Tahir Efendi Zade Lütfi Efendi, Gani zade Hacı Said Efendi, Hamalı Zade Ahmet Efendi, Şeyh Garibzade Fevaid Efendi, Hacı Abdurrahman Ağa, Dıblan Zade Şaban Ağa, Şaderkiyan(?) Artin Ağa, ...(?) Avadisyan Kirgos Ağa'dan oluşmaktadır.²²³ Belediye kaleminde ise; Baş Katip Mustafa Efendi, Katip Sani Bahri efendi, Sandık Emimi Avadis Efendi, Mukayyed Edhem Efendi, Kalfa Hüseyin Efendi, Kontrato me'muru: Ohannis Efendi, Muavini Abdulcabbar Efendi, Müfettiş Süleyman Bey, Başçavuş Mahmud Efendi, Çavuş Mustafa Efendi, Çavuş Hüseyin Hüsni Efendi, Sa'athane me'muru, Hacı Bekir Efendi, Gaz Ambar me'muru Cemil

²¹⁹ Yaygın, v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 63.

²²⁰ H. 1312, *Adana Vilayet Salnamesi*, 119.

²²¹ H. 1312, *Adana Vilayet Salnamesi*, 120.

²²² Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 64.

²²³ H. 1318, *Adana Vilayet Salnamesi*, 100.

Efendi, Silah hane me'muru: Hasan Efendi bulunmaktadır.²²⁴ Aynı zamanda belediye bünyesine istihdam edilen personeller ise şöyledir: Tanzifat memuru Ömer Efendi, Muavini Ahmed ağa, Tulumbacı Çavuşu ve neferatı (50 tane), Bekçibaşı Said Efendi, Muavini İzmirli Halil Ağa, Çavuş ve neferatı (57 tane).

İbrahim Rasih Efendi de diğer belediye başkanları gibi şehrin ileri gelenlerindedir. Kendisi muhafazakâr bir aileye mensuptur.²²⁵ İbrahim Rasih Efendi Vali Bahri Paşa ile iş birliği yaparak birtakım girişimlerde bulunmuştur.²²⁶ Bu dönemde adliye dairesi yapılmıştır. Aynı zamanda halkın su ihtiyacını karşılayabilmek için çeşme yaptırmıştır. Kuru Köprü semtinde bulunan çeşme bunlardan biridir.²²⁷

Osmanlı Devleti belediyenin görev ve yetkilerini 1876 yılından sonra daha da arttırmıştı. Bu görevlerden birisi de tebaaya mensup; kimsesiz çocuklara terbiye verme, fakara kesimin hastane ihtiyaçlarının karşılama ve ihtiyaç sahiplerinin maişeti dahi belediyelerce karşılanacaktı.²²⁸ Muvazene cetveli incelendiğinde Adana Belediyesi tarafından da muhtaçlara kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için yardım edildiği görülmektedir.²²⁹ İbrahim Rasih Efendi döneminde de belediyenin ihtiyaç sahibi kimselere maddi yardımda bulunduğu görülmektedir. Örneğin; Hamdi Zade Mustafa Efendi'nin oğlu Hakkı Efendi'nin ihtiyaç sahibi olduğu için kendisine lütf-u padişah olarak 75 kuruşluk bir maaş bağlanmıştı. Lakin maaşın karşılığı Maliye Nezareti'nde bulunamamıştır. Harici olarak da adı geçen nezaretten bir meblağın çıkması olumsuz sonuçlara sebep olabileceği için, Hakkı Efendi'nin zor durumda kalmaması için adı geçen ödeneğin Adana Belediyesi tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır.²³⁰

²²⁴ H. 1318, *Adana Vilayet Salnamesi*, 100-101.

²²⁵ Koç, *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana*, 176-177.

²²⁶ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 17.

²²⁷ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 64.

²²⁸ Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, 583.

²²⁹ Bkz., Ek 2.

²³⁰ BOA, DH.MKT: 2188.

2.3.2.15. Hacı Yunus Zade Ali Efendi (1900-1902)

1900 yılında Adana Belediyesi'nde vekaleten Süleyman Efendi'nin bulunduğu görülmektedir. Lakin Süleyman Efendi'nin hal ve hareketleri gayri meşru görülmüş ve bu rahatsızlık ahali tarafından hükümete bildirilmiştir. Süleyman Efendi belediye reisi vekaletinden uzaklaştırılarak eytam sandığı müdürlüğüne tayin edilmiştir. Süleyman Efendi'nin bu sefer de eytam sandığından kırk bin lira zimmetine geçirmesi suretiyle yerine daha namuslu birinin tayin edilmesi emredilmiştir.²³¹ Daha sonra belediye reisliğine Hacı Yunus Zade Ali Efendi getirilmiştir.

Hacı Yunus Zade Ali Efendi de eşraf kökenlidir. Kendisi 1881 yılında belediye riyasetinde bulunan Hacı Yunus Ağa'nın soyundan gelmektedir.²³² Hacı Yunus Zade Ali Efendi belediye başkanlığı döneminde şehrin tenzifat işlerine dikkat etmiştir. Aynı zamanda ölçü aletlerini ve ekmeklerin yapımı ile ilgili gerekli teftişi yapmıştır.

Adana Belediyesi'nde Ser Çavuş olan Mahmud Efendi görevini layığı ile yerine getirdiği görülmüştür. Mahmud Efendi'ye hüsnü hizmetlerinden dolayı beşinci rütbeden mecidi nişan-ı zîşan ile taltif edilmiştir.²³³

2.3.2.16. Kadri Bey (1902-1906)

1967 Adana İl Yıllığı'na göre Adana Belediyesi'nin bu tarihlerdeki belediye başkanı Ramazanoğlu Suphi Bey'dir.²³⁴ Lakin Adana Vilayet Salnamesi'ne göre bu dönemde belediye riyasetinde bulunan kişi Kadri Bey'dir. Bu dönemin tespit edilen belediye meclis azaları; Ganizade Hacı Said Efendi, Hamalızade Muhammed Efendi, Hacı Yunus Ağazade Muhammed Efendi, Kozluzade Yunus Ağa, Dıblanzde Şaban Ağa, İbrahim Sadık Efendi, Çolakyan Artin Ağa, Bezdikyan Serkis Efendi, Ohannis (?) Avadisyan Kirgos Ağa'dan oluşmaktadır.²³⁵ Belediye dairesi personelleri ise; Başkâtip Mustafa Efendi, Kâtibi Sani Bahri Efendi, Mukayyit Fazıl Efendi, Rıfkı

²³¹ BOA, DH.MKT: 2305.

²³² Koç, *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana*, 177.

²³³ BOA, DH.MKT: 2441.

²³⁴ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 17.

²³⁵ H. 1321 Adana vilayet Salnamesi, 121.

Kemal Efendi, Sandık Emni Serviyân Efendi, Muhendis Kemal Bey, Kalfa Hüseyin Efendi, Kontrato Memuru Ohannis Efendi, Muavini Abdulcabbar Efendi, Müfettiş Süleyman Bey, Serçavuş Mahmud Efendi, Çavuş Mustafa Efendi, Saathane Memuru Hacı bekir efendi, Tahsildar, Muhammed Ağa, Ambar Memuru Cemal Efendi, Silahhane Memuru Abdurrahim Efendi, tanzifat Memuru Abdulfettah Efendi, Muavini Ahmed Ağa'dır. Ayrıca 50 kişilik bir ekip de hem tulumbacı hem de çavuşun emrinde çalışmaktadır²³⁶

Hastane personelleri ise; Sıhhiye Müfettişi Eşref Bey, Memleket Tabibi Abdurrahman Efendi (Selase Mecidi Nişanı), Muavini Saliyan Efendi, Eczacı Platon Efendi, Aşı memuru Mustafa Zihni Efendi, kable(?) Şefika Hanım, Hastane Müdürü Kuddusi Efendi, Katibi Yusuf Efendi, İmamı Abdurrahman Efendi, İmamı Hacı Derviş Efendi, Cerrahı Hacı Said Ağa, erkek ve kadın hademe neferat 16, Vilayet Baytar Müfettişi Covanni Efendi'den oluşmaktadır.²³⁷

Osmanlı Devleti hüsn-ü hizmet yapan devlet personellerini ödüllendirmiştir. Aslında bu durum bütün personeller için bir teşviktir. Devlet bütün personellerin hüsn-ü hizmet yapmalarını isteyerek tebaasının ihtiyaçlarını karşılamak istemiştir. Aynı şekilde Kadri Bey belediye riyasetinde bulunduğu dönemde kendisine tevdi edilen görevi layığı ile yerine getirdiği gözlenmiştir. Adana valisi tarafından yazılan bir yazıya göre Adana belediye Reisi Kadri Bey ile beraber Hacı Beyzade Hacı ve Tarsus Kazası Kaymakamı Salih Hulusi Paşa'nın kendilerine tevdi edilen görevleri layığı ile yerine getirdiği ve kendilerinin bu hüsn-ü hizmetlerine karşılık ödüllendirilmesi istenmiştir. Karar özetle şöyledir:

Madem ki nezdi fehmet-i vefd-i düsturu azimelerinin mumailihin bir derece terfi'leri tensib buyurulmuştur. Tensib-i alayı terfi'an Salih Hulusi Paşa'nın Mirmiranluk ve mir-i mumailihinin şayanı sunufu saniyesi rütbeler ile tesrir ve taltiflerine müsaade-i inayet erkan buyurulması babında ve her hal emru ferman hazreti men lehül emrindir.

Belgenin devamında Kadri ve Hacı Beylerin ise *salase rütbeleri* ile ödüllendirilmeleri kararlaştırılmıştır.²³⁸

²³⁶ H. 1321 Adana Vilayet Salnamesi, 121-122.

²³⁷ H. 1321 Adana Vilayet Salnamesi, 121-122.

²³⁸ BOA, BEO: 2024.

Adana’da ilk tiyatro hamlesi Ziya Paşa’nın valilik yaptığı dönemde gerçekleşmiştir. İlk iş olarak bir tiyatro binası yapılacaktı ve İstanbul’dan getirilen bir ekibe Fransızcadan tercüme ettiği piyesi oynatmıştır.²³⁹ Osmanlı’da genel olarak belediyelerin de bu gibi yerleri denetleme ve genel ahlaka uygun oyunların oynanıp oynanmadığını ve ses ve gürültü yapılarak toplumu rahatsız edici davranışları engelleme gibi yetkileri vardı. Tiyatronun yanında *kahvehane*, *lokanta*, *gazino* ve *cazbahane* gibi yerleri de teftiş etme yetkisi olduğu kadar oluşabilecek taşkınlıkları da önleme yetkileri vardı.²⁴⁰ Kadri Bey döneminde de belediye teşkilatı bu görevi ifa etmeye çalışmıştır. Oynanacak oyunların genel ahlak kurallarına uygun olup olmadığının belirtilmesi için önce belediye yetkilileri tarafından oyun izlenmiş ve uygunluğu tasdik edildikten sonra tiyatro oyununun icrasına izin verilmiştir. On bir adet tiyatro piyesinin genel ahlak kurallarına aykırı olmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda belediye gelirlerinden olan eğlence rüsumunun yanında bu dönemde belediye bahçesi tiyatro için kiraya verilmiş ve belediye varidatına ek gelir sağlanmıştır.²⁴¹

Belediye Reisi Kadri Bey’in başarılı olduğu ve yapmış olduğu işler dolayısıyla halkın itimadını kazandığı görülmüştür. Belediye reisliğini ifa ettiği halde polis müdürünün başka bir yere tayin edilmesi üzerine Kadri Bey polis müdürlüğü görevini de ifa etmeye başlamıştır. Belgelerden anlaşıldığına göre, askeri sınıftan olmayan Kadri Bey’in bu makamda daimî olarak bulunması imkânsız gibi görünmektedir. Bir süre sonra Trabzon Polis müdürü Niyazi Bey, Adana Polis Müdürlüğü’ne tayin edildi. Lakin görevde bulunduğu sürece hüsnü hizmet ettiği görülen Kadri Beyi’ in asaleten atanması için eşraf-ı mahalli-yi idare ve halk tarafından hükümete bir dilekçe gönderilir.²⁴² Gönderilen dilekçe değerlendirilmiş ve eşrâf-ı mahalli-yeden olan Kadri Bey’in asaleten polis müdürlüğüne tayini uygun görülmüş ve Niyazi Bey’in ise başka bir yere tayini edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴³

²³⁹ Güneş, *Adana Kent Yazıları*, 10.

²⁴⁰ Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*, 571.

²⁴¹ BOA, DH.MKT: 676.

²⁴² BOA, DH.MKT: 2685.

²⁴³ BOA, DH.MKT: 2693.

2.3.2.17. İbrahim Rasih Efendi (1906-1908)

Kadri Bey'in polis müdürü olmasından dolayı boşalan belediye başkanlığına İbrahim Rasih Efendi gelmiştir. İbrahim Rasih Efendi bu dönemle beraber ikinci kez Adana Belediye Reisi olmuştur.²⁴⁴ 1967 Adana İl Yıllığı'na göre 1906 ile 1908 yılları arasında belediye reisliği yapan kişinin Ramazanoğlu Tevfik Kadri Bey olduğuna dair bilgiler verilmektedir.²⁴⁵ Lakin arşiv belgeleri incelendiği vakit bu dönemde belediye reisliğine ikinci kez İbrahim Rasih Efendi'nin oturduğu görülmektedir.

Muvazene cetvelinde Adana Belediyesi'nin vilayet dahilinde bulunan muhtaçlara yardım ettiği belirtilmişti.²⁴⁶ İbrahim Rasih Efendi'nin reisliği döneminde yardım hususunda kendi personellerinden yardıma muhtaç, engelli ve vefat edenlerin aileleri için bir sandık oluşturulması için hükümetten izin istemiştir. Engelli olanlar ve vefat edenlerin ailelerine maaş tahsis edilmemesi nedeniyle sefaletle dūçar oldukları beyanıyla merhamet sahibi Padişah'tan diğer vilayetlerde olduğu gibi zikredilen kişilere yardım edilmesi için bir yardım sandığı teşkili için izin istenmişti. Şura-yı Devlet'te durum değerlendirilmiş ve belediye memurlarından engelli ve vefat etmiş olanların ailelerine emekli maaşından ziyade, düşmüş oldukları sefaletten kurtulmaları için bir yardım sandığı teşkil edilmesine izin verilmiştir. Böylelikle yardıma muhtaç durumda olan engelli ve vefat edenlerin aileleri için yardım sandığı oluşturulmuş ve “derd-i maişet” ten kurtarılmaları sağlanmıştır.²⁴⁷

Adana'ya bu dönemde Padişah'ın emriyle bir “kışla-i hümayun” inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Kışla inşası için öngörülen masraf 10 bin lira civarında tahmin edilmekteydi. Adı geçen masrafın karşılanması için vilayet dahilinde bulunan “devâir-i belediyeler” den ve vilayet dahilinde bulunan sancaklarda bulunan ahali tarafından karşılanması kararlaştırılmıştı. Vilayet dahilinde bulunan belediyelerden alınması düşünülen meblağ şöyleydi: Adana Belediyesi'nden beş yüz lira, Mersin Belediyesi'nden üç yüz lira, Tarsus Belediyesi'nden iki yüz lira, Silifke ve Taşucu belediyelerinden yüz lira. Aynı zamanda iane usulü alınması düşünülen meblağda şu

²⁴⁴ BOA, BEO: 3081.

²⁴⁵ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 17.

²⁴⁶ Bkz., Ek 2.

²⁴⁷ BOA, BEO: 2879.

şekildeydi: Adana müslim-gayri müslim ahaliden bin lira, Cebel-i Bereket ahalisinden üç yüz lira, Kozan ahalisinden iki yüz lira, Hamidiye ve Karaisalı ahalisinden iki yüz lira, Karataş, Misis, Karsandı, Sırkıntı ahalisinden ise iki yüz lira. Toplamda üç bin liraya tekabül edecek olan meblağ kışla için yeterli değildi. Bu yüzden varidat-ı belediyenin kendi işlemlerini daha iyi yapabilmesi için ve ahaliye de daha fazla yük olmamak için kışla inşasının lüzumu dahilinde başka bir kaynak bulunması kararlaştırılmıştı. Böylece hem vilayet belediye işlerinin aksamaması için hem de ahalinin geçim darlığına düşmemesi için inşa edilmesi düşünülen “kışla-i hümayun” için başka bir ödenek bulunması kararlaştırılmıştı.²⁴⁸

İbrahim Rasih Efendi görevini kötüye kullandığı için görevinden azledilmiştir.²⁴⁹

2.3.2.18. Ali Ulvi Bey (1908)

İbrahim Rasih Efendi'nin azlinden sonra belgelerden anlaşılacağı üzere Adana Belediye Reisliğine Ali Ulvi Bey'in geçtiği görülmektedir. Ali Ulvi Bey'in reisliği II. Meşrutiyet'in ilanına denk gelmektedir. Meşrutiyetin ilanı ile beraber birçok devlet memuru gibi Ali Ulvi Bey'in Abdülhamit Han'a teşekkür mektubu gönderdiği görülmektedir.²⁵⁰ Tespit edilen belediye azaları ve memurları şunlardır: Çolakyan Artin,²⁵¹ Hamalızade Mehmet Efendi, Şahbazyan Manuk Efendi,²⁵² Kontrato Kâtibi Mustafa Efendi.²⁵³

İlgili tarihlerde çıkan Adana İtidal Gazetesi'ne göre, Ali Ulvi Bey döneminde temizlik işlemleri eskiye oranla düzelmiştir.²⁵⁴ Yine de belediyenin temizlik işlerini aksattığı ve gerekli denetimleri yapmadığı görülmüştür. Özellikle bazı hamamlar bu dönemde pekte nezih olmayan bir ortama sahipti ve hamamların dışarıya kötü kokular salması ahaliyi son derece rahatsız etmekteydi. Bu hadise belediye müfettişlerinin mekanları yeteri kadar teftiş etmediğini göstermektedir.²⁵⁵ Aynı

²⁴⁸ BOA, DH.MKT: 1244.

²⁴⁹ BOA, BEO: 3088.

²⁵⁰ BOA, Y.A.HUS: 523.

²⁵¹ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 477.

²⁵² Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 429.

²⁵³ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 702.

²⁵⁴ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 448.

²⁵⁵ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 462.

durum Seyhan Nehri için de geçerlidir. Ahali Seyhan Nehri'nin kenarında bulunan kışla semtine cuma ve pazar günleri cirit oynamaya giderdi. Eğlence sonrasında oluşan atıklar buraya dökülürdü. Belediye buraları teftiş etmez ve atıklar Seyhan Nehri'ni kirletirdi.²⁵⁶

Belediye Reisi Ali Ulvi Bey eski belediye reisi olan ve sonrada polis müdürlüğüne tayin olan Kadri Bey ile yaşamış olduğu problemlerden ötürü istifa etmek zorunda kalmıştır. Polis müdürü olan Kadri Bey belediye bünyesinde istihdam olunan bekçibaşını çeşitli sebeplerden ötürü rencide etmiş ve mevcut görevinden azl etmek istemiştir. Ali Ulvi Bey ise bekçi maaşlarını belediyenin ödediğini ve bekçiler üzerinde tasarruf hakkının belediyeye ait olduğunu beyan ederek yaşanan sıkıntıyı vilayet meclisine havale etmiştir. Vilayet meclisi bekçilerin azl ve rütbelerinin yükseltmesi ile ilgili olarak sorumlu olan kurumun polis müdürlüğü olduğunu beyan eder. Bu sebepten ötürü Ali Ulvi Bey görevinden istifa etmiştir.²⁵⁷

2.3.2.19. Hamalızade Mehmet Efendi (1908)

Ali Ulvi Bey'in belediye reisliğinden istifa etmesi sonucu yeni reis seçilene kadar belediye azası olan Hamalızade Mehmet Efendi reisliğe vekalet etmiştir.²⁵⁸

2.3.2.20. Kadri Bey (1909-1910)

Hamalızade Mehmet Efendi'nin vekaleten idame ettirdiği belediye reisliği görevine bir süre sonra Kadri Bey asaleten tayin edildi. Kadri Bey bu şekilde ikinci defa belediye reisi olmuştur. Daha önce belediye reisliğinden polis müdürlüğüne tayin olmuştur. Bu defa polis müdürlüğünden belediye reisliğine tayin olmuştur. Kendisi İğtişaş²⁵⁹ olaylarının yıkıcı etkilerinden ötürü şehri eski haline getirmesi için tayin edilmiştir. Memleketin temizlenmesi, aydınlatılması, yıkılmaya yüz tutmuş binaların ortadan kaldırılması için çalışmalar yapması istenmiştir. Bu bağlamda

²⁵⁶ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)* I, 316.

²⁵⁷ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)* I, 519.

²⁵⁸ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)* I, 520.

²⁵⁹ 1909 yılında Ermeniler tarafından Ermeni Beyliği'ni ihdas etmek için başlatılan isyana "İğtişaş" denilmiştir. Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 45.

yetersiz olan belediye varidatı için borç alarak işlerini yapması istenmiştir.²⁶⁰ Kadri Beyin Belediye Reisi olmasıyla beraber polis müdüriyetine Şakir Efendi tayin edilmiştir.²⁶¹

²⁶⁰ Ahmet Uçar vd., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) II*, 1.bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 700-701.

²⁶¹ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) II*, 702.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADANA BELEDİYESİ'NDE YAŞANAN SORUNLAR (1868-1910)

3.1. YOL VE KALDIRIM SORUNLARI

Belediye daireleri kurulmadan önce şehirlerin yol ve kaldırım ihtiyacı Nafia Nezareti tarafından karşılanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlayan belediye daireleri bu görevi Nafia Nezareti'nden alarak şehirlerin yol ve kaldırım ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Yalnız şehirler arası yol yapım işlemleri Nafia Nezareti'nin kontrolü altındaydı.²⁶² Adana Belediyesi imparatorluk nezdinde erken kurulan dairelerdendir. Belgelerden de anlaşılacağı üzere Adana Belediyesi ihdas edildiği günden itibaren yol ve kaldırım yapım ve tanzim işlerini yerine getirmeye çalışmıştır.²⁶³

Adana Belediyesi ilk dönemlerde tam olarak teşkilatlanmadığı için şehrin belediye işlemlerinin başlangıçta daha çok valinin girişimleri ve direktifleri ile yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ilk iş olarak Adana Valisi Halil Paşa, Adana merkezinde bulunan Ulu Cami ve civarındaki gecekonduları, yolları ve kaldırımları işgal ettiği için yakmış ve ortadan kaldırmıştır. Bu durum neticesinde evleri yanan ahali Vali Halil Paşa'yı mahkemeye vermiştir. Mahkeme Vali'yi haklı bulmuş ve beratına karar vermiştir.²⁶⁴ Gecekonduları yok olan ahali boş alanlara tekrar evlerini inşa etmek istemiştir. Vali yolları ve sokakları eskisi gibi işgal etmemeleri şartı ile inşa işlemlerine izin vermiştir. Aynı zamanda şehrin çehresini değiştirmek adına *Mersinli Rum Tüccar Mavromati'den 200 lira borç alınmıştır.*²⁶⁵ Vali Halil Paşa'nın şehrin imar ve tanzim olunması yönündeki çabaları neticesinde Adana vilayet statüsüne kavuşmuştur.²⁶⁶

²⁶² Tarih Tarih, "Osmanlı'da Çağdaş Belediyecilik", erişim: 02 Kasım 2019, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=293964&/Osmanli%C4%B1larda-%C3%87a%C4%9Fda%C5%9FBelediyecilik/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-M.-Emin-Yolal%C4%B1c%C4%B1>

²⁶³ BOA, ŞD: 2017.

²⁶⁴ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 49-50.

²⁶⁵ Gürsoy Şahin, "İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi", *Osmanlı Dönemi'nde Adana ve Çukurova II*, ed. Yılmaz Kurt v.dğr., (Ankara: Reaksiyon Matbaacılık, 2016), 287.

²⁶⁶ Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, 5.bs. (İstanbul: Berksoy Matbaası, 1961), 14.

Yolların yapımı ve tanzimi için belli bir belediye varidatının olması gerekmektedir. Belediye bütçesinin ilk yıllarda yetersiz olduğu görülmektedir. Bu yüzden belediyelerin bu hizmeti yapabilmeleri için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle yol ve kaldırım inşası için kaynak oluşturulmuştur. Böylece belediyeler yol ve kaldırım inşa etmiş olduğu bölgelerdeki hane ve dükkanlardan bu güzergahların ücretini alacaktı. Aceze hanelerinin önüne yapılan yol ve kaldırımların ücreti belediye varidatından karşılanması kararlaştırılmıştı. Adana Belediyesi kurulduğu dönemden 1872 yılına kadar acezehaneler (maddi durumu yetersiz olan haneler) önüne yaptırılmış olan kaldırımlara 78.416 kuruş harcama yapmıştır. Aynı zamanda yolların tesviyesi için arsa ücreti 25.920 kuruş ve Tarsus ve Payas sancakları memleket tabipleri için 13.000 kuruş ve sarf edilen zaruri ihtiyaçlar için ise 17.375 kuruş harcama yapmıştır. İlk dönemlerde belediyenin giderleri elde etmiş olduğu gelirlerden fazladır. Yukarıdaki ödemeler neticesinde belediye bütçesi sarsılmıştır. Belediye bundan dolayı borçlanma yoluna gitmiştir. Şura-yı Devlet'e gönderilen mazbatada belediyenin gelecekte daha iyi bir hizmet verebilmesi ve hizmetlerin aksamaması için aceze vergisinin arta kalan kısmının belediyenin borçlarına mukabele olarak kullanılmasını istemiştir. Şura-yı Devlet'in gönderilen dilekçe hakkında ki kararı ise şöyledir;²⁶⁷

Aceze vergisi karşılığı fazlasının düyûn-u mahsûbeye karşılık tutulması ka'ideten caiz olmayıp ma'a-mafih mezkûre tezkire-i ahval-i atiyesi ıslah ve te'min edildiği halde düyûn-u mezkûrenin da'irenin vâridât-ı 'âtiyesinden tesviye ve i'tası mümkün olabileceğinden ol vecihle icrayı iktizası hususunun mahalline emr û tebliği zımmında keyfiyetin huzur-ı âli-i riyaset penahilerine lüzum-ı arz û izbarı ifade ve tahrirat-ı mezbure leffen takdim ve i'ade kılınmakla ol babda emr û ferman hazreti men lehû'l emrindir.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti aceze vergisini Adana Belediyesi'nin tasarrufu için kullanılmasına müsaade etmemiştir. Aceze vergisi, içtimai hayatta yardıma muhtaç olan *yaşlı kimsesiz, yetim* vb. kişiler için oluşturulan ve bu kimselerin ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulan vergi çeşididir. Yani gelirleri doğrudan muhtaç kimselerin ihtiyaçları için harcanmaktaydı.²⁶⁸

²⁶⁷ BOA, ŞD: 2117.

²⁶⁸ Murat Dursun Tosun, "1877'de Giresun ve Karahisar-i Şarki'nin Ödediği Aceze Vergileri", erişim: 09 Ocak 2019, <https://muratdursuntosun.wordpress.com/2014/11/27/1877de-giresun-ve-karahisar-i-sarkinin-odedigi-aceze-vergileri/>.

Adana Belediyesi bazen yol yapım işlerini müteahhitlerle iş birliği yapılarak gidermeye çalışmıştır. Belediye müteahhitlere yapılacak yolu ihale usulü ile verir ve yol yapılırdı. Örneğin; taş ocaklarından ve asar-ı atika olan evlerden alınan taşlar ile yol yapılmıştır. Yapılan yolun ücreti, yola yakın evlerden tahsil edilmeye çalışılınca bu durum hükümete şikâyet edilmiştir. Şikâyet neticesinde konu ile ilgilenen devlet ricalinin Adana Belediyesi'ne cevabı şöyledir:²⁶⁹

Mezkûr kaldırımlara sarf olunan taşlar Taş Ocakları Nizamnamesi'nin tarifi veçhiyle öyle taş ocağından kırılarak celb edilmiş taşlardan olmayıp, ebniye-i atika enkazından tedarik edilmiş taşlardan bulunmasına binaen resme tabi tutulmayacağı...

Bezdikyan Kirkor (1877-1879) zamanında şehrin merkezi ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Adana sokaklarının dar ve bakımsız olması çoğu kez şikâyet edilegelen bir durum olduğu için Reis Kirkor öncelikle sokakları genişletmek için bazı gecekonduları ortadan kaldırmıştır. Ayrıca şehir merkezi olan Tepebağ ve çevresi parke taşları ile döşenmiştir.²⁷⁰ Bir başka Ermeni belediye reisi olan Sinyor Artin (1879-1881) döneminde ise Ziya Paşa ile uyumlu çalışılarak levantenlerin de yardımıyla yollar parkelenmiştir. Buna ek olarak, Sinyor Artin de dar ve bakımsız yolları ıslah etmiştir.²⁷¹ Adı geçen Ermeni reisler ile beraber Adana'da yapılan birçok imari faaliyet, şehrin görüntüsüne muhalif olmayacak şekilde tekrar dizayn edilmeye başlanmıştı.²⁷²

Abidin Paşa'nın döneminde göreve gelen Bağdadi Abdulkadir Efendi (1883-1884) vali ile uyumlu olarak belediye görevlerini ifa etmeye çalışmıştır. Belediye Başkanlığı döneminde, *Köşkerler Çarşısı'nın* dar yolları *Yeni Hamam'a* doğru genişletilmiş ve Debboy caddesinin imar düzenlemesi yapılmıştır.²⁷³ Abidin Paşa'nın gayretleri ile Adana'da yolların tanzimi yapılmış ve dar olan yollar genişletilerek şehrin ulaşım sıkıntısı giderilmeye çalışılmıştır.²⁷⁴ Adana 'dan Mersin'e giden şose yol yapımına Mersin ve Tarsus belediyeleri ile beraber katkıda bulunulmuştur.²⁷⁵

²⁶⁹ BOA, DH.MKT: 2531.

²⁷⁰ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 16.

²⁷¹ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 53.

²⁷² Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 167.

²⁷³ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 16.

²⁷⁴ Musa Çadircı, "Abidin Paşa'nın Adana Valiliği", *Osmanlı Dönemi'nde Adana ve Çukurova II*, ed. Yılmaz Kurt v.dğr., (Ankara: Reaksiyon Matbaacılık, 2016), 17.

²⁷⁵ Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, 262.

Kuruköprü Mahallesi'nden Taş Köprü'ye kadar Abidin Paşa caddesi imar edilmiştir.²⁷⁶ Kuruluşundan 1884 yılına kadar geçen 16 yıllık süre içerisinde Adana Belediyesi yol ve kaldırım inşa etse de geçen zaman zarfında beledi hizmetlerin yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak Kasım Ener 1884 tarihinde Adana'nın olarak ahvalini şöyle ifade etmektedir:²⁷⁷

İlk araba Finto ismi altında ve o zaman (1859) sonradan mektupçu ünvanı alan İsmail Efendi tarafından Adana'ya getirilmiştir. Bugünkü öküz ve manda arabaları ise anca 1884 tarihinde Tarsus'ta yapılmaya başlanmış ve oradan Hacı Bey tarafından Adana'ya getirilmiştir. Bu arabalardan evvel şehirde tek tük kağnılara tesadüf edilirdi. Mamafih şehrin sokakları pek dar olduğundan bu kağnılarda her taraftan geçemezlerdi.

1894 yılında belediyenin yol yapım işlemleri azda olsa devam etmekteydi. Taş Köprü ile hükümet binası arasında kalan Debbaghane kaldırılmıştır. Debbaghane mevcut konumundan kaldırılmış Türk Ocağı Mahallesi mıntikasının sonlarına tekrar inşa edilmiştir. Böylece debbaghane kaldırıldığı meskende bataklık kurutulmuş ve *Tabakhane Mahallesi* adı ile yeni bir yerleşke inşa edilmiştir.²⁷⁸ Seyhan Nehri'nin çevresinde gerekli tanzim çalışmaları yapılmıştır. Lakin Seyhan'ın belli mevsimlerde taşması sonucu inşa edilen yollar büyük zarar görmüş ve şehiriçi ulaşımı için büyük sıkıntılar doğurmuştur. Yaşanan afetten sonra bentlerin tamirati için 16.550 kuruş ödenek ayrılmıştır. Aynı zamanda tahrip olan yolların tekrar eskisi gibi olmasına da 600.40 kuruş harcanma yapılmasına karar verilmiştir.²⁷⁹

İbrahim Rasih Efendi (1895-1900) başkanlığı döneminde yolların tanzimi açısından önemli atılımların gerçekleştiği görülmektedir. Şehir içi ulaşımında etkin bir konumda olan ana caddelerin *parke taşları* ile döşenmesine karar verilmiştir.²⁸⁰ Adana Belediyesi ve *Şimendüfer Şirketi* ile Adana'nın daha modern bir görüntüye sahip olabilmesi için bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre yolların parke usulü ile tanzim edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde şehrin aydınlanma sisteminde de önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Fenerlerle aydınlanan şehir bu dönemden itibaren elektrik vasıtasıyla aydınlanacaktı. Yine anlaşmaya göre

²⁷⁶ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 58.

²⁷⁷ Ener, "Adana Çiftliğinin 80 Yıllık Yakın Tarihi Üzerinde Etütler", 5.

²⁷⁸ Ener v.dğr., *Adana 1967 İl Yıllığı*, 17.

²⁷⁹ Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, 264.

²⁸⁰ Yaygın, v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 64.

Şimendüfer Şirketi her yıl 11.000 arşın yolu parke usulü ile döşeyecekti. Dört yıl içerisinde toplamda 41.713 arşın yol *parke usulü* ile döşenmiştir.²⁸¹

Osmanlı'da belediye hizmetlerinin her bölgede aynı hızla geliştiği söylenemez. Belediyecilik liman şehirlerinde ve ekonomik açıdan cazibesi olan bölgelerde daha hızlı gelişmiştir. Şehrin yol ve kaldırım ihtiyaçlarını belediyeler üstlendiği halde, çeşitli sebeplerden ötürü görevlerini yerine getiremeyen belediyelerin yerine merkezi hükümet bu görevi ifa etmeye çalışmıştır.²⁸² Adana Belediyesi'nin yol ve kaldırım inşa işlemlerini yerine getirdiği görülsede Adana'nın merkezi hükümetinin çoğu zaman yol tamirâtı ve inşası yaptığı görülmektedir. Bu sebepten ötürü Adana Valisi Bahri Paşa'nın girişimleri ile Adana Vilayeti dahilinde bulunan köprüler tamir edilmiş ve ihtiyaç bulunan yerlere de yeni köprüler inşa edilmiştir. İlgili dönemde tamir ve inşa edilen köprüler şunlardır: Seyhan Köprüsü, Karaisalı Köprüsü, Yaman Köprüsü, Keloğlu Köprüsü, Adana-Tarsus-Mersin Köprüleri, Helke Köprüsü, Payas İskenderun Köprüleri, Kuruçay Köprüsü.²⁸³

19. yüzyılın sonlarından itibaren Adana'nın fiziki yapısı değişmeye başlamıştı. Yaşanan değişimin en önemli etkeni olarak valilerin gayretleri gösterilebilir. Çünkü belediyenin şehrin tamamına hizmet verdiği söylenemezdi. Şehir merkezinde harcı çamurdan yapılmış olan evlerin sayısı çoktu. Bazı yollar çamurdandı. Kış aylarında ya da yağmur yağdığı zamanlarda bu yollar yürünmez hale gelirdi. Bahri Paşa'nın girişimleri ile Adana'nın fiziki yapısı değişmeye başlayacaktı. Belediye bu dönemde Bahri Paşa'nın desteği ile Arnavut kaldırımlarından daha kullanışlı kaldırım yapımına başlanmıştır. Yaşanan belediye sorumsuzluklarının yanında Adana Valisi ve belediye reisi müşterek hareket ederek şehrin belediye ve imarî açıdan güzelleşmesini sağlamaya çalışmıştır.²⁸⁴ Nitekim 20. yüzyılın başında inşa edilen yollar ve iki katlı inşa edilen evler Adana'nın giderek zengin bir şehir haline geldiğini göstermektedir.²⁸⁵

²⁸¹ Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1917)*, 132.

²⁸² Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 181-182.

²⁸³ Yurdal Demirel, "Adana'nın Valisi Süleyman Bahri Paşa", *Osmanlı Dönemi'nde Adana ve Çukurova II*, ed. Yılmaz Kurt v.dğr., (Ankara: Reaksiyon Matbaacılık, 2016), 213-14.

²⁸⁴ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 39.

²⁸⁵ Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovası'na Bir Bakış*, 218

1908 yılına kadar Adana’da yapılan yol ve kaldırım birçok şehre oranla daha intizamlı idi. Çeşitli sebeplerden ötürü tanzim ve inşa edilen yol ve kaldırımlar tahrip edilip ve kullanıma engel teşkil etmekteydi. Bu sebeplerden birisi de damlardan akan olukların sürekliliği bir zamandan sonra kaldırımlar üzerinde tahribata sebebiyet vermekteydi. Aynı zamanda olukların çokluğu nedeniyle kaldırımlar ahali tarafından kullanılamamaktaydı.²⁸⁶

Adana Belediyesi’nin sınırları içerisinde bulunan bütün mahallelere aynı imkanları sağladığı söylenemez. Çünkü 20. yüzyılda şehir her ne kadar muntazam kaldırımlara kavuşmuş olsa da büyük kısmı bu hizmetten mahrum kalmıştı. Özellikle maddi anlamda müreffeh yaşayan kimselerin mahalleleri ile maddi yetersizlik yaşayan kimselerin mahalleleri arasında uçurum vardı. Zengin olanların mahallelerine beledi hizmetler daha hızlı bir şekilde giderken fakir olan ahalinin mahallelerine bu hizmet daha yavaş gitmekteydi.²⁸⁷ Bazen mahalle sakinleri sokaklarına yol ve kaldırım yapılması için belediyeye müracaat etmiştir. Yol ve kaldırımların ücretini verme taahhüdünde bulunmalarına rağmen yine de belediyenin bu işlemleri gerçekleştirmede ağır davrandığı görülmektedir.²⁸⁸ Sokakların bakımsızlığı ve kış aylarında oldukça sıkıntı yaşayan ahali artık derdini gazeteler aracılığı ile dile getirmeye başlamıştır. Ali Dede Mahalle sakinleri²⁸⁹ ve Mirza Çelebi Mahalle sakinleri²⁹⁰ yol ve kaldırım hizmeti almak istediklerini *İtidal Gazetesi*’ne verdikleri ilan ile beyan etmişlerdir

1909 yılında Adana’da meydana gelen ‘İğtişaş Olayları’ nedeniyle şehir adeta yıkılmıştır. Yollar tahrip edilmiş, evler yakılıp yıkılmış, bina enkazları yollara serpilmişti.²⁹¹ Lakin Kadri Bey’in tekrar belediye reisi olmasıyla beraber şehir tekrar eski haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda; yangın yerleri temizlenmiş, yollarda bulunan enkaz yığınları kaldırılmış ve fenerler asılmıştır. Aynı zamanda yanan bölgelerin haritası çıkarılmıştır. Büyük caddeler genişletilerek yeniden

²⁸⁶ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 462-463.

²⁸⁷ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 346.

²⁸⁸ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 350.

²⁸⁹ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 332.

²⁹⁰ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 350.

²⁹¹ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) II, 665.

açılmıştır. Bunun yanında bir ser-levha ile cadde ismi belirtilerek insanların yön bulması kolaylaştırılmıştır.²⁹²

Adana’da inşa edilen yolların malzemesi genel olarak şose, taş ve parke taşlarından ibaret olduğu görülmektedir. Yine Adana Belediyesi’nin merkezi hükümet ile ortaklaşa hareket ettiği ve hatta beledi hizmetlerin daha hızlı ve kalıcı olabilmesi için valiler tarafından bizzat girişimlerin olduğu görülmektedir. Adana şehrinin belediye faaliyetleri açısından gelişiminde Halil Paşa, Ziya Paşa, Abidin Paşa ve Bahri Paşa’nın önemli etkileri olmuştur.

3.2. ULAŞIM SORUNLARI

Malum olduğu üzere İnsanlar eskiden beri üretmiş olduğu ürünleri bir yerden başka bir yere taşır. Bu taşıma işlemi ulaşım sektörünün gelişmesine neden olmuştur. Çünkü insanlar bir yeri ziyaret ederken ya da üretmiş olduğu ihtiyaç fazlası ürünleri bir yerden başka bir yere taşırken yolları kullanmıştır. Yol tanzimi ulaşımın gelişmesi için önemli etkenlerin başında gelmektedir.²⁹³ Adana da yüzyıllardır bulunmuş olduğu coğrafya itibari ile gözde şehirlerden biri olmuştur. Özellikle tarım havzasının vermiş olduğu avantaj ile şehirler arası yol yapım çalışmaları başlamıştır. Aynı zamanda şehirler arası köprü görevi gören ulaşım, sosyal ve ekonomik kaynaşmaya zemin hazırlamış ve böylece şehirlerin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Adana’da üretilen ürünlerin daha kolay ve hızlı bir şekilde Mersin limanına ulaştırılabilmesi için 1871 yılında Adana ve Mersin istikametine doğru 60 kilometrelik yol yapımına karar verilmiştir. Köylülerin de yardımıyla dört yıl içerisinde 60 kilometrelik yol yapılmıştır. ²⁹⁴ Mersin ve Tarsus Belediyeleri gibi Adana Belediyesi’ de yapılan yol için yoğun gayret sarf etmiştir.²⁹⁵ 1875 yılında karayolu tamamlanmıştır.

²⁹² Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)* II, 766.

²⁹³ Fatih Adıgüzel vd.,” Kentsel Gelişme ve Ulaşım İlişkisi: Adana Örneği”, *TurkishStudies International Periodicak For The Languages, Literature and History of Turkish*,10 (2015): 31.

²⁹⁴ *Adana Sanayi Odası, Adana Sanayi Tarihi*, 40.

²⁹⁵ Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, 42.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Adana dahilinde bulunan İngilizler, burada üretmiş oldukları ürünleri daha kolay bir şekilde Mersin Limanı'na taşıyabilmek için Adana-Mersin istikametinde bir demir yolu inşa etmek istemiştir. 1883 yılında inşasına başlanan demir yolu 1886 yılında tamamlanmıştır.²⁹⁶ Demiryolları inşasını gerçekleştirenler devletten belli bir süreliğine kullanım imtiyazını kazanmaktadır. Tabii devlet bu konuda batılı devletlere ve şirketlere mesafeli yaklaşmıştır. ²⁹⁷ Adana, Tarsus ve Mersin kasabalarında demiryolu mevkilerine kadar tramvay hatları inşası için adı geçen kasabaların belediyelerine imtiyaz verilmesi hakkında Adana Vilayeti Meclisi'nden Şura-yı Devlet'e bir mazbata gönderilmiştir. Nafia Nezareti bu duruma karşı çıkmakta ve bu işin belediyelere ait olmadığını belirterek ticaret şirketlerine tevdi edilmesi gerektiği bildirmiştir. Lakin aynı imtiyazın *Selanik ve Bandırma* belediyelerine verildiği tespit edilmiş ve bu cihetle emsal teşkil ettiği için,²⁹⁸ Şura-yı Devlet'e gönderilen mazbata bu durum üzerine değerlendirilmiştir. Belediyelerin Ticaret Nezareti ile birlikte çalışmaları uygun olup olmayacağı "kavanin" ve "nizamat-ı belediye" de açık bir şekilde belirtilmiştir. Tramvay hatları için tebliğ olunan ruhsatnamede yazılan koşullar ilan ettirilerek zuhur edecek taliplere emr-i inşa ve kullanım imtiyazı bamazbata ihalesi münasip olacağı belirtilmiştir. Toplamda inşa olunacak tramvay hattı için 3750 lira masrafı adı geçen belediyelerin karşılamaya iktidarı olması hasebiyle tramvay hatları imtiyazı ruhsatnamede yazıldığı gibi mahalli-yi daire-i belediyelere verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹⁹ Bu kararlar Adana Belediyesi şehir içi ulaşımı ve yük taşımacılığında önemli bir imtiyaz elde etmiştir. Bundan sonra Adana Belediyesi ulaşımında da etkin konuma gelecekti. Tramvay hattının elektriği Seyhan Nehri'nden elde edilecek ve buradan üretilen elektrik şehrin aydınlanması için kullanılacaktı. Aynı zamanda üretim fazlası olan elektrik gücü bölgede bulunan fabrikalara satılarak önemli bir gelir kaynağı elde edilecekti. Lakin tramvay hattı Tarsus ve Konya gibi belediyelerce inşa edilmesine rağmen Adana Belediyesi bu işlemi gerçekleştirememiştir.³⁰⁰

²⁹⁶ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 41-42.

²⁹⁷ Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, 254-255.

²⁹⁸ Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, 260.

²⁹⁹ BOA, MV: 35.

³⁰⁰ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)* I, 414-415.

Adana- Mersin istikametinde yapılan yolun benzer şekilleri Adana-Karataş ve Adana-Karaisalı kazaları arasındaki mesafe için de düşünülmüştür. Lakin uzun müddet bu istikametteki yol inşası ya yarım kalmış ya da hiç yol yapılmamıştır. Örneğin; Adana-Karataş istikameti için 48.525 metre yol yapılması kararlaştırılmıştır. Amele ve ustalar bu yolun sadece 6.484 metresini şose olarak inşa etmiştir. Diğer kısmın ise 1911 yılına kadar bitirilmesi planlanmıştır. Yaz aylarında mevcut yollarda ilerlemek kolay olduğu halde kış aylarında ise içinden çıkılmaz bir hale bürünmekteydi. Bir başka istikametteki yol olan Adana-Karaisalı arasına 45.000 metre şose yol yapımı düşünülmüş ama bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.³⁰¹

19. yüzyılın sonlarına doğru Adana'da ulaşım araçlarının sayısı ve çeşitliliği artmaya başlamıştır. Kasım Ener'in belirttiği gibi ilk kağı arabaları 1884 yılında Adana sokaklarında görülmeye başlamıştır.³⁰² Şerafettin Mağmumi'nin gözlemlerine göre 19. yüzyılın sonlarında Adana'da bulunan ulaşım araçlarının sayısı hayli artmıştır. *Landon, fayton, yeknesak yaylı ve iki tekerlekli arabalar* Adana caddelerinde çokça görülmektedir.³⁰³ 20. yüzyılın başlarında Adana'ya tramvay gibi çok yolcu taşıyabilen omnibüslerin hizmet verdiği görülmektedir. Omnibüslerin³⁰⁴ işletilmesi Adana Belediyesi'nin göreviydi. Yani bu dönemden itibaren Adana Belediyesi şehir içi yolcu taşımada da etkin rol oynamaya başlayacaktı.

Bu yıllarda İbrahim Rasih Efendi ve şürekası tarafından işletilmekte olan omnibüslerin geçtiği köylerden yol yapımı için ahaliden para talep edilmiş ve talep edilen para zorla tahsil edilmiştir. Aynı zamanda Adana Valisi'nin ikamet ettiği harem dairesinin çatısı alçak olduğu için belediye tarafından yıkılıp 3.000 liraya inşa olunması kararlaştırılmıştır. Bu durum ahali tarafından hükümete şikâyet edilmiştir. Yeni bir verginin alınabilmesi için devlet tarafından sebepleri belirtilerek alınması gerekirken, şirket idaresinde bulunan arabalar için ahaliden zorla vergi tahsil edilmek istenmiştir. Belediyenin görevi şehrin tathirat ve tanzifat işleri ile uğraşmak iken,

³⁰¹ Bkz., Ek 3.

³⁰² Ener, "Adana Çiftliğinin 80 Yıllık Yakın Tarihi Üzerinde Etütler", 5.

³⁰³ Dr. Şerafettin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, çev. Cahit Kaya, (İstanbul: Boyut Kitapları, 2008), 170.

³⁰⁴ Omnibüs atlı yolcu taşıma arabasına verilen isimdir. Bkz. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 3.bs. (Ankara: Yargı Yayınları, 2011), 1317.

vilayet-i hükümet müştemilatı dahilinde olan harem dairesinin belediye tarafından yıkılıp ve belirlenen meblağ ile yeniden inşa edilmesi caiz görülmemiştir.³⁰⁵

İbrahim Rasih Efendi'nin Kayseri ve mahalli-yi saireden biten yollar için yalnızca bahçe sahiplerinden 5 mecdiyeden 20 mecdiyeye kadar bir meblağ cebren tahsil ettiği belirlenmiştir.³⁰⁶ Belediye Reisi İbrahim Rasih Efendi hakkında gerekli incelemeler yapılmış ve mevcut olan vazifesinden uygun olmayan davranışlarından ötürü azledilmiştir. Yerine daha münasip birinin tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁷ Aynı zamanda arabacıların alacakları ücret belediye tarafından belirlenmiştir. Ücret tarifesi bir kâğıt ile arabaya asılması zorunlu hale getirilmiştir.³⁰⁸

Sonuç itibariyle, 20. yüzyıla gelindiğinde Adana'da ulaşım sorunlarının giderilmediği ve bu sıkıntıları gidermede belediyenin yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili olarak dönemin gazetelerin de bolca havadis ve şikayetler mevcuttur. Örneğin; tren istasyonundan şehrin merkezine gidecek olan yolcular yolların bakımsızlığı ve yetersizliği yüzünden zor anlar yaşamıştır.³⁰⁹ Adana- Misis arası beş-altı saattir ve her yıl bu yolların tamir edileceğine dair haberler çıkmasına rağmen yol bir türlü inşa edilememiş, bu yüzden özellikle kış günleri bu istikamet üzerinde iş görmekte olan ahali çamurdan hareket edemez hale gelmişti.³¹⁰

³⁰⁵ BOA, BEO: 3081.

³⁰⁶ BOA, BEO: 3088.

³⁰⁷ BOA, MV: 119.

³⁰⁸ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) II, 1023.

³⁰⁹ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 144.

³¹⁰ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 312.

3.3. PERSONEL YETERSİZLİĞİ VE ÇEVRE TEMİZLİK SORUNLARI

Belediyelerin alt yapı hizmetlerinin yanında şehrin temizliği ile ilgili de faaliyet olur. Osmanlı'da Belediyelerin ihdasından evvel temizlik işlevlerinden genel olarak başta kadı olmak üzere, vakıflar, esnaf kethüdarları ve imamlar vs. sorumlu idi. Belediyelerin ihdas edilmesiyle beraber bu görev “tanzifat memurları” na devredilmişti.³¹¹

Adana Belediyesi'nin ihdas edildiği ilk dönemlerde temizlik işlemlerini yerine getirmede yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun başlıca sebebi olarak personel yetersizliği, alet edevat yetersizliği ve mali yetersizlik gösterilebilir. Şehrin büyümesine paralel olarak beledi hizmetlerin gelişmediği görülmektedir. Adana Belediyesi'ne, sokakların temizlenmesi için ve belediye nizamının uygulanabilmesi için ilk etapta “süprüntücüler” ve “firka-i zabitan” diye adlandırılan askeri bir sınıf istihdamı kararlaştırılmıştı. Ancak sokakların temizlenmesi, alet ve edevatlar ve istihdam edilecek personeller için belli bir ödeneğin olması gerekmektedir. Bunun için hizmet götüreceği yerlerde meskûn bulunan halktan belli bir miktar vergi alınmıştı. Bu bağlamda hane ve dükkân tespiti yapılmış, maddi durumu yetersiz olan haneler bu vergilerden muaf tutulmuştur. Yüksek Dolap, Ekmekler, Karalar, Salihye ve Şabaniye mahalleleri başta olmak üzere diğer mahallelerde tanzifat ücreti verebilecek 2373 hane vardı. Çarşı aralarında olup üzerinde bina olmayan dükkân sayısı 360'tı. Büyük Çarşı, Kal'a Kapısı ve Tarsus çarşılarında 1029 tane dükkân bulunmaktaydı. Yani toplam vergi alınabilecek dükkân sayısı 1389'du. Hanelerden ve dükkanlardan konumlarına göre üç farklı vergi alınması kararlaştırılmıştı. Hanelerden; birinci sınıf için 4'er, ikinci sınıf için 3'er, üçüncü sınıf için 2'er kuruş, Büyük Çarşı, Kal'a Kapısı ve Tarsus Kapısı'nda bulunan 1029 dükkândan 6'ar kuruş ve çarşı aralarında bulunan dükkanlar ise çarşı merkezinde bulunan dükkanlar ile mukayese edilemeyeceği için 2'er kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştı.

³¹¹ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 198.

“Fırka-i zabitan” için başlangıçta 500 kuruş maaş düşünölmüştü. Lakin düşünölen maaş içtima-i hayatta pahalılık ortamı oluşturabilme ihtimaline karşılık düşürölmüştü. Belediye nizamına nezaret etmek ve belediye maiyetinde bulunmak üzere elbise bahaları maaşından alınmak kaydıyla istihdamı düşünölen 10 nefer zabitin her birine 200 kuruş olmak üzere 2000 kuruş verilecekti. Mahalle ve sokakların temizlenmesi için 10 adet araba ile 30 nefer süprüntücünün her birine 200'er kuruştan 6000 bin, Büyük Çarşı ve Kal'a KapusuÇarşısı için 2 araba ile 10 nefer süprüntücünün aynı şekilde her birine 200'er kuruştan 2000 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı. Çarşıda geceleri ikâd olunacak gaz yağı bahası 1000 kuruştan toplamda 11.500 kuruş masrafı olacağı belirlenmiştir. Adı geöen varidattan harcanan masraflardan arta kalan 2168 kuruş ile 10 adet araba için at ve bu hayvanların yem ihtiyacının karşılanması kararlaştırılmıştı.³¹²

Adana Belediyesi tarafından alınan bu kararların onaylanması için bir üst merciin onay vermesi gerekmektedir. Çünkü devletin koymuş olduğu vergilerin üstüne yeni bir vergi konmasının içtimai hayatta sarsıntılara sebep olabilme ihtimali vardı. O yüzden Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti, Maliye Nezareti ve Adana Vilayet Meclisi mütemadiyen yazışmaktaydı. Netice itibari ile Adana'nın durumu ve görüntüsü pek iyi olmadığı göz önünde bulundurularak, mütemadiyen tanzifat işlerinin gerçekleştirilmesi için verginin alınıp alınmayacağına Adana Vilayet Meclisi'nin mütalaa edip karar vermesi istenmişti. Adana Vilayet Meclisi bahsi geöen durumu değerlendirerek kabul etmişti.

Ancak Adana Belediyesi'nin yapılan istihdamlara rağmen rayına oturmadığı ve belediye bünyesinde çeşitli usulsüzlükler yapıldığı tespit edilmiştir. Adana'dan Dersaadet'e belediye ile ilgili olarak sürekli şikayetlerin gitmesi devlet ricalinin dikkatini burada yaşanan olaylara çevirmişti. Bunun üzerine Adana Belediyesi'nde meydana gelen usulsüzlükleri öğrenebilmek için senelik gelir-gider cetveli istenmiştir. Gelir ve giderler hesaplanmış, istihdam edilecek personellerin sayısı, alınacak alet ve edevatın miktarı, hayvan ve yemleri vs. gibi ihtiyaçları belediye bünyesine kazandırmak için idare ve belediye heyetinden oluşacak komisyon tarafından birtakım ıslahatlar yapılması kararlaştırılmıştır. Oluşturulan komisyonca

³¹² BOA, ŞD: 2115.

belediye gelir ve giderleri 430 bin küsurdan 667 bin kuruşa yükseldiği görülmüştür. Gelirleri sürekli artan Adana Belediyesi'nin sınırları geniş olduğu için mevcut olan personellerin memleketin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu yüzden bir müfettiş, iki nefer çavuş, yangın tulumbacısı, su ve süprüntü arabalarının, temizlik işleri için yeterli düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Başka bir merkezden de yönetilmesi zor olduğu için Adana üç semte ayrılmıştır. Her bir semte; birer müfettiş, ikişer çavuş, on beşer süpürgeci, yirmişer mahalle bekçisi, bir tulumbacı çavuşu ve yedişer tulumbacı, yaz mevsiminde çarşıların sulanması için hayvan ile beraber beşer kıta su arabaları, yine hayvanla beraber beşer kıta süprüntü arabaları, beşer kıta el arabaları alınmıştır. *İnşaat, keşif ve fen işleri* ile iştigal edebilecek yeni bir mühendis, kâtip muavini, mukayyit, kalfa muavini, tabip, iki tahsildar ve iki meclis çavuşu istihdam edilmiştir. Memleketin aydınlatılması yetersiz olduğu için mevcut olan fenerlere 220 tane daha fener dahil edilmiş ve yaktırılmıştır.

Yukarıda adı geçen tayin işlemleri ve belediye hizmetlerinin masrafları adı geçen varidat tarafından karşılanmış ve 37.000 bin kuruş artmıştır. Bununla da bozuk olan yol ve kaldırımların tamirâtı yapılmıştır.

Belediye teşkilatının ihdas edilmesindeki temel gaye memleketin güzel bir görüntüye sahip olmasını sağlamak ve gerekli temizlik işlerini yerine getirmektir. Adana Belediyesi'nin gelir ve giderleri incelendiğinde vergilerin bir yıl arayla neden arttığı muallakta kalmıştır. Muvazene cetveline göre; zebhiye rüsumu 123.173 kuruş olduğu halde bir sonraki yıl 57.114 kuruş fazla toplandığı tespit edilmiştir. Lakin hangi sebepten ötürü verginin fazladan alındığını ve bu durumun en temel ihtiyaçlardan olan etin fiyatının ne kadar arttırdığını ve ahaliye yansımalarına dair bir açıklama yapılmamıştır. Memleketin erzak ihtiyacını kolaylaştırmak için alınan 3.000 kuruşun nereden temin edildiği bildirilmemiştir. Bina vergi ruhsatlarının çeşitleri ve miktarı kanunen belirtildiği halde elde edilen gelirin bir mislinin arttırılması hangi kanuna dayandığı belirtilmemiştir. Belediye gelirleri arasında olan nakdi ceza gelirin 5.000 lira arttırılması hangi kanuna göre yapıldığı belirtilmemiştir. 1308 senesinden alınmış olan 51.500 kuruş fazla olan vergi için ev ve dükkanlardan İstanbul'daki gibi üç sınıf şeklinde mi alınacağı belirtilmemiştir. Birinci sınıf vergi kaleminde olan koza böceği vergisi olarak 11.400 küsur alındığı

halde ayrıca üçüncü sınıf vergi kaleminden neden 30.000 kuruş alındığının sebebi gösterilmemiştir. Kontrato vergisine neden 28.960 altmış kuruş zam yapıldığı belirtilmemiştir. Önceden Adana'ya bağlı olup daha sonra lağvedilen yerlerden neden belediyece vergi alındığı belirtilmemiştir.

İlgili tarihlerde gelirlerin hangi kanuna dayanarak arttığı belirtilmediği ve senelik harcamalarda da bazı aksaklıkların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda belediye varidatı muvazene cetveline göre hangi sebeplerden götürü kullanıldığı belirtilmemiştir. Özetle; belediye kanununun on altıncı maddesine göre belediye memur maaşları, ev kirası, kırtasiye malzemeleri ve yakıt ihtiyaçları belediye varidatının onda birine denk gelebilecek şekilde kullanılabilmesi, zor durumlarda kalınması halinde beşte birinin kullanılabilmesi belirtilmiştir. Lakin belediye bu kanuna uymamıştır. Tayin edilen memurların her birinin maaşının farklı olmasının nedeni belirtilmemiştir. Aynı zamanda belediyenin senelik harcamalarından arta kalan varidattan, kırkta birini muhtaç olanların ihtiyaçlarının karşılanması kararlaştırıldığı halde *maaşlar ve tayinat* için 27.600 kuruş ayrılmasının nedeni belirtilmemiştir. Memleketin ihtiyaç duyduğu yol ve kaldırım inşası için ayrılan miktarın her sene gereği gibi kullanılmadığı görülmüştür.³¹³

Bu durum Adana Valisi'ni de zor durumda bırakmıştır. Adana Valisi tarafından uzun müddetten beridir çeşitli suiistimallere uğrayan Adana Belediye Dairesi'nin kanunlara uygun olarak eski haline dönüştürülmesi kararlaştırılması³¹⁴ hakkında bazı izahatlar yapılmıştır. Bu izahatlarda Adana Valisi göreve geldiği günden itibaren karmaşık bir halde bulunan ve birçok suiistimallere uğrayan Adana Belediye Dairesi için çok çaba sarf ettiğini belirtmiştir. Belgenin devamında ise, tathirat ve tanzifat işlerinin memleketin hıfz-ı sıhhati için hayati önem taşıdığı lakin yeterli personelin olmadığı ve mevcut olan personellerin Adana'nın bütün bölgelerine yetişemediği ve memleketin belediye işlerinin başka bir merkezden yönetilemeyeceği için üç semte ayrılarak her bir semte yukarıda belirtilen personeller istihdam edilmiş olduğu belirtilmiştir.³¹⁵ Bu dönemde devlet tarafından bölgeyi teftişe gelen Dr. Şerafettin Mağmumi Adana'nın genel ahvali hakkında pek de

³¹³ BOA, DH.MKT: 82.

³¹⁴ BOA, BEO: 263.

olumlu şeyler söylememiştir. Mağmumi'nin gözlemlerine göre, Adana'nın sokakları genel olarak dar ve çoğunluğu kaldırımsızdır. Şehirde lağım sularının bir gideri olmadığı için ortaya çıkan pis sular mahalle ve çarşılarla akmaktadır. Pis sular birikerek bir zamandan sonra zeminin çamurlaşmasına sebebiyet vermektedir. Çarşıların biriken çöpleri nakliye arabaları tarafından toplanmakta arsa veya meydana dökülmektedir. Bu sebepten ötürü memleket acınacak bir haldedir.³¹⁶

3.4. YOLSUZLUK HADİSELERİ

Anadolu şehirlerinde belediye hizmetleri bazı bölgelerde tam anlamıyla icra edilememekteydi. Bununla beraber şehirlerde kısmen de olsa yolsuzluk hadiselerinin yaşandığı da gözlemlenmekteydi.³¹⁷ Örneğin Urfa Belediyesi'nde³¹⁸ olduğu gibi Adana Belediyesi'nde de çeşitli yolsuzluk hadiseleri meydana gelmiştir.

Adana Belediyesi'nin istikrarsız olmasının birtakım nedenleri vardır. Özellikle ilk dönemlerde belediye işlerinin tam olarak nasıl yapılacağı yönünde bilgi yetersizliği vardı. Bunun yanında mali yetersizlik ve mali yetersizliğin tetiklediği personel eksikliği de belediyenin Adana'da uzun süre hizmet vermesine engel olmuştur. Aynı zamanda belediye dairesinin uzun süre başta belediye reisleri olmak üzere çeşitli görevliler tarafından suiistimallere uğradığı tespit edilmiştir.³¹⁹ İlk sekiz belediye reisi yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle azledilmiştir.³²⁰

19. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber Adana'da modern tarıma geçiş süreci hızlanmıştı. Vali Abidin Paşa'nın gayretleri ile menafi sandığından alınan para ile Adana havzasına buharlı çift makinesi satın alınmıştı.³²¹ Adana eşrafından olan ve 35 bin dönümlük araziye sahip olan Bağdadi Abdulkadir Efendi'nin belediye reisliğinin yanı sıra ticari kimliği ile parladığı görülmüştür.³²² Menafi sandığından 4.000 liraya satın alınan ziraat makineleri adı geçen reisin arazilerinde kullanılmıştır. Aynı zamanda Bağdadi Abdulkadir Efendi'nin şehrin temizlik işlerine bakmadığı, şehrin

³¹⁵ BOA, ŞD: 2124.

³¹⁶ Nazım H. Polat, *Bir Jöntürk'ün Serüveni*, 1.bs. (İstanbul: Büke Yayınları, 2002), 170.

³¹⁷ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, 277.

³¹⁸ BOA, DH.MKT: 2471.

³¹⁹ BOA, ŞD: 2124.

³²⁰ Adana Sanayi Odası, *Adana Sanayi Tarihi*, 56.

³²¹ "Adana", *Yurt Ansiklopedisi*, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981), 1: 33.

³²² Cezmi Yurtsever-Seyhan Tarihi, "Paksoyların Adana'da İmparatorluk Kurmaları".

sanayisine zarar verdiği ve belediye varidatını uygunsuz kullanarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı belgelere yansımıştır.³²³

Yolsuzluk hadiseleri peş peşe yaşandığı için belediye hizmetleri sağlıklı olarak yürütülmemiştir. Bağdadi Abdulkadir Efendi'den sonra belediye reisi olan Ahmet Tevfik Bey'in de göreve gelmeden önce yolsuzluğa bulaştığı görülmüştür. Belgelerden anlaşılacağı üzere Ahmet Tevfik Bey meclis-i idare-i vilayet azası olduğu dönemde Nafia Nezareti'nin gelirleri dahilinde olan Gülek tariki hasılatını zimmetine geçirmiştir. Ayrıca Ganizade Hacı Sa'id'in Sadaret'e göndermiş olduğu dilekçede Ahmet Tevfik Bey'in kanunlara muhalif bir şekilde riyasete atandığı bildirilmiştir.³²⁴

Hacı Ahmet Tevfik Bey'in de yolsuzluk yaptığı belgelere yansımıştır. Örneğin bu dönemde, Gülek Nahiyesi'nde bulunan Tekeli Aşireti'nin Dersaadet'e yollamış olduğu dilekçede Tevfik Bey'in kendilerine zulüm ettiği ve aynı zamanda yolsuzluk ettiğine dair şikâyetle bulunmuştur. Devlet merkezine intikal eden bu dilekçe gayet seri bir şekilde incelenmiş ve tarafsız olarak değerlendirilmesi için gerekenin yapılmasını emredilmiştir.³²⁵ 1900 yılında Adana Belediye riyasetine vekaleten atanan Süleyman Efendi'nin de gayri meşru hal ve hareketlerinden ötürü azledilmiş ve eytam sandığı müdürüyetine atanmıştır. Süleyman Efendi bu sefer de eytam sandığından 40.000 lira kendi zimmetine geçirmiştir. Yaşanan yolsuzluk hadisenin ardından bu görevinden de azledilmiştir.³²⁶

3.5. SEÇİM HİLELERİ

Ara ara belediye seçimlerinde ve belediye azalarının tayin işlemlerinde usulsüzlük yapıldığı tespit edilmiştir. Adana'da belediye seçimlerinde hile yapıldığına dair ilk iddia Ramazanoğlu Tevfik Bey'in belediye riyasetine kanunlara aykırı olarak atandığı Ganizade Hacı Said tarafından dile getirilmiştir.³²⁷ Başka bir

³²³ BOA, DH.MKT: 1339.

³²⁴ BOA, DH. MKT: 1426.

³²⁵ BOA, DH- MKT: 1439.

³²⁶ BOA, DH.MKT: 2305.

³²⁷ BOA, DH.MKT: 1573.

belgede ise Ganizade Hacı Said ve rüfekası tarafından gönderilen arzuhal ile belediye seçimlerine fesat karıştırıldığını öne sürmüştür.³²⁸

Adana Belediye azalarının tayin işlemlerinde de gerekli prosedürün takip edilmediği gözlemlenmiştir. Örneğin, Kasabyan Artin ve Artin adlı şahıslar kanunlara aykırı olarak Adana Belediye Meclisi'ne aza olarak tayin edilmiştir.³²⁹ 1908 yılında da Adana Belediye seçimlerinde usulsüzlüklerin meydana geldiği görülmektedir. Yapılan şikayetler üzerine Adana Belediye seçimleri tahkik edilerek, seçimlerin kanuna aykırı olarak yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan şikâyete göre Adana Belediyesi'nde suiistimaller devam etmekteydi. Meşrutiyet İdaresi, artan şikayetlerin son bulması için Adana Belediye seçimlerinin tekrar yapılmasına karar vermiştir.³³⁰

3.6. SU SIKINTISI

Osmanlı'da şehirlerin içme suyu ihtiyacı belediyeler kurulana kadar vakıflar tarafından karşılanmıştır. Vakıflar şehrin su ihtiyacını karşılayabilmek için *su yolları, bentler, kanallar ve çeşmeler yapmıştır*.³³¹ Adana'da da durum farklı değildi. Seyhan Nehri'nin kenarında kurulan Adana şehrinin su ihtiyacı belediyeler kurulana kadar vakıflar aracılığı ile karşılanmıştır. Adana'da ahali su ihtiyacını çeşitli yerlerden temin etmekteydi. *Adana'da dört su dolabı, dört çekme, onu genel, iki yüz on dördü özel olmak üzere su kuyuları, sekiz sebil ve sekizde su küpü bulunmaktadır*.³³²

Belediyelerin asli vazifelerinden birisi de ahalinin su ihtiyacını karşılamaktır.³³³ Adana Belediyesi'nin muvazene cetveli incelendiği vakit belediyenin 3.240 kuruş su parası adı altında bir vergi aldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman Adana Belediyesi'nin su dağıtım işleri ile ilgilendiği ve bu hizmet karşılığında ise vergi aldığı görülmektedir.³³⁴ Alınan su parası Gurebâ

³²⁸ BOA, DH.MKT: 1937.

³²⁹ BOA, DH.MKT: 1447.

³³⁰ BOA, DH.MKT: 2697.

³³¹ Tarih Tarih, "Osmanlı'da Çağdaş Belediyecilik".

³³² Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıfların Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*, 254.

³³³ *Düstur* Tertip I, C. 4, 1879: 523.

³³⁴ Bkz., Ek 2.

Hastanesi'nin ihtiyaçlarına tevdi edilmiştir.³³⁵ Seyhan Nehri 19. yüzyıla kadar temiz ve berraktı.³³⁶ Su kaynağı açısından önemli bir coğrafyada bulunan Adana uzun yıllar temiz su tükettiği halde sanayileşme nedeni ile büyüyen şehre paralel olarak belediyeçiliğin gelişmediği görülmektedir. Belediye yeterli denetime ve alt yapı çalışmalarına gerekli önemi vermediği için birtakım aksaklıkların meydana geldiği görülmüştür. Seyhan Nehri'nin kirletilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Belediyenin alt yapı çalışmaları olmadığı için şehrin atık ve lağım suları nehre dökülmüş ve bu durumdan ötürü halk çoğu zaman hastalıklarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Normalde nehrin suyu tatlı ve çamurluydu. Bu sebepten ötürü bir filtreden geçirilip öyle tüketilmesi gerekmektedir. Sakalar nehirden merkeplerine doldurmuş olduğu su küplerini pahalı bir ücretle satmaktaydı. Satılan sular genellikle lağım ağzından doldurulur ve temiz değildi.³³⁷ Yine de belediye ve vilayet meclisi memleketin su sorununu çözmek için Seyhan Nehri'ne istinat duvarları ve setler inşa etmiş ve ahalinin su ihtiyacını karşılayabilmesi için nehir kenarına merdivenler yapmıştır.³³⁸ Su temini için başka bir faaliyet ise şehrin belli bölgelerine çeşmelerin yapılmasıdır.³³⁹ Örneğin, belediyenin Kuruköprü mahallesine yapmış olduğu çeşme bunlardan birisidir.³⁴⁰

Seyhan Nehri Adana için hayati önem taşımaktaydı. Çünkü hem halk hem de yerel yönetim Seyhan Nehri üzerinden azami ölçüde yararlanmaktaydı. Ulaşım, ticaret, sulama ve içme suyu gibi birçok alanda Seyhan Nehri'nden yararlanılmaktaydı. Lakin yararı olduğu kadar zararları da görülmekteydi. Sonbahardan ilkbahara kadar geçen sürede aşırı derecede yağın yağmurun da etkisiyle yıllardır Seyhan Nehri taşmaktaydı. Bu taşkınlar maddi kayıpların yanında can kayıplarının da yaşanmasına sebep olmaktaydı.³⁴¹ Sel felaketleri yüzünden

³³⁵ Selma Turhan Sarıköse, "XIX Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 136.

³³⁶ Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıfların Analizi-TüsoktarVeri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*, 254.

³³⁷ Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, 177.

³³⁸ Yeni Adana, *Çağının Tanığı: Yeni Adana*, 1.bs. (Adana: Teknik Ofset, 1996), 7.

³³⁹ Özmen, *Adana*, 28.

³⁴⁰ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 64.

³⁴¹ Yeni Adana, *Çağının Tanığı: Yeni Adana*, 7.

Adana ahalisi hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.³⁴² Şehrin büyük kısmı nehrin kenarına kurulduğu için bu olumsuz durumdan etkilenmekteydi. Daha fazla zarar meydana gelmemesi için birtakım önlemlerin alınması gerekiyordu. Bu yüzden taşkınların önlenmesi için birçok *set ve istinat duvarı* yapılmıştır. Aynı zamanda halkın daha kolay bir şekilde su ihtiyacını karşılayabilmesi için nehir kenarlarına merdivenler yapılmıştır.³⁴³

3.7. SAĞLIK SORUNLARI

Osmanlı Devleti'nde sağlık konusunda belediyelerin kurulmasına kadar kurumsal bir yapı yoktu. Birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da vakıflar ön plana çıkmış ve toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamıştır.³⁴⁴ Alkan'a göre; Ramazanoğulları tarafından Ulu Cami'nin yakınlara *Darüşşifa* inşa edilerek ahalinin sağlık problemlerine cevap vermişti.³⁴⁵ Adana tarih boyunca birçok salgın hastalıkların yaşandığı bir bölgedir. Birçok bölge ile doğrudan irtibatlı olması nedeni ile farklı yörelerden gelen kişiler doğrudan buradan geçmekteydi. Adana'da ortaya çıkan ve yayılan hastalıkların temel sebepleri vardır. Bunlar, *ticaret, ziyaret, askeri hareketler ve bataklıklar* olarak gösterilebilir. Adana bulunduğu konum itibarı ile bölgeler arası geçiş için önemli bir coğrafyadaydı. Bu yüzden farklı coğrafyalar üzerinde ortaya çıkan hastalıklar yolcular tarafından taşınmaktaydı. Nüfus hareketleri ile yer değiştiren insanlar salgın hastalıkları farklı bölgelere taşımada etkin rol oynamıştır.³⁴⁶ Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin yılın belli dönemlerinde taşması sonucu oluşan bataklık alanların kurumaması ya da kurutulmaması sonucu ahali sık sık hastalanmaktaydı.³⁴⁷ Sokakların kış aylarında bataklık haline dönüşmesi nedeniyle *sıtma, tifo ve kolera* gibi hastalıklar ahali arasında daha çabuk yayılma imkânı buluyordu. Sokakların çamurlu olmasının yanında lağım eksikliği de hastalıkların meydana gelmesinde etkili olmuştu.³⁴⁸ Hastalıkların ortaya

³⁴² Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, 174.

³⁴³ Demirel, *Adana'nın Valisi Süleyman Bahri Paşa*, 216.

³⁴⁴ Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, 127-128.

³⁴⁵ Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıfların Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*, 239.

³⁴⁶ Kurtuluş Demirkol, "Adana ve Kolera", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 56 (Nisan, 2018): 141.

³⁴⁷ Karataş, *Evvel Zaman İçinde Adana*, 99.

³⁴⁸ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I*, 302.

çıkmasındaki başka bir neden ise; Çukurova'ya farklı coğrafyalardan çalışmak için gelen mevsimlik işçilerin sağlıksız alanlarda çalışmak zorunda kalmasıdır.³⁴⁹ Osmanlı Devleti bu bölgenin hastalıklardan korunabilmesi için aşı ve karantina gibi önleyici tedbirler alma³⁵⁰ yanı sıra gazetelerde hastalıklarla ilgili olarak bilgilendirici makaleler yayınlamıştır.³⁵¹

Özellikle liman şehirlerinin yoğunluğu hasebiyle buralarda hastalıklar daha da yaygındı. Çünkü farklı bölgelerden nüfus sirkülasyonu yaşanmaktaydı. Bu sebepten ötürü devlet ricali belediye bünyesine bir tabip tayin ederek bölgenin sağlık ihtiyacını karşılamak istemiştir.³⁵² Bu tabipler *Mektebi Tıbbiye-yi Şahâne'den* mezun olarak göreve başladılar. Aynı zamanda bu okulun tababet, eczacılık ve cerrahlık gibi bölümlerden mezun olanların isimleri belediye tarafından tanzim edilirdi.³⁵³ İhdas edildiği ilk yıllarda Adana Belediyesi'nin bu görevi yerine getirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Adana Gurebâ Hastanesi'nin kurulduğu görülmektedir. Lakin hastane binası belgelere göre 1890'da inşa edilmeye başlanmıştır. Tabip olarak Mösyö Praşkovapoli tayin edilmiştir. Hastane müdürü ise Afifi Efendi idi.³⁵⁴ Daha sonra hastane bünyesine Akaryadisi adında bir İngiliz'in eczacı olarak tayin edildiği görülmüştür.³⁵⁵

19. yüzyılda Adana'da geniş çaplı birçok salgın hastalığın meydana geldiği görülmüştür. Örneğin; *Adana halkı, sıtma, tifo, kanlı basur, romatizma, tozlu balgam, cilt hastalıkları, karaciğer, dalak şişmesi, kuş palazı, frengi ve göz hastalıkları* ile boğuşmuştur.³⁵⁶ Devlet bölgede oluşan hastalıklara karşı birtakım önlemler almıştır. Örneğin; bu bağlamda Adana ve Tarsus'ta çiçek hastalığının yayılmasını engellemek için çocuklar karantina bölgesine götürülerek aşılanmıştır.³⁵⁷ Aynı zamanda aralıklarla baş gösteren salgın hastalıkların tedavisi için bölgeye tabipler sevk etmiştir.³⁵⁸ 19. yüzyılın sonlarında bölgede büyük bir kolera salgını

³⁴⁹ Demirkol, "Adana ve Kolera", 143.

³⁵⁰ BOA, MVL: 646.

³⁵¹ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)* I, 159.

³⁵² Tarih Tarih, "Osmanlı'da Çağdaş Belediyecilik".

³⁵³ BOA, DH.MKT: 1625.

³⁵⁴ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri*, 29.

³⁵⁵ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnameleri*, 83.

³⁵⁶ Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, 174.

³⁵⁷ BOA, MVL: 646.

³⁵⁸ BOA, A.MKT.MHM: 345.

ortaya çıkmış ve şehrin büyük kısmı etkilenmiştir. 1890 yılında Adana'ya bir hastane inşa edilmesine karar verilmiştir. Lakin vilayetin bütçesi kısıtlı olduğu için hastanenin Gülek Boğazı'ndan alınan geçiş ücretleri ile inşa edilmesine karar verilmiştir. Hastane Seyhan Nehri'nin kıyısına yakın bir alanda 162.500 kuruş harcanarak inşa edilmiştir. Hastane faaliyete geçtikten sonra giderleri belediye ve hazine bütçesinden karşılanacaktı.³⁵⁹ Hastanenin giderleri su parası ve gaz depolarından elde edilen gelirlere karşılanmaktaydı. Lakin bazı dönemlerde belediye vergilerinin doğrudan hazine-i celileye aktarılması söz konusu olabiliyordu. Adana'daki gaz depolarının hazineye devredilmesi kararlaştırılmış ve vilayet dahilinde bulunan Gurebâ Hastanesinin giderleri içinde başka bir varidatın aktarılmasına karar verilmişti. Adana Belediyesi ise bu duruma karşılık olarak; vilayette gaz deposunun olmadığını ve hastanenin iâşesine karşılık olarak gazlar için kiralanmış mekanların vergilerinin aktarıldığını belirtmiştir. Adı geçen varidatın kesilmesi ile her yıl Adana'ya gelen amele takımının en sıcak aylarda şifa bulacağı tek mekân olan hastanenin gelirlerinin azaltılmasıyla beraber işlevinin de azalacağını, zayıf ve fakir kimselerin ise sokaklarda mahvolacağı belirtilmiştir. Gazhane vergisinin eskisi gibi hastaneye aktarılması arz olunmuştur.³⁶⁰ Hastalardan birinci sınıf ve ikinci sınıf olmak üzere farklı tedavi ücreti alınmaktaydı. Yoksul olan ahali ise ücretsiz olarak yararlanmıştır.³⁶¹

Adana Belediyesi açılan Gurebâ Hastanesi ile doğrudan koordineli olarak çalışmıştır. Bu bağlamda belediye hastanenin personelini, personel maaşını ve giderlerini karşılamıştır. Örneğin; hastane için 54.400 kuruş maaş bütçesi ayrılmıştır. Aşçı memuru için 6000 kuruş yıllık olarak verilen maaş bunlardan biri olarak gösterilebilir.³⁶² Hastane açıldıktan sonra müdüriyetine Kudsi Efendi getirilmiştir. Hastane için tayin edilen personeller şöyleydi: Eczaneden sorumlu Karabet Efendi, tımarcı Muhammed Said Ağa. Belediye ise hastane için 1 hademe, 1 otacı, 21 çavuş,

³⁵⁹ Çukurovalılar Derneği, "Gülek Geçidinden Alınan Paralar İle Hastane Açılıyor", erişim: 13 Aralık 2018, <https://www.cukurovader.org.tr/wp-content/cache/all/memleket-hastanesinden-kimler-geldi-kimler-gecti/index.html>.

³⁶⁰ BOA, BEO: 2748.

³⁶¹ Adana", *Yurt Ansiklopedisi*, 1: 33.

³⁶² Bkz., Ek 2.

1 süpürgeci, 45 süpürgeci, 1 su urbacısı, 1 mahallat bekçisi, 4 çavuş, 4 on başı, 55 bekçi etmişti.³⁶³

Hastanenin başarılı tabibi Derviş Efendi vilayetçe sıhhiye müfettişliğine tayin edilmiştir. Lakin maaşının nereden karşılanacağı kararlaştırılamamıştır. Bu kararsızlık Şura-yı Devlet tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Alınan karar özetle şöyleydi: Maaşı 2.000 kuruş maaş ile vilayetin sıhhiye müfettişliğine tayin olan memleket tabibi Derviş Efendi'nin maaşı için karşılık tutulmak üzere önceden hazine-i celileden alınan 24.000 kuruşun belediye tarafından sıhhiye müfettişliğine verilmesi ve iadesi maliye dengesine tesir edeceği için şimdilik bu iş üzerine devam etmesi kararlaştırılmıştır.³⁶⁴ Derviş Efendi'nin ardından hastaneye yıllık 3000 kuruş maaşla yeni bir memleket tabibi tayin edilmiştir.³⁶⁵ Gurebâ Hastanesi'nin adı Adana Vilayeti'nin isteği üzerine Hamidiye Gurebâ Hastanesi olarak değiştirilmiştir.³⁶⁶

Bu dönemde Hindistan'da ortaya çıkan ve nüfus sirkülasyonu ile dünyanın birçok yerine yayılan kolera vakası Adana'da da görülmüştür. Belediye bünyesinde bulunan tabipler hastalıkla mücadelede yetersiz kalmıştı. Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde mevcut olan tabiplerin yetersiz olması nedeni ile Beyrut Belediyesi'nden tabip istenmişti. Lakin tabiplerin isteksiz davranışları nedeni ile bu durum gerçekleşmemişti. Başka belediyelerden salgın ile mücadele için tabip istenmiş lakin netice yine sonuçsuz kalmıştı. Bunun yanı sıra mevcut olan tabipler salgından korktukları ve bir kısmının da şehir dışına çıktıkları görülmüştü.³⁶⁷ Ancak yaşanan olumsuz hadiselerin yanı sıra bazı personellerin gayretli çabaları göze çarpmaktadır. Adana'da yıllardan beridir baş gösteren hastalıklar hasebiyle Hamidiye Gurebâ Hastanesi hastalarla dolmuştu. Abdurrahman Efendi'de hastanede bulunan fukara-i ahali ile yakından ilgilenmekle beraber tedavi süreçlerini hızlandırmaktaydı. Bu yoğun gayretler yöneticilerin gözünden kaçmamış ve Abdurrahman Efendi *selase*

³⁶³H. 1312, *Adana Vilayet Salnamesi*, 121.

³⁶⁴ BOA, DH.MKT: 2077.

³⁶⁵ Bkz. Ek 2.

³⁶⁶ Adana'nın karşısında ve Seyhan nehrinin kenarında inşa olunan Gurebâ Hastanesi'nin nam-ı sami-i cenab-ı hilafet-penahiye nisbetle tesviyesi Adana Vilayeti Aliyelerinin arzı ve istid'ası üzerine şeref sudur buyurulan irade-i seniye'i cenab-ı hilafet-penahiye iktiza-yı aliyesinden olmakla ol bâbda emru ferman hazreti veliyyü'l emrindir. BOA, İ.HUS: 1316.

³⁶⁷ Demirkol, "Adana ve Kolera", 146.

rütbesi ile ödüllendirilmişti. Aynı şekilde belediye memuru olan İsa Efendi'de asakir tabakasının ve hayvanlarının erzaklarını temin etmedeki üstün gayretlerinden ötürü *selase rütbesi* ile ödüllendirilmişti.³⁶⁸

Hastane imkanlarının hastalıklarla mücadelede yetersiz kaldığı ve ahalinin bu durumdan son derece muzdarip olduğu görülmekteydi. Nitekim yaşanan salgın hastalıkların ahvalini araştırmak için Dr. Şerafettin Mağmumi görevlendirilmiştir. Mağmumi'ye göre Adana'da yaşanan sağlık problemleri şöyleydi:³⁶⁹

Adana'nın belediye hastanesi ne zaman gözümün önüne gelse dehşetten tüylerim ürperiyor. Medrese gibi kemerli ve kubbeli bir bina. Taşların üstüne birer ot minder serilmiş. Düzinelerle garipler kendi giysileriyle inleyip duruyor. Yaralılar, bereliler kendi kokmuş kirli mendil ve yemenileriyle, entari parçalarıyla yaralarını sarmışlar. Sabahları belediye hekimlerinden biri şöyle dolaşıp eczaneden hazırlatarak getirilmiş "Hint yağı, İngiliz tuzu, sulfato" gibi birkaç sınırlı ilacı dağıttırıyor. Koşullara kokudan girmek olanağı yok. Hele ırgat pazarı olunca hastalar avluda, bahçede, kapının önünde, gebelerine sarılıp yatıyorlar. En son kolera nedeniyle özel bir hastane yapılması için İstanbul'dan ödenek verildi ve belediye bunu Gureba Hastanesi halinde muhafaza etmeye karar verdi.

Adana'da Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin yanında Amerikalı misyonerler de klinik açarak hastaları tedavi etmiştir. Aynı zamanda hemşireler hastalara İncil okuyarak milyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Yıllardır salgın hastalıklarla boğuşan Adana ahali misyonerler için gayet makul bir bölge olmuştur. Ahali açılan kliniğe oldukça ilgi göstermiştir.³⁷⁰

Ermeniler ideallerine ulaşabilmek için sürekli olarak gazetelerinden kara propaganda yapmaktaydılar. Ermeniler *Manzume-i Efkâr Gazetesi*'nden neşrettikleri habere göre Adana Belediye Tabibi Ermeni çocukları aşılayarak zehirlediğini yazmıştır. Lakin devlet bu haber üzerine gazetenin ortaya atmış olduğu iddianın tahkik edilmesini istemiştir.³⁷¹ Olaylar körüklenmiş ve 1909 yılında patlak veren "İğtişâş hadisesi" neticesinde birçok insan yaralanmış ve öldürülmüştür. Hamidiye Gurebâ Hastanesi artan hasta sayısı neticesinde hizmet veremez hale gelmiştir. Bu durum üzerine sanayi mektebi hastane olarak kullanıma açılmıştır. Belediye tabipleri ve sıhhiye müfettişleri ellerinden gelen gayreti yoğun bir şekilde sarf etmesine

³⁶⁸ BOA, DH.MKT: 963.

³⁶⁹ Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, 175.

³⁷⁰ Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, 605.

³⁷¹ BOA, DH.MKT: 2630.

rağmen yine de artan hasta sayısı nedeniyle ihtiyacı karşılayamamış ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinden 18 kişilik sağlık ekibi bölgeye gönderilmiştir.³⁷²

3.8. RUHSAT TEZKİRESİ VE KANUNA AYKIRI VERGİLER

Belediyelerin görev ve yetkileri arasında inşaat işlerini düzeleme yetkileri de vardı. Şehirde yapılacak her bina için belediyeden izin almak gerekiyordu. Yani ruhsat tezkiresi ile inşaat işlerine onay verilmekteydi. Misyonerlik faaliyetinde bulunabilmek için çeşitli yollar deneyen ecnebler toplumun zayıf olduğu alanlarda kurumlar açarak misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Örneğin; Adana'da sağlık alanındaki yetersizlikten faydalanan ecnebler buraya bir klinik açarak hastaları tedavi etmenin yanında onlara İncil'de okuyarak faaliyet gösterdiği yukarıda belirtilmişti. Bunun yanı sıra eğitim kurumlarında da aynı durum söz konusu idi. Devlet bazen bu kurumların açılmasına engel oluyordu. Örneğin; Adana'da Fransız rahipleri tarafından inşa edilen okul için belediyenin ruhsat vermesi bizzat hükümet tarafından engellenmiştir. Adana'da inşasına önceden başlanmıştı. Bundan Maarif Vekaletin'in bilgisi vardı. Fransız rahipleri iki ay önce vilayete resmi olarak başvuru yapmıştı fakat vilayet tarafından inşaat izni verilmemişti. Sefirlerin baskısı üzerine durumu hükümetin çözüme kavuşturması istenmişti.³⁷³

Belgelerden anlaşıldığı üzere bu dönemde de Adana Belediyesi'nde de bazı usulsüzlüklerin yaşandığı görülmektedir. Örneğin; emlak ve temettü vergilerini ifa ettikleri halde vilayeti beledi idaresince kendilerinden tezkire parası adıyla ayrıca yeni bir vergi alınacağı bildirilmiş ve bu suret ahkam-ı nizamiyeye aykırı ve mağduriyetlerine sebep olduğu bina ustalarından Hasan ve rüfekasının imzalarıyla Adana merkezden çekilen telgrafname ile Dersaadet'te bildirilmişti.³⁷⁴ Kanunlara aykırı olarak alınmak istenen vergi şehirde inşaat işlerini felç etmiştir. Bunun yanı sıra inşaat işçilerinin maddi anlamda zorluklara maruz kaldıkları görülmüştür. Başka bir belgede bina ustalarının yaşamış olduğu sıkıntılardan bahsedilmiştir. Belgenin özeti şöyledir: tezkire parası namıyla istenen vergi belediye nizamnamesinin

³⁷² Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, 606-607.

³⁷³ BOA, DH.MKT: 357.

³⁷⁴ BOA, BEO: 310.

maddelerine aykırı olduğu bahisle sunulan müracaat ve dilekçeye itibar edilmeyerek talep edilen verginin zorla tahsili için müfettişler tarafından bina ustaları çalışanları mahallelerden men edilmektedir. İnşaat sahiplerinin müracaatına da itibar edilmediğinden beş haftadır Adana’da inşaat durmuştur. Geçimini günlük olarak kazanan ve buna muhtaç olan bina ustalarını iradesiz bir vergi ile mükellef tutup kendilerinden zorla tahsil edilmek istenmektedir.³⁷⁵

Osmanlı Devleti’nin önemli vergi kalemlerinden biriside *ağnam vergisiydi*. Bu hayvanlardan kelle başına alınan vergiydi.³⁷⁶ Söz konusu verginin belirlenmesi zamanla idare meclislerinin inisiyatifine bırakılacaktı. Yani hayvanın eti, sütü ve yavrusu beherinden vergiler alınacaktı.³⁷⁷ Belediye teşkilatı hayvanların kesim ve dağıtım işlerini kendisi yapmaktaydı. Hayvanların açık alanda sağlık kurallarına aykırı olarak kesilmesini önlemek için mezbahanalar kurmuştur. Mezbahane idaresinden ve hayvanların kesim kontrolünden baytar sorumlu idi. Belediye bu hizmet karşılığında kasaplardan *zebhiye rüsumu* ya da diğer bir ifade ile *hayvan kesim vergisi* almaktaydı.³⁷⁸ Adana’da da belediyenin benzer işlemler gerçekleştirdiği görülmektedir. Belgelerden bu konu ile ilgili olarak Adana Kasap Esnafı Vekili’nin Dahiliye Nezaretine göndermiş olduğu arzuhal ile Adana’da vergilerin beş katına çıkarıldığı ve vergiyi ödemeyen esnafın da hapse atıldığı belirtilmiştir.

Kuruluşundan beri kasap esnafından ağnamın her birinden belediye dairesine verilmekte olan 20’şer para zebhiye rüsumu bu defa Adana Belediyesi tarafından kanunlara aykırı olarak 100 paraya çıkarılmış ve verginin zorla tahsil edilmek istenmesi üzerine kasapların hepsi hapsedilmiştir. İstenilen meblağın netice-i muhakemeye kadar Adana Mal Sandığı’na depozito yolu ile bırakıldığı halde esnaf serbest bırakılmamıştır. Belediye dairesi istenilen meblağın kendi zimmetleri altına girmesinde ısrar ve icbar etmektedirler. Bunun yanında hapsedilen esnafın da serbest kalıp kalmayacağı belli değildir. Bu yüzden irade-i seniyyeye ve kanunlara aykırı olarak kasapların tutukluluklarına ve artan vergilerin tahsil edilmesine Hazreti

³⁷⁵ BOA, DH.MKT: 168.

³⁷⁶ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, 105.

³⁷⁷ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, 346-347.

³⁷⁸ Tarih Tarih, “Osmanlı’da Çağdaş Belediyecilik”.

Şehriyari'nin razı olamayacağından lütfen ve merhameten adı geçen esnafların hemen tahliye kılınması hususunda masrafi taraf-ı aciziyeden karşılanmak üzere gereğinin yapılması istirham edilmiştir. Belgenin eki ise şöyle devam etmektedir:³⁷⁹

Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin her tarafında ağnâm-ı zebhiye rûsûmu yirmiştir pâreden ibâret iken Adana belediye idâresi müvekkillerim Adana kassâblarından beher re's keçi ve koyun için keyfemâyeşâ yüzer pâre resm taleb etmekte ve bunu âdeta bir vergi rengine sokmakta olduğundan bahsle lâzime-i mu'addelenin icrâ buyurulması müvekkillerim kullarının Adana'daki vekilleri tarafından bâ-telgraf istid'â ve istirhâm olunmakla keyfiyyet vilâyet-i celîleden isti'lâm buyurulmuş ve cânib-i vilâyetden huzûr-ı sâmi-i hazret-i nezâret-penâhîlerine takdîm kılınan tahrîrât-ı cevâbiyede rûsûm-ı fâhişenin ifâsına kassâb esnâfı râzî ise de Adana'daki vekilleri cânibinden müşkilât çıkarılmakda olduğu arz ve ifade kılınmıştır. Hâlbuki müvekkillerim bendeleri böyle kânûn ve adâlet-i pâdişâhî hilâfî bir yolsuzluğu kabûl etmeyecekleri ve binâ'en aleyh rûsûm-ı fâhişeyi ifâya rızâ göstermeyecekleri derkâr ve adâlet ve merhamet-i şâhânenin icrâsı istid'âsında bulunmak üzere taraf-ı âciziye vekâletnâme göndermeleri ve rûsûm-ı fâhişeyi hüsn-i rızâ ve ihtiyârlarıyla vermeyib de on dört nefer kassâbların on bir gün Adanaca mahbese girmeleri rûsûm-ı mezkûreyi vermeye rızâ göstermemiş olduklarında ve vilâyet-i celîlenin ma'rûzâtı muvâfık-ı nefsü'l-emr olmadığından şübhe bırakmaz. On dört kişiyi bi-gayr-i hakk on bir gün habs ve tevkîf edib de yolsuz bir mu'âmeleyi kabûle kendilerini mecbûr etmek rızâ-yı meyâmin-i irtizâ-yı hazret-i pâdişâhîye bi'l-vücûh muğâyîr ve esnâf hakkında mücib-i gadr bir mu'âmeledir. Bi'l-farz ve't-takdîr müvekkillerim bendeleri vergi rengini alan rûsûm-ı fâhişeyi ifâya rızâ göstermemiş farz olunsalar bile mâdemki irâde-i seniyye-i hazret-i tâcîdarî şeref-müte'allik buyurulmadıkça hiçbir kimseden hiçbir nâm ile resm veya vergi alınamayacağı Kânûn-ı Esâsî ve kavânîn-i sâ'ire-i pâdişâhî muktezâsındandır. Mâdemki lahm-i havâyic zarûriyeden olub fukarâ-yı ahâlî sıyâneten bunun herşeyden ehven satılmasına ve satdırılmasına çalışmak me'mûriyet-i belediyenin vezâ'if-i asliyesi ve esâsiyesindedir ve mâdemki böyle fâhiş rûsûm-ı zebhiye ahz ve istifâsını fi'ât-ı lahmin terakkîsine sebep olacağı ve şu sûretle ekme-i lahm hakkı âdeta ashâb-ı servet ve sâmane inhisâr edeceği derkâr ve bedîhidir. Her hâlde rûsûm-ı zebhiyenin hadd-ı i'tidâle ve vilâyât-ı şâhânenin her tarafında bir derece de olması şân-ı hükûmet muktezâsındandır. Binâ'en aleyh bu bâbda bir karâr verilmek ve mu'âmele-i keyfiyye-i ma'rûzanın önü alınmak üzere keyfiyyetin Şurâ-yı Devlet'e havâle buyurulmasını adâlet-i Müslime-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerinden istirhâm ve istid'â ederim. Ol bâbda fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir

Belediyenin yolsuz vergiler aldığına dair belgeler çoktur. Sallar üzerinden kereste taşımak bölge ekonomisinin gelir kaynaklarından biri olarak görülmekteydi. Kerestecilik yapan kişiler belediyenin kendilerinden kendir parası adıyla yeni bir vergi aldığını ileri sürerek Padişah'a bir dilekçe gönderilmiştir. Belge özetle şöyledir:³⁸⁰

³⁷⁹ BOA, ŞD: 2506.

³⁸⁰ BOA, DH-MKT: 369.

Adana şehrinin kenarından keresteci esnafından eba ve ecdadımızdan bu ana kadar nehir üzerinden gelen kereste salları su bulağından çıkar iken Adana Belediyesi sıkıntılarımız var diyerek nehrin kenarını ve su bulağını başka birine satarak şimdi gelen salların her birinden on altı kuruş *kendir rüsumu* adıyla pare alınıyor vermeyenleri hapsediyorlar. Bu *kendir paresinin* kanunda hiçbir yeri yoktur. İrade-i Padişahi olamadan hiçbir namla bir akçe alınmasın buyurmuştur. Bu durum kanun-i adaletle olduğu halde belediye bu durumu gözetmemiştir. Bizlere açıktan açığa zulmediyorlar. Halimizi burada kimseye de anlatamadık. Dersaadet'e gelmeye vaktimiz yoktur. Efendimiz bu zulmü istemez. Elimize geçen pareyi de belediyeye mi verelim? Bu nehrin kenarına kendi kesemizden 100.000 kuruşa taştan set yaptık. Şimdi bu Allah'ın emaneti olan fukara nereye gitsin? Denizlerdeki vapurlardan, iskelede zinci pasesi alınmayıp içinde bulunan eşyanın gümrüğü alınmakta olduğu malumdur. Bu olumsuz hadiseden kurtarılmamızı evlad-ı 'iyalimizle istirham ederiz.

Adana Belediyesi'nin usulsüz ve kanunlara aykırı olarak hareket ettiğine dair birçok şikayetnameler vardır. Muvazene cetvelinden anlaşılacağı üzere Adana Belediyesi'nin varidat gelirlerinden birisi de gaz yağı rüsumudur. Yıllık 20.400 kuruş gaz yağı rüsumu almaktaydı. Aynı zamanda gaz yağı satıcılarını da denetleyerek oluşabilecek karaborsayı önleme gibi görevleri de vardı. Belgelerden anlaşılacağı üzere; gaz yağını fahiş fiyata sattığından dolayı Adana Belediyesi tarafından Adlaz Leydic'e kanunlara aykırı olarak hapis ve 25 altın ceza-yı nakdi kesilmiştir. Adı geçen şahsın imzasıyla Şurayı Devlet'e intikal eden telgrafnameden vilayette cereyan eden hadisenin hükmü Mahkeme-i Nizamiyeye ait olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden belediyenin vazifesi dışında hareket etmesi neticesinde savcı belediye hakkında takibat başlatmıştır. Bu durum Şura'yı Devlet'te görüşülmüş ve adı geçen ceza-yı nakdinin alınması kararlaştırılmış ise de daha sonra alınmadığı anlaşılmıştır. Bu yüzden savcının meclis için başlatmış olduğu takibatın gereksiz olduğu bildirilmiştir. Lakin adı geçen belediye meclisinin bir daha vazifesi dışında buna benzer bir karar almaması ve verdiği kararları neticesiz bırakmaması ve başka bir yolsuz muamelatta bulunmaması için tenbih ve ihtar edilmiştir.³⁸¹

³⁸¹ BOA, BEO: 1056.

3.9. VERGİLERİN TAHSİLİ İLE İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR

Normal olarak Belediyelerin hizmetlerini icra edebilmeleri için belli bir gelire sahip olması gerekmektedir. Varidatın en temel gelir kaynağı da vergiydi. Ahali hükümet nezdinde, kanunlar çerçevesinde belediyeye farklı kalemlerden oluşmak üzere vergi vermekteydi. Belediyeye ödenmesi gereken vergiler bazen geç ödenebiliyor bazen de ödenmek istenmiyordu. Sadaret 1883 yılında çıkarmış olduğu belediye kanunu ile oluşan sorunu ortadan kaldırmak istemiş ve istenilen vergilerin alınması için birtakım yaptırımlar uygulamaya koymuştu. Belediye kanununun kırkıncı maddesine göre; belediyeye borcu olanlar borçlarını ödemede muhalefet etmeleri dahilinde müdür, mezun memur, kâtip ve hademe gibi borçluların borçları maaşları veyahut mesailerinden kesilecekti. Belediyeye borcu olan hane, dükkân veya emlakta sahip olan ahali herhangi bir faaliyet göstermesine izin vermeden tevkif edilip tahsil edilecekti. Borcu olan kişi ödeme yaptığı takdirde serbest kalacaktı. Başka bir yöntem ise belediye meclisinden bir borçlu kişiye bir ihtarname gönderilirdi. Uygulamaya konulan İhtarname gönderildiği tarihten başlanarak sekiz gün içerisinde borcunu ödemezse veyahut bir aya kadar ödeneceğine dair kefil bulamazsa belediye meclisinden verilecek mazbata ile zimmetleri üzerinden tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı.³⁸²

Yukarıda ifade edilen sorunların benzerleri Adana'da da gerçekleşmişti. Belediyeye borcu olan mültezimler borçlarını ödemekte muhalefet etmekteydiler. Mahkemelik olan bir hadise Şura-yı Devlet'e taşınmıştı. Şura-yı Devlet'in kararı ise özetle şöyle olmuştur: Belediyeye borçlu olanlara bir ihtarname gönderilmesine ve gönderim tarihinden itibaren sekiz güne kadar ricalince tesviyesine ittihaz veya te'diyesine müte'ahhid mu'teber kefil ira'e edemezler ise meclis-i belediyeden verilecek mazbata ile hükmü mahalliyeye bil-tevakkuf zimmetleri üzerinden istihsal kılınacaktır.³⁸³

Bir başka belgede ise, Adana Belediyesi ile kendir rüsümü mültezimi Salcı Yusuf arasındaki davanın Mahkeme-i Bidayet'te görülür iken mektub-ı vilayet tarafından vuku' bulan müdahale üzerine adı geçen Salcı Yusuf'un haksız yere

³⁸² Baki Sarısakal, *Samsun Belediye Tarihi*, 1.bs. (Samsun: Cem Ofset Yayınları, 2007), 77.

³⁸³ BOA, DH.MKT: 1536.

belediye dairesince tevkif edildiği istinaf savcısı tarafından ifade ve beyan edilmiştir. Sadaret'ten gereğinin yapılması istenmiştir. Adana Vilayeti makamından gönderilen telgrafnamede Salcı Yusuf'un belediyeye olan zimmetinden dolayı belediye kanununun kırkıncı maddesi gereğince belediye meclisinden verilen mazbata ile verilen karara dayanarak tevkif edildiği sonra zimmeti üzerinden borcunu ifa etmesi üzerine tahliye edildiği ve dolayısıyla mektub-ı vilayete isnat edilen müdahale sözünün doğru olmadığı belirtilmiştir.³⁸⁴

İlgili dönemlerde Adana'da Belediye tarafından alınan vergiler bir zamandan sonra ahaliyi rahatsız etmeye başlamıştır. Bu durum bazen şehirde kargaşaların yaşanmasına neden oluyordu. Vergilerin çoğu vilayet meclisinden çıkmaktaydı. Bu vergilerden biri de şehre giriş yapan ticari mallardan alınan *oktruva vergisi*ydi. Ahali tarafından bu verginin kaldırılması için hükümete bir arz sunulmuştur. Bu vak'a vilayetin gazetelerinden biri olan *İtidal Gazetesi*'si tarafından ele alınmıştır. Gazetede adı geçen verginin ortadan kaldırılmasıyla belediye kaynaklarından birinin kesilmesi anlamına geldiğini ve bu sebepten ötürü şehrin bayındırlık hizmetlerinin sekteye uğrayacağı savunulmaktaydı.³⁸⁵

Belediye gelirleri bazen istenmeyen zaruri durumlardan ötürü kesintiye uğramıştır. Örneğin; Adana Kal'a Kapısı Çarşısı'nda büyük bir yangın çıkmıştır. Çıkan yangın neticesinde çarşıda bulunan hane, han ve dükkanlar büyük zarar görmüştür. Kal'a Kapısı sakinleri emlaklarının büyük oranda zarar gördüğü için belediye gelirleri arasında bulunan *ebniye rüsumu*'nun bir defalığına alınmaması rica etmişlerdi. Arif Zade Hacı Ali ve Esad Efendiler ve Kasap Başı Mehmet Ağa tarafından gönderilen dilekçede emlakların derece derce yanan ve zarar gören kişilerden bir de *ebniye rüsumunun* alınmasının doğru olmayacağı bildirilmiştir. Şura-yı Devlet'te karar mülhaza edilmiş ve "mahalli-yi mezkûredeki *ashab-ı emlak harikten ve zelzeleden müsab olduğu anlaşılmasıyla inşa edecekleri ebniye için belediyece istenen resm-i mezkûrun bir defalık afvı şan-ı aliyece şayan*

³⁸⁴ BOA, DH.MKT: 1643.

³⁸⁵ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 430-431.

görülmüştür”.³⁸⁶ Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti yaşanan hadise ile beraber yangında zarar görmüş olan insanların mali yükünü hafifletmiştir.

3.10. EKMEK FİYATI BELİRLEME SORUNLARI

Osmanlı’da başta ekmek olmak üzere üretilen bazı ürünler piyasaya çıkmadan önce devlet tarafından kontrol edilir ve belirlenen fiyat ile sattırılırdı. Aynı zamanda ürünlerin kalitesi de kontrol edilirdi. Herhangi bir hile durumunda esnaf işinden el çektirilirdi. Bu sisteme *narh sistemi* denir.³⁸⁷ Belediye daireleri ihdas edildiği zaman fiyat kontrolü adı geçen daireler tarafından gerçekleştirilmişti. Belediyelerin fiyat kontrolü ile görevleri şöyledir;³⁸⁸

Ekmekçi ve bakkal ve kasap gibi esnafın âli eldevam dirhem ve terazi ve kantar vezin saireleri ve sandıkları erzak ve eşyanın keyfiyeti tahkik edilip ve sair esnafın arşın gibi şeylerine dahi aralıkta bakılıp noksan vezin ve ayar bulunduğu ve satılan eşyanın içinde bozulmuş olduğu halde kanunen tertip edecek muamelenin icrasıyla fail ve mütecesırlarından cezai nakdi alınacaktır.

Belediye kanundan da anlaşılacağı üzere belediye dairelerinin üretici ve satıcı üzerinde kalite kontrolü ve fiyat kontrolü yapma yetkisi vardı. Adana Belediyesi’nde de aynı işlemler ilk zamanlardan beri devam etmekteydi. Belediye reisleri içtimai ve iktisadi hayatın idame ettirilebilmesi adına çarşı ve pazarların düzenli olarak teftiş etmiş ve esnafın üzerinde etkili olmaya çalışmıştı.³⁸⁹ Gıda kontrolünü bizzat belediye reisleri kendisi yapardı Yanlarında taşımış olduğu “*sıyırma kantar*” ile ürünlerin gramajını tartarak görevini ifa etmeye çalışmıştı.³⁹⁰

Belediyenin kurallara uymayan esnafı hapse atarak cezalandırdığı da görülmekteydi. Belediye fırınları denetleme ve satılacak ekmeğin gramajını belirleme yetkisine de sahipti. Bu yüzden *fıncıların ekmeği nizamnamesine uymaları ve her daim nan-ı aziz bulundurmaları* istenmiştir.³⁹¹ Belediyeler yıl içinde satılacak ekmeğin gramajını ve kaç pareye ya da kuruşa satılacağını tespit ederdi. Adana’da belediye ekmeğin fiyatını seksen pareden yetmiş iki pareye indirmişti. Yapılan indirim neticesinde fırıncılar belediye yetkilileriyle münakaşaya girerek

³⁸⁶ BOA, İ. DH: 1324.

³⁸⁷ Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, 80.

³⁸⁸ Sarısakal, *Samsun Belediye Tarihi*, 46.

³⁸⁹ Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, 167.

³⁹⁰ Yaygın v.dğr., *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*, 51.

³⁹¹ Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, 571.

ekmeğin fiyatının biraz daha yükseltilmesini istemişlerdi. Lakin belediye belirlenen fiyatın üstünde satanların hapse atılacağını bildirmişti. Bu karara rağmen fırıncıların ekmekleri belirlenen fiyattan biraz daha fazla bir ücrete sattıkları tespit edilmiş ve sonunda hapse atılmıştı. O gün fırınlar kapalı olduğu için ahali ekmek bulmakta sıkıntılar yaşamıştı.³⁹²

Ahalinin çekmiş olduğu sıkıntı belediye yetkililerini zor durumda bırakmıştır. Bu sebepten ötürü belediye binlerce *peksimedi* depolayarak olası bir ekmek kıtlığında ahalinin ekmek ihtiyacını karşılamak istemiştir.³⁹³ Bu hizmet belediyelerin günümüz *halk ekmek* satış hizmetinin başlangıcı olarak gösterilebilir.

3.11. BELEDİYENİN BORÇLANMASI

Adana Belediyesi ihdas edilirken varidatı ilk zamanlarda pekte zengin değildi. Bir şehirde beledi faaliyetin olabilmesi için belediyenin ilk etapta yeterli bir varidata ve beledi işleri yürütebilecek kalifiye personellere sahip olması beklenirdi. Halil Paşa döneminde şehrin imarı için *Mersinli Rum Tüccar Mavrati*'den 200 lira borç para alınmıştır.³⁹⁴ Belediyenin gelir ve giderleri divan-ı muhasebat tarafından sene be sene tutulmuş ve rapor haline getirilmiştir.³⁹⁵ Adana Belediyesi'nin gelir ve giderleri tablo-4'te gösterilmiştir.³⁹⁶

1909 yılında yaşanan "İğtişaş Olayları" neticesinde şehir harap olmuştu. Belediye yaşanan elim hadiseden sonra çok büyük yara almıştır. *Birçok emlak yanmıştır. Mültezimler, borçlular para vermez olmuşlardı.* Bu sebeplerden ötürü belediye gelirleri sekteye uğramış ve giderleri de atmıştı. Bu yüzden belediye varidatı tükenmiştir. Belediye bu hengameden emlaklarını satarak çıkmayı dahi düşünmüştü. Örneğin, dokuz yüz lira beheri olan bir emlak yanıp kül olduğu için dört yüz liraya alıcı bulabiliyordu.³⁹⁷ Bu miktar belediye varidatı için yeterli değildi.

³⁹² Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 302.

³⁹³ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I, 316.

³⁹⁴ Şahin, "İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XXI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi", 286.

³⁹⁵ BOA, DH.MKT: 1573.

³⁹⁶ Bkz., Ek 2.

³⁹⁷ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) II, 655

“İğtişaş” hadisesinden sonra birçok ailenin evi yanmıştı ve komşuları ya da yakınlarında kalmaya başlamışlardı. Hükümet hem bu zorlukların aşılabilmesi hem de oluşabilecek bir hastalığın önüne geçebilmek için evleri yanan toplamda yedi yüz elli kişilik aileye iki yüz elli adet bina inşa etmeye karar vermişti. Her üç aile bir binaya gidecek şekilde bir tasarım yapılmıştı. İane akçesinde bu para olmayınca iş belediye kalmıştı. Belediye varidatı belirtildiği gibi sıfırlanmış olduğundan Osmanlı Bankası’ndan otuz bin lira bir borç alınması kararlaştırılmıştı. Hükümet alınacak borç paraya kefil olmuş ve belediye Osmanlı Bankası’na otuz bin lira borçlanmıştı.³⁹⁸ Belediye’nin Osmanlı Bankası’ndan almış olduğu borç para yeterli değildi. Bu yüzden yeni kredi verebilecek bankalara müracaat etme gereksinimi duyulmuştu. Haneleri yanan fakir aileler için bina yapımı için başka bir bankadan otuz bin lira borç alınması için belediye Dersaadet ’ten izin istemişti. Şura-yı Devlet’te söz konusu arzual mütalaa edilmiş ve belediyenin Deutsche Bank’tan otuz bin lira borç para almasına izin verilmişti.³⁹⁹ Belgelerden de anlaşılacağı üzere devlet ricali yaşanan “İğtişaş hadiseler”inden ötürü evleri yanan fakir aileleri yalnız bırakmamıştı. Belediyenin borçlandığı diğer bir banka ise Türkiye Milli Bankası’dır. “İğtişaş hadisesi” şehirde büyük yıkımlara sebebiyet vermiş olacak ki belediye bu sefer başka bir İngiliz bankası olan Türkiye Milli Bankası’ndan borç almak istemiştir. İngilizler verilecek borca karşılık belediyeden şehir hakkında detaylı bir bilgi istemişti. Belgeye göre, şehir nüfusunun ne kadar olduğu, ticaretinin ne olduğu, belediyenin yıllık gelirlerinin ne kadar olduğu ve alınacak borç paranın nereye sarf olunacağına dair bilgiler istemişti.⁴⁰⁰

Bu dönemde Adana Valisi olan Cemal Paşa hatıratlarında, hükümetin şehri tekrar mamur edebilmesi adına iki yüz bin liralık kredi açtığını belirtir. Kredinin yüz bin lirası şehirde ve köylerde evleri yakılıp yıkılan Türk ve Ermeni vatandaşların ev ve dükkanları için harcanmış geriye kalan yüz bin lirayı ise Adana’da içtimai hayatın eskisi gibi canlı olabilmesi için sanatkârlar ve tüccarlara 10 yıl içinde ödenmesi şartıyla kredi olarak verilmişti. Aynı zamanda inşaat ve i’anat komisyonu oluşturularak hasar tespiti yapılmıştı. Yetkililer büyük gayret sarf ederek dört ay

³⁹⁸ BOA, BEO: 3641.

³⁹⁹ BOA, MV: 134.

⁴⁰⁰ BOA, DH. İD: 112.

içerisinde İğtişaş olayında evlerinden olan ahali yeni yapılan evlere yerleştirilmişti.⁴⁰¹

1910 yılında Dersaadet'e gönderilen belediye gelir ve gider bütçesine göre belediyenin geliri yıllık on bin liraydı.⁴⁰² Görüldüğü gibi belediyenin yıllık geliri oluşan hasarı kaldırabilecek güçte değildi. Bu yüzden belediye İngiliz ve Alman bankalarına borçlandırılmıştı. Böylece "İğtişaş olayları"nda evlerini kaybeden Müslim-Gayrimüslim ahalinin evleri tekrar inşa edilerek kendilerine teslim edilmişti.

3.12. MAAŞ ÖDEMEDE YAŞANAN SIKINTILAR

Adana'da gerçekleşen "İğtişaş hadisesi"nden sonra belediye varidatının sıfırlandığı kaydedilmektedir. Belediye kendi personellerine maaş ödeyemediği için bekçilerin işten ayrılma gibi durumları söz konusu olmuştu. Özellikle gece bekçileri bu dönemde Adana güvenliği için son derece önemliydi. Gece bekçilerinin terk-i hizmet etmeleri söz konusu olunca belediye namına Adana Ziraat Bankası'ndan borç alınarak sorun çözülmüştü.⁴⁰³

3.13. İTFAİYE SORUNLARI

Adana Belediyesi'nin itfaiye teşkilatına dair ilk bilgileri 1872 Adana Vilayet Salnamesi'nden elde edilmektedir. Belediye bünyesine ilk etapta bir tulumbacı başı ve 30 adet tulumba ve 30 neferde tulumbacı atanmıştı.⁴⁰⁴ 20. yüzyıla gelinceye kadar ihtiyaca binaen tulumbacı sayısı 30 neferden 50 nefere yükselmişti.⁴⁰⁵ Lakin itfaiyenin de yeterli düzeyde olmadığı "İğtişaş olayları"nda anlaşılmıştı. Hatta itfaiyenin alet ve edevatının noksan olduğu yaşanan hadise ile gün yüzüne çıkmıştı. *Kanca, balta ve kova* gibi noksan aletler de meydana gelen yangınların söndürülememesine neden olmuştu.⁴⁰⁶ Bu yangınlardan Adana'nın 5'te 3'ü yanarak tahrip olmuştu. Yine farklı bölgelerde çıkan yangınların söndürülmesi tam bir gün

⁴⁰¹ Cemal Paşa, "Hatıralar", haz. Alpay Kabaca, 1.bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, 2015), 386.

⁴⁰² BOA, DH. MUİ: 114.

⁴⁰³ BOA, DH.MKT: 2902.

⁴⁰⁴ Ergün v.dğr., *Adana Vilayet Salnamesi*, 29.

⁴⁰⁵ 11. Defa, *1318 AVS*, 101.

⁴⁰⁶ Uçar v.dğr., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) II, 711.

sürebilmekteydi.⁴⁰⁷ Yaşanan tahribat neticesinde evleri yanan ve yıkılan Adana ve Lazkiye havalisinde bulunan ahali için belediye tarafından çadırlar temin edilmişti.⁴⁰⁸

3.14. ERMENİ BELEDİYE MEMURLARININ 1909 OLAYLARINDAKİ ROLÜ

Batılı devletler İmparatorluk sınırlarında yerel yönetimleri güçlendirerek azınlıkları etkin hale getirmek amacındaydı. Azınlıkların yerel yönetimlerde etkin bir konuma geldikleri zaman bu amaç uğruna faaliyetler içerisine girdiği görülmüştü. Özellikle Adana gibi Türk ve Ermenilerin yoğunlukta olduğu kozmopolit bir şehirde azınlıkların yıkıcı faaliyetler tertip ettiği ve Adana ve havalisinde “Ermeni Beyliği”ni yeniden ihdas etme girişimleri olduğu belgelere de yansımıştır.

Ermeniler yerel yönetimlerin ihdası ile beraber gerek vilayet meclislerinde gerekse belediye meclislerinde ve diğer memuriyetlerde her daim bulunmuşlardı. Hatta belediyeler ihdas edilmeden önce bile belediye müdürlüğü yapan Ermeniler vardı.⁴⁰⁹ Belediyenin ihdasından sonra Bezdikyan Kirkor ve Sinyor Artin gibi belediye reisleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

1909 Adana İğtişâş’ının alevlenmesine bazı belediye mensuplarının da ön ayak olduğu görülmektedir. Bölgede “Ermeni Beyliği” kurabilmek için ihtilalciler silahlandırılmıştı. Yaşanacak ihtilal neticesinde kaos büyüyecek ve encebi devletlerin buraya müdahalesi söz konusu olacak ve eskiden beri hayal edilen “Ermeni Beyliği”nin temelleri atılacaktı. *Aşağı Kilise ve Ermeni Mektebi* arasında bir lağım çukuru kazılmış ve içerisinde bombalar imal edilerek ihtilalci Ermenilere dağıtılmış ve Müslümanlar katledilmişti. Bu olayın tertipçileri olan *Çalyan Karabet, Bezdikyan Zakarya ve kardeşi Recebyan ve Belediye Sandık Emni İsaî*’di.⁴¹⁰ Adı geçen şahıslar suçları ispat edilince İngiliz Konsolosluğu’na iltica etmişlerdi. İhtilal hareketinin başarıya ulaşabilmesi için gayret gösteren Ermenilerin yanı sıra olayların daha da büyümesine engel olmak isteyen Ermeniler de vardı. Ermeni ayaklanmasının tertipçisi *Muşeng’in Adana, Sis, Haçin, Karaisalı* yörelerini gezerek faaliyetlerde

⁴⁰⁷Sarıköse, “XIX Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar”, 102.

⁴⁰⁸ BOA, DH.MKT: 2902.

⁴⁰⁹ BOA, DH.SAİD.d: 61.

⁴¹⁰ Recep Karacakaya vd., *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2010), 153.

bulunduğu ve aynı zamanda kilise heyetinden *Urfalıyan David, Bezdikyan Bagos, Mihran Nacaryan, Şadik Artin, Gökdereyan Karabet* adlı kimselerin “Ermeni Beyliği”ni vücuda getirmek için çalışmalar yürüttüğü dair Belediye Kalfası Mesrob Efendi’nin ihbarı üzerine ortaya çıkmıştı.⁴¹¹ Şayet Belediye Kalfası Mesrop durumu ihbar etmiş olmasaydı şehre binlerce silah getirilecek ve ihtilal girişimi daha da kanlı bir hale dönüştürülebilecekti.

Olayların başlangıcı esnasında merkezi hükümet yetkilileri başta olmak üzere birçok devlet memuru çok şaşırılmıştı. Bu yüzden her ne kadar Vali Cevat Bey duruma müdahale edebilmek için Türk ve Ermeni ileri gelenleriyle belediye binasında şiddetin son bulması için bir araya gelse de faydasız olduğu anlaşılacaktı.⁴¹² “İğtişâş olayları”nın yaşanması üzerine Adana Belediyesi’nin fonksiyonel olarak kısmi felç geçirdiği görülmüştü. Çünkü bazı belediye aza ve memurları ihtilalcilerle iş birliği yaparak eskiden olduğu gibi Adana ve havalisinde bir “Ermeni Beyliği” kurmak amacındaydılar. Belediyedeki Ermenilerin niyeti ayyuka çıkınca belediye dairesinde bulunan personeller arasında da birtakım kargaşalar yaşanmış ve sonuç olarak suçlular ağır cezalara çarptırılmıştır. Belediye yönünden ile olaya bakıldığında aza ve memurlardan birkaçının öldürüldüğü görülmektedir. Aslen Malatyalı olup Adana’nın Karalar Mahallesinde ikamet etmekte olan İbrahim oğlu Hacı Mehmed’in (50) belediye azası Artin Şadrikyan Efendi’yi öldürdüğü şahitler huzurunda ispat edilmiş ve Mülkiye Ceza Kanununun 170. Maddesi gereğince Hacı Mehmed Efendi idam edilmişti. Yine aslen Maraşlı olup Adana Posta Menzihanesi’nde seyislik yapan Mısırlı Beşir Ağa, Belediye Tenzifat Memuru Marso’yu öldürerek Mülkiye Ceza Kanununun 170. Maddesi gereğince idam edilmişti.⁴¹³

⁴¹¹ Recep Karacakaya vd., *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2010), 31.

⁴¹² Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 49-54.

⁴¹³ Karacakaya v.dğr., *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, 177.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin belediye hizmetleri genellikle; vakıflar, esnaf teşkilatı ve mahalle imamları tarafından yerine getirilmekteydi. Devlet kadıların aracılığı ile belediye hizmetleri kontrol ederdi. Kadıların belediye faaliyetlerinin kontrolü ve idamesi için muhtesipler yardım ederdi. Muhtesiplerin de, *elli altılar*, *koloğlanları*, *muhtesip kethüdası*, *terzicibaşı*, *muhtesip katipleri* gibi idari personelleri vardı.

Tanzimat ile beraber devletin kurum ve kuruluşlarında birtakım değişmelerin yaşandığı görülmektedir. Belediyecilik anlayışı da buna mukabil değişime uğramıştır. Belediyenin kurum haline gelmesinde birtakım etkenler vardır. Bunlar; kadılık kurumunun kısmi olarak deformasyona uğraması, şehirlerin bakımsız olması ve dış devletlerle olan ticari hacminin artması olarak gösterilebilir. Başlangıçta muhtesip Kadının emrinden alınıp müstakil bir kurum haline getirilen İhtisap Nezaretinin başına getirilmiştir. Diğer şehirlerde de ihtisap müdürlükleri ihdas edilmiştir. İhtisap Nezareti'nin de belediye hizmetlerini yerine getirememesi ve bilhassa batılı devletlerin baskısı nedeni ile 1864 yılında İstanbul'da Şehremaneti adıyla belediye ihdas edilmiştir. 1868'den sonra İmparatorluğun liman şehirlerinde de hızlı bir şekilde belediyeler ihdas edilmiştir. Bu belediyelerden birisi de Adana'da ihdas edilmiştir. Çünkü Adana liman şehri olması, nüfusun artması ve batılı devletlerle olan ekonomik faaliyetler sebebiyle belediye dairesinin burada da kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.

Adana Belediyesi 16 Temmuz 1868 yılında ihdas edilmiştir. İlgili dönemde 20 tane belediye reisi görev yapmıştır. İlk reisi Hacı Derviş Efendi'dir. Adana Belediyesi'nin vermiş olduğu hizmetlere bakılacak olunursa çeşitli nedenlerden ötürü ilk etapta pek fazla hizmet verdiği söylenmez. Personel ve maddi imkanların yetersizliği hizmetlerin verilmesine engel olmaktadır. Bunun yanında, asıl sorun belediye reislerinin liyakatsizliği ve belediye işlevleri hakkındaki bilgisizliği nedeni ile uzun süre Adana'da belediye faaliyetleri tedrici bir ilerleme kaydetmiştir. Çünkü ilerleyen zamanlarda belediye varidatı ve personel eksikliği ile ilgili olan iyileştirmeler yapıldığı halde bazı belediye reislerinin yolsuzluk yaptığı ve belediye işleri ile ilgilenmediği görülmüştü ve işler daha çok valilerin girişimleri, direktifleri ve baskıları sonucunda giderilmekteydi. Her şeye rağmen görevini hakkıyla yapan ve

bu konuda hem ahalinin hem de devlet ricalinin dikkatini çeken belediye reisleri de mevcuttu.

Adana Belediyesi'nde birtakım suiistimallerden doğan sorunlar meydana gelmiştir. Bunlar; yol sorunu, seçim sorunu, sağlık sorunları, ulaşım sorunları, itfaiye sorunları, belediyenin borçlanma sorunları, belediyenin vergileri tahsil etmede yaşadığı sorunlar, kanunlara aykırı olarak alınan vergiler, ekmek fiyatları sorunu, maaş ödemede yaşanan sorunlar, içme suyu sorunları, yolsuzluk hadiseleri, personel yetersizliği ve temizlik sorunları ve Ermeni aza ve memurların ihtilalcilerle işbirliği yaparak yeni bir Ermeni Beyliği ihdas etme girişimleriydi. Yaşanan sorunlara rağmen Adana'nın çevre illere oranla daha iyi belediye hizmeti gördüğü söylenebilir. Lakin 1909 Adana İğtişaş Olayları neticesinde şehrin büyük bir bölümü tahrip olmuştur.

İlgili dönemde Adana Belediyesi'nin özerk bir yapıda olmadığı görülmektedir. Belediyeyi denetleme yetkisi Adana Vilayet Meclisi'ne verilmiştir. Meclis belediyenin vergilerinin neler olacağını, vergilerin miktarını ve vergilere uygulanacak zam miktarını belirlerdi. Belediye dairesi doğrudan hükümet ile irtibat haline geçemezdi. Bir istek halinde vilayet meclisi aracılığı ile irtibat kurulur ve gereken yapılırdı. Aynı zamanda belediye reisi ve vali ortak hareket ederek şehri daha düzenli bir hale büründürme amacını gütmüşlerdir. Bazen de belediye reislerinin etkisiz olduğu, liyakat ehli olmadığı, ısmarlama olarak göreve geldiği görülmektedir. Bu sebepten ötürü belediye dairesi yıllarca suiistimallere uğramıştır. Adana Belediyesi'nin 1868-1910 yılları arasında kurumsal olarak tam olarak olgunlaşamadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. A.MKT.MHM: 345.

BOA. BEO: 1056.

BOA. BEO: 2024.

BOA. BEO: 3081.

BOA. BEO: 2879.

BOA. BEO: 263.

BOA. BEO: 2748.

BOA. BEO: 310.

BOA. BEO: 3641.

BOA. DH.İD: 112.

BOA. DH.MKT: 1339.

BOA. DH.MKT:82.

BOA. DH.MKT: 389.

BOA. DH.MKT: 2188.

BOA. DH.MKT: 2305.

BOA. DH.MKT: 2441.

BOA. DH.MKT: 676.

BOA. DH.MKT: 2685.

BOA. DH.MKT: 2693.

BOA. DH.MKT: 1244.

BOA. DH.MKT: 2531.

BOA. DH.MKT:2471.

BOA. DH.MKT:1339.

BOA. DH.MKT: 1426.

BOA. DH.MKT: 1439.

BOA. DH.MKT: 1575.

BOA. DH.MKT: 1937.

BOA. DH.MKT: 1447.

BOA. DH.MKT: 2697.

BOA. DH.MKT: 1625.

BOA. DH.MKT: 2077.

BOA. DH.MKT: 963.

BOA. DH.MKT: 2630.

BOA. DH.MKT: 357.

BOA. DH.MKT: 168.

BOA. DH.MKT: 369.

BOA. DH.MKT: 1643.

BOA. DH.MKT: 1573.

BOA. DH.MKT:2902.

BOA. DH. MUI: 114.

BOA. DH.SAID.d: 61.

BOA. Ī. DH: 1324.

BOA. Ī. HUS: 1316.

BOA. Ī.MVL: 330.

BOA. MV: 35.

BOA. MV: 134.

BOA. MV: 119.

BOA. MVL: 646.

BOA. Y.A. HUS: 523.

BOA. ŞD: 2115.

BOA. ŞD: 2117.

BOA. ŞD: 2124.

BOA. ŞD: 2506.

2. BASILI KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

2.1. Basılı Kaynaklar: Salnameler

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1289.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1294.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1297.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1299.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1308.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1309.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1312.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1318.

Adana Vilayet Salnamesi. Hicri: 1321.

Haleb Vilayet Salnamesi. Hicri: 1321.

2.2. Araştırmalar

Adana Ovası. Ankara: Yeni Gün Matbaası, H.1340.

“Adana”. *Yurt Ansiklopedisi*. İstanbul: 1: 20-46. Anadolu Yayıncılık, 1981.

Adana Gçler Birliği Vakfı. *Adana Sosyal -Ekonomik Rapor*. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1999.

Adana Sanayi Odası. *Adana Sanayi Tarihi*. 1.bs. Adana: Yeniden Grup Matbaacılık, 2008.

Adıgüzel, Fatih vd. “Kentsel Gelişme ve Ulaşım İlişkisi: Adana rneği”. *Turkish Studies International Periodicak For The Languages, Literature and History of Turkish*. 10 (2015): 28-46.

Alkan, Mustafa. *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıfların Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*. Doktora Tezi. TC. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Alkan, Mustafa. *Adana Vakıfları İnsan, Vakıf ve Şehir*. 1.bs. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Alkan, Mustafa. “Adana İdari Yapısı (1516-1923)”. *Ekev Akademi Dergisi*. 24 (2005): 253-266.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye kanunları*. 1.bs. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2015.

Anbarlı Bozkurt, Şeniz vd. “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*. 6/10 (2014): 72-73.

Arıkoğlu, Damar. *Hatıralarım*. 1.bs. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.

Bozkurt, İbrahim vd. *Salname-i Vilayet-i Adana 1287(1870)*. 1.bs. Adana: Pitural Yayınları, 2015.

Cevdet Paşa. *Tezakir*. haz. Cavid Baysun. Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Cemal Paşa. “Hatıralar”. haz. Alpay Kabaca. 1.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Şehirlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. 3.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Çadırcı, Musa. “Abidin Paşa’nın Adana Valiliği”, *Osmanlı Dönemi’nde Adana ve Çukurova II*, 11-24. ed. Kurt Yılmaz. Ankara: Yenişehir, 2016.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*. Der. Tülay Ercoşkun. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011.

Çanak, Erdem. *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri*. Doktora Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Çevikel, Nuri. *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Türk Tarihi ve Şark Meselesi*. 1.bs. Ankara: Ledün Yayınları, 2007.

Düstur Tertip 1, C. 4. 1879.

Demirel, Yurdal. Adana’nın Valisi Süleyman Bahri Paşa, *Osmanlı Dönemi’nde Adana ve Çukurova II*. ed. Kurt Yılmaz. 205-220. Ankara: Yenişehir, 2016.

Demirkol, Kurtuluş. “Adana ve Kolera (1890-1895)”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 56 (2018):143-156.

Eryılmaz, Bilal. *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*. 8.bs. Kocaeli: Umut Yayınları, 2015.

Ener, Kasım vd. *Adana 1967 İl Yıllığı*. Adana: İpekyol Matbaası, 1967.

Ener, Kasım. “Adana Çiftliğinin 80 Yıllık Yakın Tarihi Üzerinde Etütler”. *Görüşler*. 17 (1939): 5

Ener, Kasım. *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*. 5.bs. İstanbul: Berksoy Matbaası, 1961.

Ergün, Ahmet vd. *Adana Vilayet Salnameleri*. 1.bs. İstanbul: Altın Koza Yayınları, 2015.

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. 1.bs. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 1936.

Güler, Mehmet Nuri. “Tanzimat’tan Cumhuriyete Urfa Belediyesi’nin Hukuksal Teşekkülü”, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa” Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa*”, Ed. Kasım Şulul vd. 75-91. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 29 Aralık 2017.

Gürsoy Şahin. “İngiliz ezgin Edwin John Davis’in Seyahatnamesine Göre XXI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi”. *Osmanlı Dönemi’nde Adana ve Çukurova II*. ed. Kurt Yılmaz. 279-296. Ankara: Yenişehir, 2016.

Gürbüz, Mustafa. Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler. 1.bs. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2013.

Güneş, İsmail. *Adana Kent Yazıları*. 1.bs. Adana: Karahan Kitabevi, 2017.

Hayta, Necdet vd. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl başından Yıkılışa kadar). 1.bs. Ankara: Gazi Kitapevi, 2008.

İnalcık, Halil. *Osmanlı ve Modern Türkiye*. 1. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Hürriyet. "Adana". *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. 15.Baskı. 1: 82. İstanbul: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik, 1993.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Kapaklı, Kemal. *Urfa Yerel Basın Tarihi (1867-2013)*. 1.bs. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2014.

Keshishian, Vahakn vd. *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Adana*. 1.bs. İstanbul: HDV Yayınları, 2018.

Koç, Taylan. *Yönetişim Sarmalında Bir Kent: Adana Yerel Demokrasi ve Katılım Söylemiyle İktidarın Kullanımı*. 1.bs. Ankara: Yargı Yayınevi, 2010.

Karataş, Ahmet. *Evvel Zaman İçinde Adana*. 1.bs. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2016.

Karacakaya, Recep vd. *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, 1.bs. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2010.

Karacakaya, Recep vd. *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II*, 1.bs. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2010.

Köprülü, Fuad. "Vakıf Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü". *Vakıflar Dergisi*. II. (2006): 1-85.

Karlangıç, Osman. I. Meşrutiyetten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Kurt, Yılmaz. "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterlerine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma". *Bellekten*. LIV/209 (1990): 181-209. Doktora Tezi.

Karsandık, Özlem. *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*. Doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Kütük, Abdurrahman. *Kurtuluş Savaşı Sonrasında Yukarı Çukurova*. Yüksek Lisans Tezi. TC. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Kazımoğlu, Muhittin. “Adana”. Büyük Ansiklopedi. 1: 50-52. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.

Mağmumi, Dr. Şerafettin. *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*. çev. Cahit Kaya. İstanbul: Boyut Kitapları, 2008.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. 3.bs. Ankara: Cedid Neşriyat Yayınları, 2010.

Ortaylı, İlber. *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. 1. Bs. İstanbul: Hil Yayınları, 1985.

Ortaylı, İlber. “Belediye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 5: 398-402. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Oktay, Tarkan. “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuş ve Gelişimi”. Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi. ed. Erol Özvar. 381. İstanbul: Forfat Basımevi, 2008.

Özcan, Tahsin. “Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar”. Selçuklu’dan Cumhuriyete Şehir Yönetimi. ed. Erol Özvar. 113-118. İstanbul: Forfat Kitabevi, 2008.

Ökmen, Mustafa vd. *Türk Dünyasında Yerel Yönetimler*. 1.bs. İstanbul: Türk Belediyeler Birliği Yayınları, 2013.

Özmen, Ünsal. Adana. 1.bs. Ankara: Tökyö Matbaası, 1968.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. 3.bs. Ankara: Yargı Yayınları, 2011.

Polat, Nazım H. *Bir Jöntürk’ün Serüveni*. 1.bs. İstanbul: Büke Yayınları, 2002.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı İktisat Tarihi 1500-1914*. 4.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Sümer, Faruk. “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”. Tarih Araştırmaları Dergisi. 1 (1963): 1-98.

Sarısakal, Baki. *Samsun Belediye Tarihi*. 1.bs. Samsun: Cem Ofset Yayınları, 2007.

Sarıköse, Selma Turhan. *XIX Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Saray, Mehmet. *Ermenistan ve Türk -Ermeni İlişkileri*. 2.bs. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsanî Esasları*. 18.bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.

Terzi, Mehmet Akif vd. *Osmanlı Belgelerinde Adana*. 1.bs. İstanbul: Altınkoza Yayınları, 2015.

Timur, Taner. “Osmanlı ve Batılılaşma”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. 1: 139-142. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Ulutaş, Songül. *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*. 1.bs. Mersin: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015.

Uçar, Ahmet vd. *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) I*. 1.bs. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Uçar, Ahmet vd. *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909) II*. 1.bs. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Ünal, Feyzullah. “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30 (2011): 243.

Üner, Mehmet Emin. *Osmanlı İktisat Tarihi*, 1. bs. Şanlıurfa: Sembol Yayınları, 2011.

Ünal, Ahmet. “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemine Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3 (2006): 69-70.

Yörük, Saim. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*. 1.bs. Ankara: TTK Yayınları, 2015.

Yaygın, Candan vd. *Geçmişten Günümüze Adana Belediye Başkanları*. 1.bs. Adana: Altınkoza Yayınları, 2009.

Yeni Adana. *Çağının Tanığı*. 1.bs. Adana: Teknik Ofset, 1996.

Yıldırım, Selahattin. *Osman Nuri Ergin’den Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üzerine Seçmeler*. 1.bs. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2016.

3. İNTERNET KAYNAKLARI

Cezmi Yurtsever-Seyhan Tarihi. “Paksoyların Adana’da İmparatorluk Kurmaları”. Erişim: 3 Aralık 2018. <http://cezmyurtsever-seyhantarihi.blogspot.com/2010/10/paksoylarin-adanada-impatorluk.html>.

CezmiYurtsever.com. “Adana Şehir Merkezi Yanıyordu ve Binlerce İnsanın Cesedi Sokaklarda Kokmaya Başlamıştı”. Erişim: 5 Nisan 2019. https://cezmyurtsevercom.blogspot.com/2013/05/adana-sehir-merkezi-yaniyordu-ve_20.html?q=belediye.

Çukurovalılar Derneği. “Gülek Geçidinden Alınan Paralar İle Hastane Açılıyor”, Erişim: 13 Aralık 2018. <https://www.cukurovader.org.tr/wp-content/cache/all/memleket-hastanesinden-kimler-geldi-kimler-gecti/index.html>.

İ.B.B Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi e-kaynaklar. “Vilayet Yolları Haritası”. Erişim: 5 Nisan 2019. <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&>.

İ.B.B Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi e-kaynaklar. ”Adana Belediye Bahçesi”. Erişim: 5 Nisan 2019. <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&>

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı e-kaynaklar. ”Adana Sancağı Haritası“. Erişim: 5 Nisan 2019. <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php?dilsecim=0&vt=YordamBTSYS&>.

Murat Dursun Tosun. “1877’de Giresun ve Karahisar-i Şarki’nin Ödediği Aceze Vergileri”. Erişim: 9 Ocak 2019. <https://muratdursuntosun.wordpress.com/2014/11/27/1877de-giresun-ve-karahisar-i-sarkinin-odedigi-aceze-vergileri/>.

Sorularla İslamiyet. “Öldükten Sonra Amel Defteri Kapanmayan Üç Kimse Kimlerdir?”. Erişim: 26 Mart 2018. <https://sorularlaislamiyet.com/oldukten-sonra-amel-defterleri-kapanmayan-uc-kimse-kimlerdir>.

Tarih Tarih. “Osmanlı’da Çağdaş Belediyecilik”. Erişim: 2 Kasım 2019.
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=293964&/Osmanl%C4%B1larda-%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F-Belediyecilik-/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-M.-Emin-Yolal%C4%B1c%C4%B1>.

Tarih ve Medeniyet. ”Adana Vilayet Haritası”. Erişim: 4 Nisan 2019.
<http://tarihvemedeniyet.org/2009/10/adana-vilayeti.html>.

Türk Hukuk Sitesi. “Tarih Perspektifinde Şanlıurfa’da Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi”. Erişim: 25 Ekim 2018.
http://www.turkhukuksitesi.com/makale_1960.htm.

Türkiye Kültür Portalı. “Büyük Saat Kulesi-Adana”. Erişim: 29 Kasım 2018.
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/adana/gezilecekyer/buyuk-saat-kulesi>.

EKLER

Ek-1: 1872 Yılında Belediye Hizmetleri İçin Hanelerden alınan Vergiler ve İstihdam edilen Personeller.⁴¹⁴

	Pâre/ Kuruş/ Aded
Yüksek dolab ve Ekmeler ve Karalar ve Sâlihiye ve Şa'bâniye mahallelerinden mâ-'adâ mecmû' hânât	2. 373 pâre
Fukarâ ve muhtâcîn hâneleri olub tenzîl kılınan	0309 pâre
(Toplam):	2.682 pâre
Esvâk ve mahallâtta bulunan dekâkîn	1.389 aded

Sunûf-ı selâse i'tibâriyle şehriye istihsâli lâzım gelen mebâliğin mikdârı		
Hâne (Aded)	Şehriye	Kuruş
(A'lâ) 705	4 pâre	2820
(Evsat) 618	3 pâre	1854
(Ednâ) 1050	2 pâre	2100
(Toplam) Hâne 2373		(Toplam) kuruş 6774

İstihsâli icâb eden mebâliğin mikdârı		
Dekâkîn (Aded)	Şehriye	Kuruş
(Esvâkda) 1029	6 pâre	6174
(Mahallâtta) 036	2 pâre	0720
(Toplam) 1389	-	(Toplam) 6894
Üzerlerinde (...) olan 947 (...)		
Mecmû' vâridât		13668

Ek- 2: 1872 Yılına Ait Belediye Mesarifati.⁴¹⁵

Mahallât zokaklarının tathîri zımnında istihdâm olunacak olan on aded araba ile otuz nefer süpründücü	Mâhiyesi Nefer (adedi)	Beheri şehri	(Toplam) kuruş
	30 nefer	200 kuruş	6000 kuruş
Büyükçarşu ile Kal'akapusu Çarşusunun tathîri için istihdâm kılınacak olan iki araba ile on nefer süpründücü	10 nefer	200 kuruş	2000 kuruş
Nizâmât-ı belediyeye nezâret etmek ve dâ'ire-i belediye ma'iyetinde bulunmak ve ta'yînât ve elbise behâları ma'âşlarından tesviye kılınmak üzere müceddeden istihdâmı icâb eden on	10 nefer	200 kuruş	2000 kuruş

⁴¹⁴. Adana mahallât ve esvâkı zokaklarının tathîri için hâne ve dekâkînden şehri alınacak olan pâre ile istihdâm olunacak süpründücü ve araba va zabtiye ma'âşlarıyla gaz yağı behâ ve sâ'ireye verilmesi lâzım gelen mebâliğin mikdârını mübeyyen pusuladır. BOA. ŞD. 2115

⁴¹⁵ BOA. ŞD: 2115.

nefer zabtiye ma'âşları			
Kezalik istihdâmı îcâb eden bir nefer zâbit ma'âşı		Şehriye 500 kuruş	
Çarşularda geceleri îkâd olunacak gaz yağı behâsı		Şehriye 1000 kuruş	
On iki aded arabaların masârif-i a'mâliyeleriyle mübâya'a olunacak bârgîrlerin ve yem ve yiyecek masârifâtı		Şehriye 2168 kuruş	
Mecmû' masârifât			13668 kuruş
... bervech-i bâlâ vâridât			13668 kuruş
Bervech-i bâlâ masârifât			13668 kuruş

Ek- 3. 1893 Yılına Ait Adana Belediyesi'nin Yıllık Gelir-Gider Cetveli⁴¹⁶

Yekûn sene-i 1309	Cemiyeti Belediyece ham ayrılan	Cemiyeti Belediyece Tenzil Ayrılan	Yedd-i Sabık Sene 1308	Mevadd	Nev-i Varidat	
					Kısm-ı Evvel Varidat rusumiyesi	
24.075	0	175	24.650	1	Kantar rüsumu	
11.446	0	58	11.500	2	Kile Rusumu	
23.010	0	0	23.010	3	Koza Böceği rusumu	
180.388	57.114	0	123.274	4	Zebhiye Rusumu	
47.500	0	755	47.255	5	Hayvan Rusumu	
12.000	0	1.600	13.600	6	Arpa Rüsümü	
2900	580	0	2320	7	... Rüsümü	
8040	2940	0	5100	8	Hayvan Pazarı Rüsümü	
20.750	50	0	20.700	9	İki Kıt'a Belediyenin Geçid Kayıkları	
13.000	3000	0	10.000	10	... Rüsümü	
353.105	63.684	2588	292.009		Yekûn	

					Kısm-ı Sani Ruhsat	
--	--	--	--	--	---------------------------	--

⁴¹⁶ Suistimallere uğrayan Adana Belediyesi'nin yıllık gelir ve giderlerini gösteren tablo, BOA, DH-MKT: 82

					Rusumu	
3000	1000	0	2000	11	Çalgı Rusumu	
10.000	5000	0	5000	12	Ebniye Rusumu ve Ruhsatı	
25.000	2000	0	23.000	13	Sergi ve Saire Ruhsat Rusumu	
					Kısm-ı Selase Varidat	
49.200	3180	0	46.020	14	Belediye Emlak-i İcaratı	
2000	5000	0	15.000	15	Cezayı Nakdiye	
37.966	28.966	0	10.000	16	Kontrato Rüsümü	
77.500	51.500	0	26.000	17	Tenzifat	
3240	0	0	3240	18	Su pâresi	
7520	1020	0	6000	19	Hayvan Tezkiresi	
5868	0	0	5868	20	Hastahane Emlaki	
304	0	0	304	21	Tamga Rusumu	
11.770	11.770	0	0	22	Adana Kazasına Tabi'mülga nehavi belediyeleri rüsümü	
800	800	0	0	23	Dellaliye Rüsümü	
20.400	20.400	0	0	24	Gaz Yağı Rüsümü	
7550	7550	0	0	25	Kayıklar... Rüsümü	
3000	3000	0	0	26	Erbab... Mahsus İzafet Tezkiresi Rusumu	
30.000	30.000	0	0	27	Kantar Rusumundan Tefrik Edilen Kuvvetinde ve Çekide ...Nısfı Rusumu	
276.118	16.3686	0	112.432		Yekûn	
667.223	235.370	2588	434.441		Cem'an Yekûn	

Yekûn Sene 1309	Cemiyeti Belediyece Ham Ayrılan	Cemiyeti Belediyece Tenzil Edilen	Yedd-i Sabık Sene 1308	Mevedda	Nev'i Mesarifat	Şehr-i Ma'aşat		Mülâhaza t
						Sene 1308	Sene 1309	
10.000	2670	0	7330	1	Şehr-i Ayin Kısm-ı Evvel Maaşına Da'ir			
12.000	0	0	12.000	2	Re'isi Meclis Maaşı	1000	0	
6000	12.000	0	4800	3	Ser Katip Maaşı	400	100	Şehri Yüz Kuruş zamlı beş yüz kuruşa ... edilmiştir
6000	3000		3000	4	Katip Muavini ve ... Maaşı	250	250	Şehri iki yüz elli kuruş maaşla bir neferi mukayyıt ilavesi
19.200	4800	0	14.400	5	Memleket Tabibi ve Muavini Maaşları	1200	400	Şehri dört yüz kuruş maaşla bir nefer muavin ilavesi
1440	9000	0	5400	6	Belediye Mühendisi ve Kalfa Muavini Maaşatı	450	750	Şehri yedi yüz kuruşla bir mühendis ve elli kuruşta kalfa maaşına zamlı üç yüz kuruşa iblağ edilmiştir
				7	Müfettiş Maşatı	300	600	Şehri üç yüz kuruşla müceddid en iki nefer müfettiş ilavesi
3600	0	0	3600	8	Sandık Emni Maaşı			
19.800	15.000	0	3800	9	Çavuşan	400	1250	Şehri iki

					Maaşları			yüz elli kuruşla müttedim inden Şükrü Efendi'in ser çavuş ve ikişer yüz kuruşla sabık Ahmed çavuş ve müceddid en altı nefer çavuş ilavesi
2400	0	0	2400	10	Otacı Maaşı	200	0	
103.200	42.870	0	61.330		Yekûn			
					Maaşat-ı mevkite			
27.000	4200	0	22.800	11	Belediye Tulumbacıları maaşatı 18 neferan	1900	350	Şehri yüz elli beş kuruşla üç nefer çavuş ve bin dokuz yüz kuruş maaşla 18 neferan
0	0	14.400	14.400	12	Tenzifat Arabacıları maaşları 10 neferan	1200	0	Bunların dolaşmacı neferatına tevri' edildiğinden ifası
6757	6600	1260	62.220	13	Çarşı ve Mahallat Bekçileri Maaşları 57 neferan	5185	440	Şehri iki yüz kuruş maaşla bir katip ve seksener kuruşla iki nefer bekçi ilavesi ve bir çavuş neferle müceddid en yirmi nefer onbaşı şlavesi

0	0	1500	1500	14	Kontrato Me'murları Aidatı	0	0	ifası
3600	0	0	3600	15	Mukayyit Maaşı	200	0	
3000	0	1800	4800	16	Tenzifat Me'muru ve Muavini Maaşatı	400	0	Muavini ... olundu
27.600	0	0	27.600	17	Muhtaciyan Me'muru ve Ta'yinatı	2300	0	
1440	0	0	1440	18	Kabristan Bekçisi Maaşı	1200	0	Maaşı asliyle bekçiler tertibatın a idhal olunacaktır.
9000	9000	3000	3000	19	Mevkıt Süpürgecilerin Maaşları	0	0	İfası
9000	9000	2600	2600	20	Tenzifat tahsildarı aidatı	0	750	Aidatın ifasıyla şehri iki yüz elli beşer kuruş maaşla üç nefer tahsildarın müceddid en ta'yinleri
3000	0	0	3000	21	Ta'dil Emlak Haneleri	0	0	
1140	0	0	1140	22	Bahçıvan Maaşı	90	0	Maaşı asliyle bekçiler tertibatın a idhal olacaktır
3000	3000	0	0	23	Yeni Memleket Tabibi Maaşı	0	250	Şehri iki yüz elli kuruş Adana Belediyes i hususi bulunan
3900	3800	0	0	24	Emaneten idarede kalan koza ve ... kantarı	0	350	Şehri dört yüz kuruş maaşla me'mur ve iki yüz elli iki yüz elli

								kuruşlarda bir mua'vin ta'yinleri
100.240	26.700	24.560	148.100		Yekûn			
					Kısm-ı Sani Mesarifat			
2000	200	0	1800	25	Kırtasiye	150	16,50	Şehri on altı buçuk kuruş zamla yüz altmış altı buçuk kuruş iblağ edildiği
470	0	0	470	26	Mefruşat	0	0	
2475	200	0	2275	27	Yekûn			
					Gayrı Mukannenî			
10.000	0	0	10.000	28	Emlak Ta'mirâtı			
131.000	121.000	8000	18.000	28	Tenzifat Arabalarının Maaşı	0	0	Guruş:50 40 Mah: 12 Bahası: 140 Neferat: 3 Süpürgeci başı maaşı
54.400	0	0	54.400	29	Hastahane Maaşı			
6000	1000	0	5000	30	Aşı Me'murunun İcraatı			Kazaya gönderilecek mücerrati me'muri icrası
37.520	28.420	0	9100	31	İş'aliye Mesarifatı			Mahallatta ta'alluk için mevcut olan yüz yirmi gaz fenerine seksen fener ilavesi
5000	0	0	5000	32	Asakir-i Şahane ve Muhtacıyan Mesarifi			
0	0	43.000	43.000	33	Tarik Tamirâtı			

5000	0	0	5000	34	Emlak Vergisi			
0	0	62.650	62.650	35	İnşaat Mesarifatı			
1000	0	0	1000	36	Şitayen Olarak geri bahası			
10.000	0	0	10.000	37	Techiz Tekfin- i Fukara			
150.388	150.388	0	0	38	Zuhur Eden Fazla			
610.308	300.808	113.650	222.150		Yekûn			
667.223	370.578	138.210	434.855		Cümle-i Yekûn			

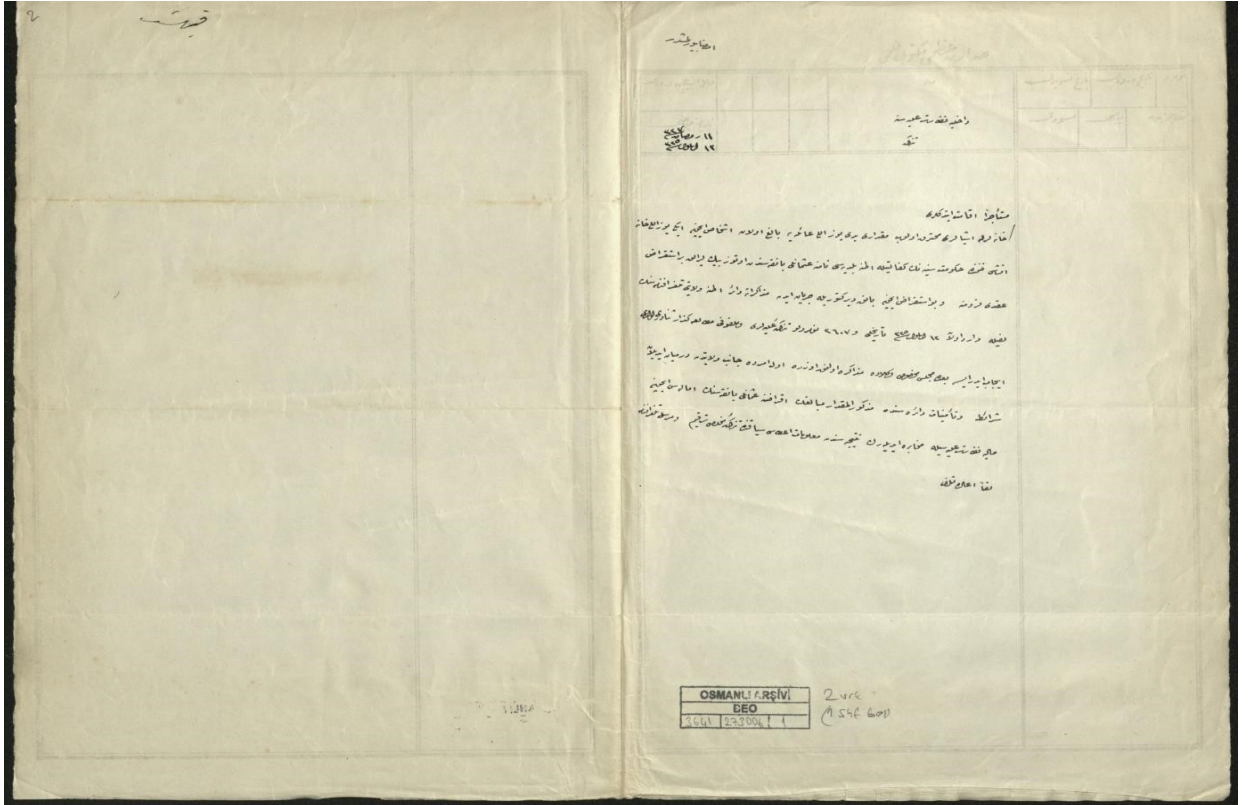
Tanzifat İşleri için yapılan yeni düzenlemer	Neferat	beheri	Ay	Kuruş
Süpürgeci Başı	3	140	12	5040
Süpürgeciler*	42	120/80	7/5	52.080
Yekûn	45		12	52.80
Hükümetle hapishane ve hastaneye mahsus su arabacısı	1	140	12	1680
Mezkûr su arabacısı hayvanının bir yıllık yem masrafı				1000
On yedi re's bargir hayvan ithalatı	17			34.000
Mezkûr hayvanların bir yıllık yemi				17.000
....On beş arabalarla kürek ve süpürgeleri				3000
Arabaların ta'mirâtı için mesarifi				3000
Merkezi icarâtı (Alınacak malların konacağı yerin kirası)				3000
Mahrufat....				1200
Yekûn				62.200
Cümle Yekûn				121.000

Ek- 4: Vilayet Yolları Haritası.⁴¹⁷

Mülâhazat	1330 senesinde İnşâ olunacak olan Kilometre	Derdest-i inşâ bulunan Kilometre	İnşât-ı hitam bulan kilometre	Tulu Umumi Kilometre	İsmi tarik
Bu tarika ve kitle-i amele-i mükellefe ve ustasıyla başlamış ve mübade'den 6+484 kilometresi ma' şose ikmal olunmuş ve 22+241 kilometresi tesviye-i tarabya halinde 19+800 kilometresi dahi hiç açılmamış bir halde bulunmakta isede tesviye-i tarabya mürur zamanı ile bozulmuş ve köprüleri dahi yapılmamış	Tahminen: 4+500		6+484	48+525	Adana-Karataş

⁴¹⁷ Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye-i Vilayet, (İstanbul: Hilal Matbaası)

olduğundan yazın kuru havalarda ova olmak münasebetiyle arabaya geçebilecekleri fakat kışın işlemez.					
Bu tarık henüz küşade olunmamıştır. Yirminci kilometresinde (Çakıt) deresi üzerinde otuz metro açıklığında sekiz gözlü bir Gergir köprü inşa olunmaktadır.	-	-	-	45+000	Adana-Karaisalı
üç yüz otuz senesinde ikmal olunacaktır.		0+820	-	0+820	Ceyhan İstasyonu

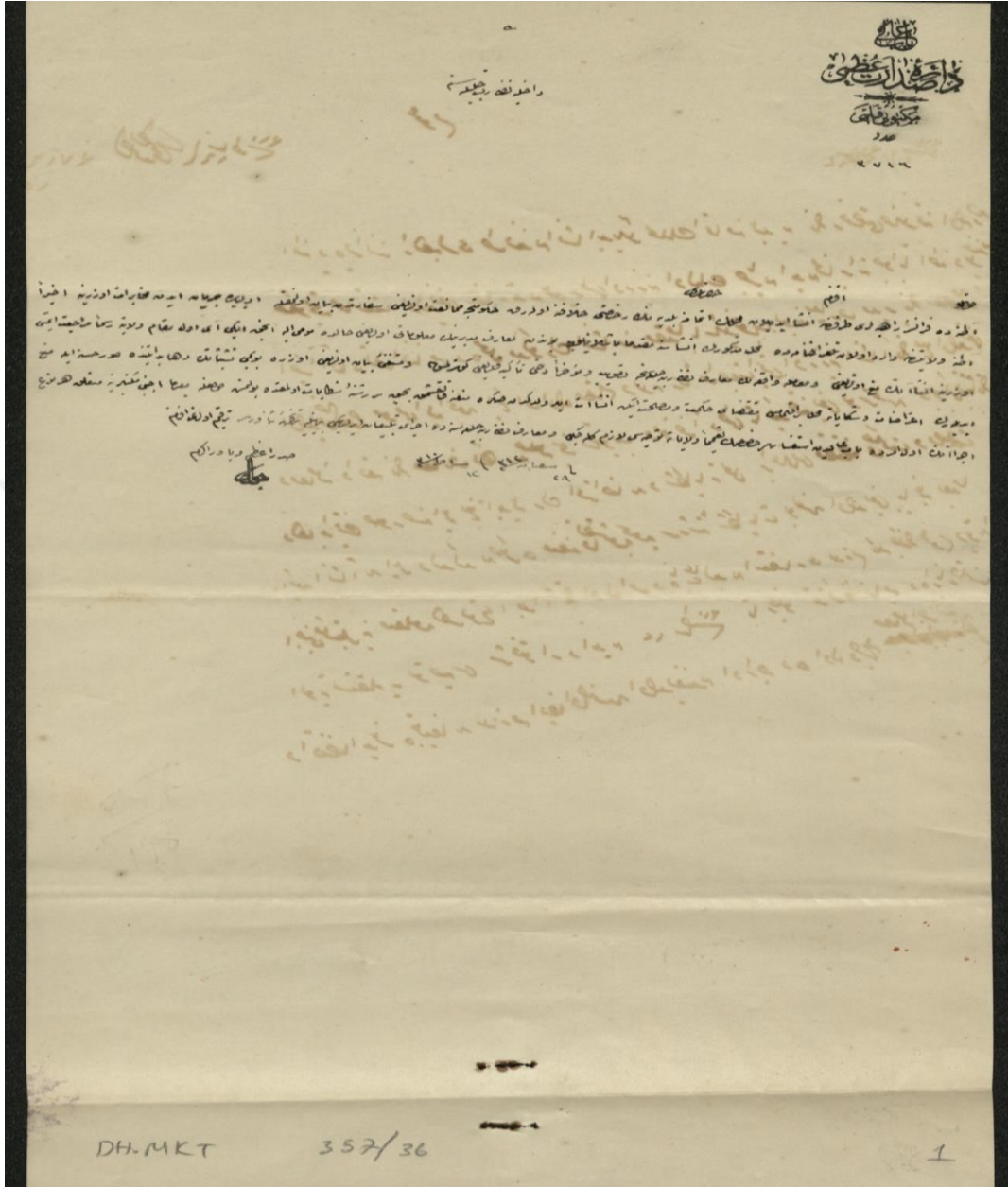
(Tarih): 13 Eylül sene (1)325

Dâhiliye Nezâret-i Aliyyesine Tezkire

Müste'ciren oturdukları hânelerle eşyâları muhterik olub mikdârı yedi yüz elli â'ileye bâliğ olan eşhâs için iki yüz elli hâne inşâsı zımında hükûmet-i seniyyenin kefâletiyle Adana Belediyesi nâmına Osmânlı Bankası'ndan otuz bin liralık bir istikrâz akdi lüzûmuna ve bu istikrâz için banka direktörüyle cereyân eden müzâkerâta dâ'ir Adana vilâyeti telgrafnâmesinin leffiyle vârid olan 12 Eylül sene (1)325 tarihli ve 2607 numarolu tezkire-i aliyyeleri ve melfûfu mütâla'a-güzâr-ı senâverî evâmiri icâb eder ise ba'dehu Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da müzâkere olunmak üzere evvel emirde cânib-i vilâyetden dermiyân edilen şerâ'it ve te'mînât dâ'iresinde mezkûrî'l-mikdâr mebâliğin ikrâzına Osmanlı Bankası'nın imâlesi için Mâliye nezâret-i aliyyesiyle muhâbere edilerek netîcesinden ma'lûmât i'tâsı siyâkında mahlas-ı terkîm ve mürsel telgrafnâme leffen i'âde kılındı. (Belgenin eki

⁴¹⁸ BOA., BEO: 3641.

Ek- 6: Misyoner Fransız Rahiplerinin Okul İnşa Etme Girişiminin Engellenmesi.⁴¹⁹

DH.MKT

357/36

1

⁴¹⁹ BOA, DH.MKT: 357.

(Antet): Bâb-ı Âlî/ Sadâret-i Uzmâ/ Mektûbî Kalemi

Aded: 3716

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlû efendim hazretleri.

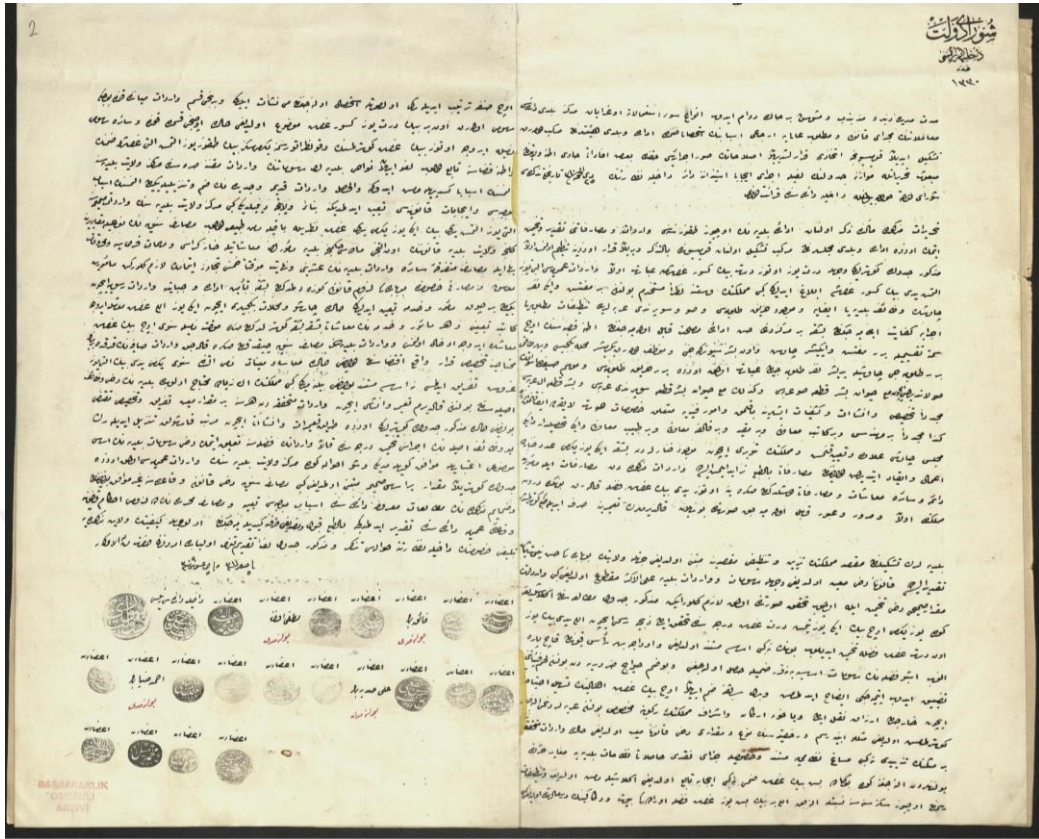
Adana'da Fransız râhibeleri tarafından inşâ edilen mahalın itmâmına belediye'nin ruhsatı hilâfına olarak hükümetce mümâna'at olunduğu sefâretten beyân olunmakla ol bâbda cereyân eden muhâberât üzerine âhîren Adana vilâyetinden vârid olan telgrafnâmede mahall-i mezkûrun inşâsına mukaddemâ başlanılıb bundan ma'ârif müdürinin ma'lûmâtı olduğu hâlde mumâ-ileyh ancak iki ay evvel makâm-ı vilâyete resmen mürâca'at etmesi üzerine inşâ'atın men' olunduğu ve mu'âmele-i vâkı'anın Ma'arif nezâret-i celîlesince tasvîb ve mu'ahharan dahi te'kîd kılındığı gösterilmiş ve müstağnî beyân olunduğu üzere bu gibi teşebbüsâtın daha bidâyetinde suver-i hasene ile men' edilerek i'tirâzât ve şikâyete mahall bırakılmaması muktezâ-yı hikmet ve maslahat iken inşâ'at ilerledikten sonra men'ine kalkışmak bi-hakkın ser-reşte-i şikâyât olmakda bulunmuş olmakla ba'demâ ecnebî mektebelerine müte'allik her nev' icrâ'atın evvel emirde Bâb-ı Âlî'den istifsârı husûsunun ta'mîmen vilâyâta tavsiyesi lâzım geleceği ve Ma'arif nezâret-i celîlesine de icrâ-yı teblîğât edildiği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 29 Şa'bân sene (1)312 (ve) fî 12 Şubat sene (1)310

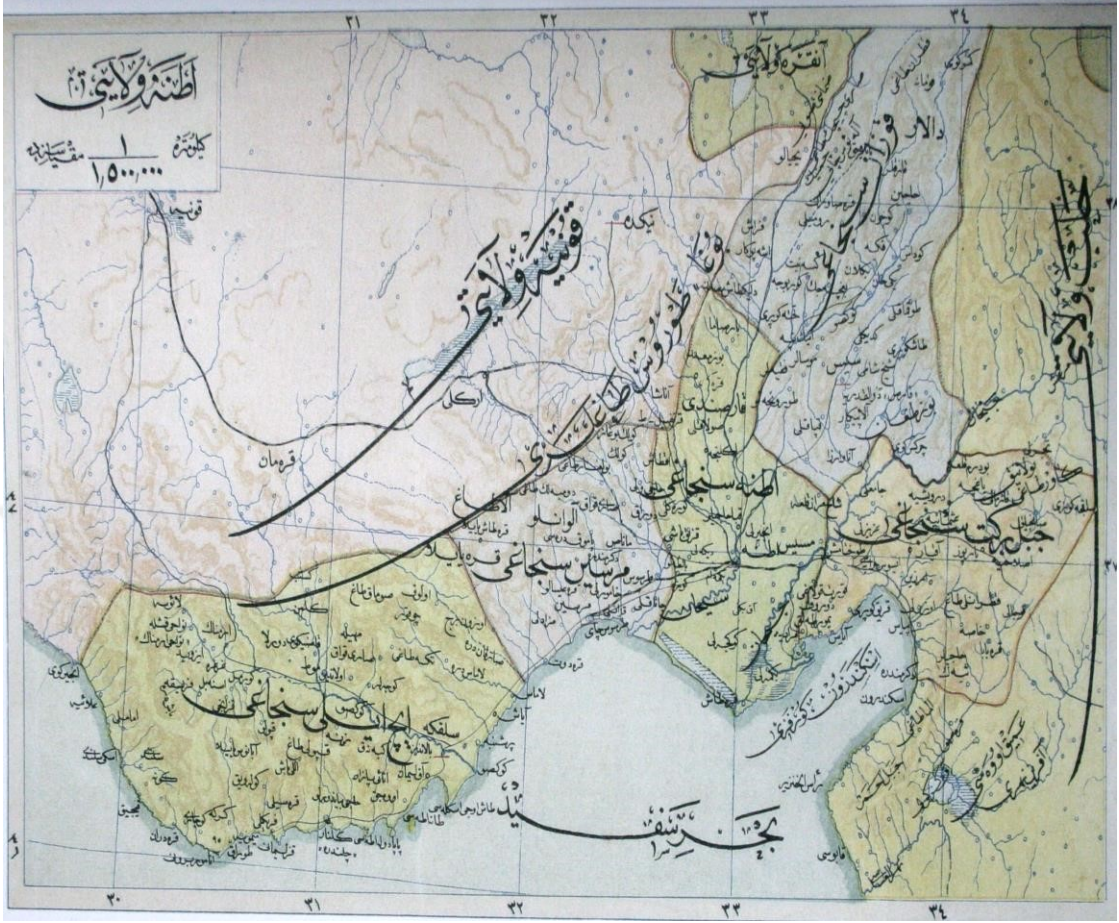
Sadrazâm ve Yâver-i Ekrem

Cevâd

Ek- 7: Çeşitli Suistimallere Uğrayan Adana Belediyesi Hakkında Yapılan Tahkikat.420

Ek- 8: 1872 yılına Ait Adana Vilayet Haritası.⁴²¹

421 Tarih ve Medeniyet, “Adana Vilayeti”, Erişim: 4 Nisan 2019, <http://tarihvedenediyet.org/2009/10/adana-vilayeti.html>.

Ek- 9: Adana Sancağı Haritası.⁴²²

⁴²² İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı-e-kaynaklar, “Adana Sancağı Haritası“, Erişim: 19 Nisan 2019, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&>.

Ek- 10: 1909 Yılına Ait Adana Şehir Planı.⁴²³

⁴²³ 1909 Adana Şehir Planı, Adıgüzel, Fatih vd. "Kentsel Gelişme ve Ulaşım İlişkisi: Adana Örneği", *Turkish Studies International Periodicak For The Languages, Literature and History of Turkish*, 10, (2015): 28-46.

Ek- 11: Adana Vilayet Haritası.⁴²⁴

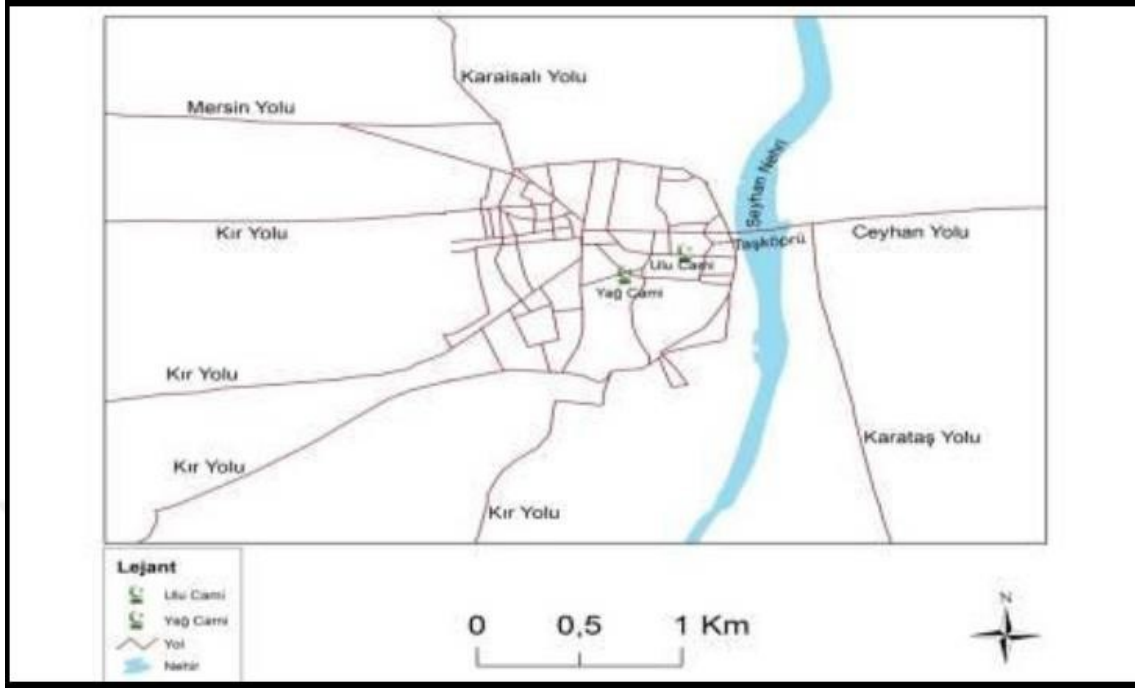
⁴²⁴ BOA, HRT.h: 956.

Ek- 12: 1909 Adana Şehir Haritası.⁴²⁵

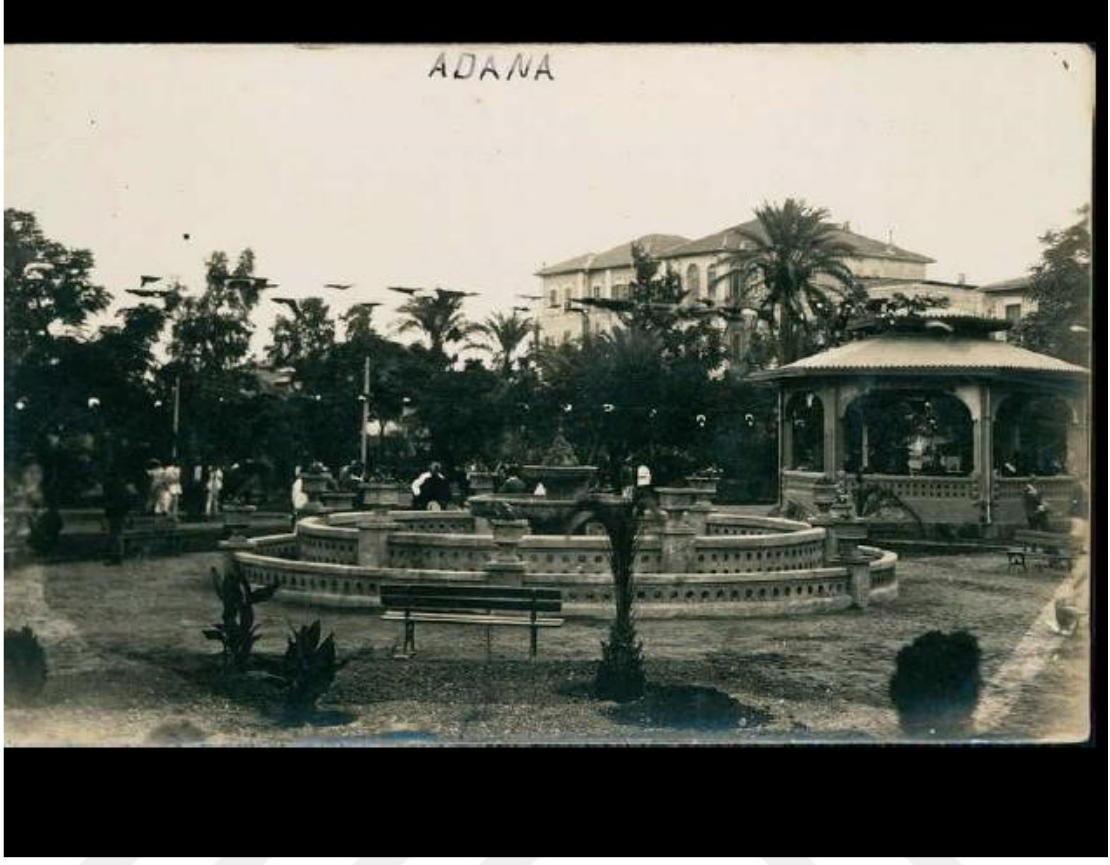
⁴²⁵ CezmiYurtsever.com, “Adana Şehir Merkezi Yanıyordu ve Binlerce İnsanın Cesedi Sokaklarda Kokmaya Başlamıştı.”, Erişim: 5 Nisan 2019. https://cezmyurtsevercom.blogspot.com/2013/05/adana-sehir-merkezi-yaniyordu-ve_20.html?q=belediye.

Ek- 14: 1872 Yol Haritası.⁴²⁷

⁴²⁷ 1872 yılına ait Adana Yol haritası, Adıgüzel, Fatih vd., “ Kentsel Gelişme ve Ulaşım İlişkisi: Adana Örneği”. *Turkish Studies International Periodicak For The Languages, Literature and History of Turkish*, 10 (2015): 28-46.

Ek- 15: Adana Belediye Bahçesi.⁴²⁸

⁴²⁸ İ.B.B Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi e-kaynaklar, “Adana Belediye Bahçesi”, Erişim: 5 Nisan 2019, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS>.

Ek- 16: Adana İğtişaş Olayı Sonrası Şehrin Görüntüsü.⁴²⁹

⁴²⁹ CezmiYurtsever.com, “Adana Şehir Merkezi Yanıyordu ve Binlerce İnsanın Cesedi Sokaklarda Kokmaya Başlamıştı”, Erişim: 5 Mayıs 2019, https://cezmyurtsevercom.blogspot.com/2013/05/adana-sehir-merkezi-yanıyordu-ve_20.html?q=belediye.

Ek- 17: 1909 İğtişaş Olayı'ndan Sonra Adana Sokakları.⁴³⁰

⁴³⁰ CezmiYurtsever.com, “Adana’da İç Savaşın Yaşandığı Günler”, Erişim: 10 Nisan 2019, <https://cezmyurtsevercom.blogspot.com/2013/05/adanada-ic-savasin-yasandigi-gunler.html?q=belediye>.

Ek- 18: Adana Sokakları.⁴³¹

⁴³¹ Forumtr, “Adana Tarihi ve Siyah Beyaz Fotoğrafları”, Erişim: 22 Mart 2019, <https://www.frmtr.com/tarih/2665159-adana-tarihi-ve-siyah-beyaz-fotograflari.html>.

Ek- 19: Adana İstasyonu⁴³²

⁴³² Forumtr, “Adana Tarihi ve Siyah Beyaz Fotoğrafları”, Erişim: 22 Mart 2019, <https://www.frmtr.com/tarih/2665159-adana-tarihi-ve-siyah-beyaz-fotograflari.html>.